

GH. BULGĂR

EMINESCU

DESPRE

PROBLEMELE LIMBII
ROMÎNE LITERARE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

GH. BULGAR

EMINESCU
DESPRE
PROBLEMELE LIMBII
ROMÎNE LITERARE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București, 1963

CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

Opera lui Eminescu reprezintă un moment capital al dezvoltării literaturii și limbii poetice românești și oglindește — atît prin ceea ce a publicat poetul, cît și prin variantele poeziilor și prin alte lucrări tipărite sau manuscrise — efortul de a perfectiona și moderniza mijloacele de exprimare literară, cerute de nevoile comunicării. În laboratorul poetic eminescian, în miile de pagini de cronică pe marginea actualității, a frământărilor contemporane lui, limba română a fost supusă unei noi prelucrări. Cuvintele și tiparele vechi au fost regenerate și înzestrate cu valori noi, datorită legăturilor sintactice neașteptate dintre cuvinte, pentru a exprima idei subtile și simțiri adînci ale celui mai artist scriitor român.

Prin noutatea temelor, prin forța impresionantă a imaginilor profund originale, opera lui Eminescu se impune încă din 1870¹, cînd autorul poeziilor publicate în „Convorbiri literare” avea abia 20 de ani; el aducea în limbajul poetic al epocii un suflu nou; în versurile noului poet, limba română părea să capete o viață nouă, o forță de plasticizare neobișnuită².

Limbajul poetic eminescian exista însă și înainte de această dată. În revista „Familia”, a lui Iosif Vulcan, unde a debutat

¹ „Scrișă cu cel puțin un an înainte, poezia [*Venere și madonă*] cu care Eminescu irumpe în lirica anului 1870... e trimeasă din Viena”. Poezia apare la 15 aprilie, „pe verso filei în care Alecsandri publica *Bărăganul*. Întîlnirea celor doi poeți, în cuprinsul aceleiași file, n-a scăpat mai mult de unuia dintre comentatori”. *Perpessicius*, comentariu în M. Eminescu, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, vol. I, București, 1939, pag. 287.

² Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, Iași [1921], pag. 260.

Eminescu încă la 1866, aproape cu un secol în urmă, s-au tipărit mai multe poezii, modeste, desigur, ca valoare; printre altele, *Amorul unei marmure* cuprindea strofe excepționale:

„Căci te iubesc, copilă, ca zeul nemurirea,
Ca preotul altarul, ca spaima un azil;
Ca scepтрul mîna blîndă, ca vulturul mărirea,
Ca visul pe-un copil.“

despre care Ovid Densusianu spunea: „Gîndiți-vă la aceste imagini: *ca zeul nemurirea, ca preotul altarul, ca spaima un azil*; aceasta e ceva care nu i-ar fi trecut prin gînd lui Bolintineanu sau lui Alecsandri“.¹

Primele poezii deschideau orizonturi noi literaturii romîne, îmbogățind-o, începînd cu 1870, cu pagini de antologie; asocierile de idei și de cuvinte, imaginile îndrăznețe, meditația profundă constituie de la început o dominantă a creației lui Eminescu.

„Cînd privesc zilele de-aur a scripturelor romîne,
Mă cufund ca într-o mare de visări dulci și senine
Și în jur parcă-mi colindă dulci și mîndre primăveri,
Sau văd nopți ce-ntind deasupra-mi oceanele de stele,
Zile cu trei sori în frunte, verzi dumbrăvi cu filomele,
Cu izvoare-ale gîndirii și cu rîuri de cîntări.“

(Epigonii)

Prin specificul acestei creații, limba era obiectul principal al preocupărilor poetului, factorul indispensabil al comunicării ideilor. În *Sărmanul Dionis* (1872), poetul avea să accentueze rolul capital al limbii în societate: „numai limba, numirea într-un fel a unui obiect, ce unul îl vede așa, altul altfel, îi unește în înțelegere“². Îndelungata căutare a „cuvîntului ce exprimă adevărul“ se însoțea cu observația, caracteristică poetului și filologului, în legătură cu valoarea, tendințele și particularitățile limbii literare a epocii. De aici au apărut în paginile lui Eminescu însemnări importante despre proble-

¹ O. Densusianu, *Evoluția estetică a limbii romîne*, curs litografiat, 1932, pag. 57.

² M. Eminescu, *Proza literară*, ediție îngrijită... de Ion Scurtu, București, 1908, pag. 30.

mele limbii, despre modernizarea și îmbogățirea ei. Ca om de cultură și ca scriitor cu infinite resurse expresive, el nu s-a limitat la exercițiul stilistic obișnuit, nu s-a izolat de frământarea timpului, ci a participat cu însuflețire la cele mai bune inițiative legate de înflorirea literaturii, de valorificarea creației și limbii populare, de progresul social și cultural. El a abordat cu un realism profund și cu o documentare proprie istoricului și filologului problemele limbii literare; a vorbit despre aspectele controversate ale fixării normelor gramaticale, despre căile de limpezire și înnoire a stilurilor limbii române. Opera lui Eminescu, privită în toată amploarea ei, subliniază un adevăr care se impune azi tot mai mult: rolul însemnat al scriitorilor în dezvoltarea limbii literare¹; ea confirmă teza lui Heliade din 1840, după care literații, dobândind idei noi, au nevoie de termeni noi, de construcții lingvistice adecvate, „și lumea se ia dupe aceia cari au dat limbii niște termeni și niște forme potrivite pe firea ei”². Eminescu a fost unul dintre acești literați, cu imensă influență printre urmași.

Prezența poetului în arena luptelor pentru apărarea fondului istoric-popular al literaturii și limbii literare a avut o mare importanță și pentru că simboliza continuitatea tradiției pașoptiste și promova temeuri realiste în dezvoltarea culturii noastre moderne. Istoria, folclorul, limba — creații ale poporului — erau și sursele fundamentale ale progresului artei literare românești; legată de acestea era îmbogățirea capacității expresive a limbii prin opera scriitorilor vremii. Problemele literare, folclorul și limba vie și-au găsit în Eminescu un interpret profund și entuziast; ideile exprimate în legătură cu aceste probleme pot interesa atât istoria limbii literare pentru epoca veacului trecut, cât și numărul tot mai mare de cititori ai poetului care iau parte azi la vasta acțiune de cultivare a limbii literare, sprijinită temeinic, printre altele, și de îndemnul atît de actuale și azi ale marelui nostru poet.

Comentariul lingvistic și stilistic al lui Eminescu poate fi de folos și în altă direcție: cititorul va cunoaște mai bine

¹ V. V. Vinogradov, *O iazike hudojestvennoi literaturi*, Moscova, 1959, pag. 182 și urm.

² *Paralelismu între limba romana și italiana*, 1840-41, I, pag. 53-54.

profunda originalitate a gândirii poetului¹, multilaterală a lui activitate culturală și legăturile strânse pe care el le-a avut cu diversele domenii ale științei și culturii din epoca sa.

Pe la 1870, controversele în jurul dezvoltării limbii literare nu slăbiseră încă. Latinismul, purismul, jargonul franțuzesc, care luase repede locul celui greco-turcesc², se opuneau unei direcții sănătoase în dezvoltarea limbii noastre moderne. Scriitorii de seamă, prin fondul istoric-popular, realist, și prin forma populară a creației lor, constituiau un adevărat baraj în calea inovatorilor fanteziști, rupți de viața și aspirațiile maselor populare.

Eminescu a venit de timpuriu în contact cu mișcarea de reînnoire tematică și stilistică a literaturii române. În biblioteca profesorului său Aron Pumnul de la Cernăuți, el citea atât pe cronicarii tipăriți de Kogălniceanu cât și literatura religioasă și laică, ilustrată prin *Lepturariul* lui Pumnul; pe scriitorii moderni, pe care îi avea ușor la îndemână, îi discuta cu profesorul său și se înflăcăra de paginile inspirate de tradițiile poporului. În același timp, sensibilitatea lui poetică se îmbogățea prin cunoașterea aprofundată a valorilor autentice ale literaturii universale³. Sinteza acestei acumulări a deschis largi perspective de înnoire poeziei care se plămădea în conștiința poetului.

Paralel, el putea urmări lupta de opinii în legătură cu dezvoltarea limbii, formele de solidarizare a scriitorilor de seamă contra curenților nesănătoase care tindeau să altereze fondul și structura limbii literare, contra introducerii principiilor absurde de „purificare”, de „înnobilare” a tiparelor lingvistice vechi. Nevoia progresului real și atașamentul celor mai lucide conștiințe ale vremii față de fondul istoric-popular, care puteau garanta înflorirea limbii și a literaturii, au po-

¹ De aceea am reluat aici studiul restrâns pe care l-am publicat în 1955 despre preocupările filologice ale poetului, adăugându-i documentări și comentarii sporite, cerute de progresul actual al cercetărilor de specialitate; am folosit și rezultatele mai noi ale acestor cercetări.

² Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, E.S.P.L.A., București, 1955, pag. 184.

³ Vezi G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. a III-a, București, 1938, pag. 163–166.

larizat cele mai bune și mai inspirate energii în vederea apărării unor principii logice, realiste, în dezvoltarea limbii literare.

În anii în care Eminescu începea să se afirme, existau importante comentarii și sugestii ale scriitorilor în legătură cu problemele limbii; ele au pregătit biruința definitivă a ideilor sănătoase și au pus temelia modernizării și îmbogățirii limbii și literaturii române¹.

În septembrie 1871, Odobescu lua atitudine contra Dicționarului latinizant al Academiei Române. Tot atunci scria *Prandiulu academicu*, ironizând curentul latinist. În 1872, Hasdeu publica *Trei crai de la răsărit*, piesă în care-și bătea joc de cosmopoliți, spunând prin graiul lui Hagi Pană: „A scîlcia avuta, frumoasa și bărbata limbă romînească, după cum o pocești dumneata într-un fel și franțuzitul ăsta într-alt fel (arată pe *Jorj*), amîndoi sînteți buni de dus la balamuc!“.

În anii următori, Lambrior, filolog bine informat asupra temeiurilor istorice ale limbii, a combătut erorile filologice din cercul academic, recomandînd folosirea resurselor istorice și populare pentru îmbogățirea limbii literare. Studiile lui, publicate în „Convorbiri literare“ din anii 1873—1874, au avut ecou în rîndurile scriitorilor. În concepția literară a lui Eminescu, antiteza trecut-prezent se rezolva în favoarea valorilor istorice², a tezaurului consacrat în creația populară prin trecerea timpului și lămurit printr-un lung proces de selecție și de limpezire.

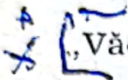
Poezia *Epigonii*, din 1870, era expresia acestui sentiment adînc, care îmbrățișa cu ardoare opera înaintașilor și o slăvea în accente patetice, cu dorința de a-și însuși valorile artistice, ideologia și limba acelora. Pentru întreaga dezvoltare ulterioară a concepției poetului, scrisoarea care însoțea poezia trimisă „Convorbirilor“ constituie un document asupra căruia trebuie să ne oprim o clipă: „Poate că «Epigonii» să fie rău scrisă — spunea Eminescu —. Ideea fundamentală e comparațiunea dintre lucrarea încrezută și naivă a predecesorilor noștri și lucrarea noastră trezită, dar rece... Predecesorii noștri credeau în ceea ce scriau, cum Shakespeare credea în fantezmele sale; îndată însă ce conștiința vine că imaginile nu sînt decît un joc, atuncia, după părerea mea, se naște neîn-

¹ Am adunat cele mai importante mărturii în antologia mea *Scriitori romîni despre limbă și stil*, București, 1957, pag. 106—137.

² Vezi G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura romînească*, Iași, 1909, pag. 161, 188.

crederea sceptică în propriile sale creațiuni. Comparațiunea din poezia mea cade în defavorul generațiunii noi, și — cred cu drept“. Studii și *documente literare*, vol. I, 1932, pag. 312.)

Motivarea acestei atitudini pornea și din prețuirea obiectivă a limbii operelor scrise de autorii citați în *Epigonii*: Alecsandri, Negruzzi, Pann, Văcărescu, Heliade, Bolliac, Cîrlova, Mureșan etc., despre care într-o variantă scrisese:

✱ „Văd poeții ce-au scris cartea limbii noastre mult iubite,“

(O. I, pag. 294)²

mărturisire semnificativă care concentra astfel într-un singur vers dragostea poetului față de înaintașii inspirați și patrioți, față de limba „noastră mult iubită“, comparată apoi cu mierea (*cartea limbei noastre cei de miere*, ib.), iar în forma definitivă: *o limbă ca un fagure de miere*. Și mergînd încă mai departe în trecut, poetul nu se sfiște să așeze deasupra unor contemporani cosmopoliți figurile luminoase ale Școlii ardelenene care au luptat cu toată puterea pentru cultură, pentru limbă, pentru drepturile poporului oprimat. În fața degradării graiului popular, vechi, de către pătura conducătoare, Eminescu se întreba, în ultimul an al activității lui literare: „Vorbit-ar fi oare tot astfel Șincai, ce purtînd în desagi istoria romînilor a murit sub un gard?“ („Timpul“, 17 II 1883).
✱ Întrebarea conține de fapt un răspuns negativ, categoric; se vede că poetul era preocupat tot timpul de progresul real al limbii romîne literare; de aceea putem citi azi criticile lui aspre îndreptate împotriva tendințelor lingvistice greșite din acea epocă a culturii noastre.

✱ Dezvoltarea limbii trebuia să aibă un fundament istoric trainic, ea fiind un element esențial în conținutul global al culturii. Heliade formulase, cu decenii în urmă, principiul interdependenței dintre cultură și limbă¹. În 1870, Eminescu scria într-un articol de ziar: „Măsurariul civilizațiunii unui popor în ziua de azi e: o limbă sonoră și aptă de a exprima

¹ Citez din M. EMINESCU, *Opere*, ediția critică îngrijită de Perpessicius, unde se află variantele, folosind prescurtarea O. I, II, III = *Opere*, vol. I, II, III.

² *Repede aruncătură de ochi asupra limbii...*, în „Curierul rumînesc“, an IV, 1832, nr. 87, 88, (parte a II-a, *Pentru limba romînească*).

prin sunete noțiuni, prin șir și accent logic cugete, prin accent etic sentimente"¹. Făcînd aceste precizări, poetul sintetiza într-o singură propoziție rolul multiplu al unei limbi literare evoluată: ea e purtătoarea civilizației, căci prin intermediul limbii comunicăm, propagăm toate achizițiile geniului uman; e un indice de civilizație prin bogăția lexicului și a formelor gramaticale care permit exprimarea oricăror noțiuni și idei moderne; lanțul cugetării cere „șir și accent logic”, adică o anumită structură a propoziției, o elasticitate a construcției sintactice și o organizare estetică a îmbinărilor de cuvinte, pe măsura fluctuației subtile a fondului rațional; „șirul” e reclamat de necesitatea limpezimii expresiilor, iar „accentul logic” — despre care va mai scrie — de importanța ierarhizării în serii de dependențe sintactice ale părților de propoziție, ale ansamblului de propoziții din frază. Prin „accent etic”, adică prin adaosul elementului afectiv, parte componentă a comunicării — în special în stilul poetic — exprimăm sentimente. O limbă evoluată poate nuanța la infinit, prin jocul acestui element afectiv care impune frazei o mlădiere maximă, bogăția emotivă a individului; este vorba deci de înnoirea stilistică a contextului în funcție de tensiunea morală a celui care se exprimă. Vocabular, construcție gramaticală, stil sînt aspecte ale limbii care pot oglindi starea de evoluție culturală a unui popor, pentru că ele sînt chemate să o exprime în fiecare moment.

Ideea exprimată astfel se întregește apoi prin 1872—1874 cu o nouă precizare importantă, mai amplă: „Alăturăm observarea cum că limba, alegerea și cursivitatea expresiunii în espunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii...; din scrierea unui om se poate cunoaște gradul său de cultură; stilul e omul, se-nțelege de aceea, fiindcă nu e numai forma limbistică și fiindcă nu consistă numai în cunoștința limbii, ci fiindcă exprimă totodată maniera de cugetare și percepțiune a omului. Cum descrie cineva un lucru, așa l-a văzut și l-a priceput. De-a se exprima bine și corect asupra oricărui lucru e posibil numai la o universalitate a culturii, așadar la o claritate și idealitate a intuițiunii tuturor lucrurilor, asupra cărora el vorbește. Maturitatea culturii publice a spiritului poporal se manifestă cu deosebire în limba sa, și între cultii unui popor se numără

¹ Echlibrul, în „Federațiunea”, Pesta, 22 aprilie / 4 mai 1870, semnat Varro.

numai *aceia*¹ cari au suit înălțimea și domină terenul întreg. Comoara și puterea limbistică, felul stilului și a expresiunii la un popor se reflectă și se manifestează în *literatura sa națională*¹; ea este izvorul din care să ieie fiecare”.²

Termenul subliniat de poet denumește creația folclorică, pe care o caracterizează într-un mod original, ținând seama, în continuarea însemnării citate, de unele trăsături specifice: „ea arată nivelul vieții publice spirituale” și cuprinde „toate ramurile acelea ale literaturii, care nu aparțin unei specialități anumite, adică exclusiv numai unei clase de oameni, ci care sînt comune tuturor, națiunii întregi”; de aceea, literatura populară e un tezaur cultural și lingvistic de prim rang. Firește că limba ei e un factor primordial al artei poetice, al progresului culturii în ansamblu.

Dacă limba e „un criteriu al culturii”, dacă ea exprimă „maniera de cugetare și percepțiune a omului” și dacă la baza dezvoltării ei stă „universalitatea” culturii, înțelegem interesul, permanența preocupărilor poetului față de problemele limbii literare, față de fondul ei de originalitate, statornicit în creația populară; aici se află resurse inedite lingvistice, varietate de stil și de expresie, pe care poetul le-a cercetat diacronic și sincron, în planul evoluției istorice (limba veche) și în aspectele dialectale, cunoscînd pe teren graiurile regionale, de la Giurgiu la Satu-Mare, de la Beiuș la Botoșani³.

Citatele oglindesc adevărul fundamental, în concordanță cu știința marxistă, după care limba este una dintre caracteristicile definitorii ale națiunii; ea ține și de esența oricărei opere literare, ca un factor al originalității, ca purtătoare a unui mesaj și a culturii din epocă. După vreo zece ani de la însemnările din care am citat, găsim exprimate, în altă formă, alte idei despre importanța limbii în istoria și viața

¹ Sublinate de autor ca elemente esențiale ale contextului.

² M. Eminescu, *Scrieri politice și literare*, vol. I (1870–77) [editate de I. Scurtu], 1905, pag. 12; se citează în continuare: *Scrieri*, pag. ... (imediat după citat); la fel se dau, imediat după citat: „Timpul” și *manuscrisul* (prescurtat ms.), cele trei surse ale citatelor importante.

³ Ilarie Chendi a observat bine în prefața la Eminescu, *Opere complete*, I „Literatura populară”, București, 1902, că Eminescu a fost „singurul poet ... care s-a însuflețit de poezia și istoria noastră întreagă” (pag. XII) și a topit în aliajul nou al artei sale cuvinte și expresii vechi și regionale, înnoind fondul și forma limbajului nostru artistic.

unui popor, mărturie a atașamentului lui Eminescu față de tezaurul limbii obștești: „În limba sa numai i se lipsesc [poporului] de suflet preceptele bătrânești, istoria părinților săi, bucuriile și durerile semenilor săi. Și chiar dacă o limbă n-ar avea dezvoltarea necesară pentru abstracțiunile supreme ale minții omenești, nici una însă nu e lipsită de expresia concretă a simțirii și numai în limba sa omul își pricepe inima pe deplin. Și într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor... oare s-ar fi născut atâtea limbi pe pământ?” („Timpul”, 1 V 1882).

Este interesant de văzut cum, potrivit acestor principii de bază, poezia eminesciană se impune de la început prin puterea nouă a limbajului care redă plastic „abstracțiunile supreme ale minții omenești” (în *Venere și Madonă*, *Mortua est*, *Înger și demon* etc.) și ridică la nivelul marii arte poetice „expresia concretă a simțirii” (în *Lacul*, *Dorința*, *Singurătate*, *Departate sînt de tine* etc.). Bineînțeles că, nu fără efort, poemele trec din variantă în variantă și ajung la tipar într-o formă de maximă rafinare a expresiei, armonizînd, în cadrul fondului vechi, lexicul și construcția modernă, îndrăzneță:

„Venere, marmură caldă, ochi de piatră ce scînteie,
Braț molatic ca gîndirea unui împărat poet...”

(*Venere și madonă*)

„Ce e poezia? Înger palid cu priviri curate,
Voluptos joc cu icoane și cu glasuri tremurate,
Strai de purpură și aur peste țărîna cea grea.”

(*Epigoni*)

sau această strofă din variantele la *Mortua est*, din 1871:

„Ceasornic al morții sînt zilele toate,¹
Tot ceasul la groapă încet ți le bate;
Dar ochii ți-s limpezi, și roșie fața
Și uiți că al morții trist cuib e viața.”

(O. I, pag. 307)

Imensul material lingvistic din variante, în curs de cercetare², demonstrează atît amploarea și adîncimea cunoștințelor de limbă ale poetului cît și aplicarea practică a unor

¹ Punctuația nu e marcată de obicei în variante.

² Continuăm acum studiul lingvistic și stilistic al variantelor eminesciene.

teze formulate (incidental) de poet în legătură cu problemele lingvistice. În toate cazurile însă, el ținea să ne prevină asupra caracterului personal al ideilor sale: „Nefiind filolog de competență, declar eu însumi că opiniunile mele sînt cu totul personale și nu merită de a turbura lucrările filologilor noștri“ (*Scrieri*, pag. 74)¹.

Eminescu a ajuns la o formație filologică solidă încă în cursul studiilor sale de la Viena și Berlin. Filozofia, istoria, lingvistica mergeau atunci mîna în mîna la universitățile germane. Istoricii noștri literari² au arătat că poetul frecventase anumite cursuri de filologie, printre care cele de romanistică ale lui Musafia și probabil ale lui Cato (italiană), Ebel (sanscrită), Petermann (chaldaică) etc. Însemnările din manuscrisele poetului, din acea vreme, vădesc un interes constant pentru filozofie, pentru filologie, pentru diverse limbi. În ms. 2278, f. 1, întîlnim exerciții de gramatică pentru limbile latină, germană; în ms. 2284, f. 65, pentru greacă; în ms. 2257, f. 425—426, apropieri între limba română și albaneză, bulgară, neogreacă (probabil note culese dintr-un tratat de lingvistică sau din opera lui Miklosich). În alt loc începe să studieze slava veche, veche abulgară (ms. 2307 f. 36), necesare descifrării textelor istorice, se ocupă de asemenea de pronunțarea spaniolei³.

Astfel de preocupări filologice n-au constituit un incident în viața intelectuală a lui Eminescu. Întors în țară el păstrează legături destul de strînse cu filologii de renume de atunci: Gaster, Hasdeu, Tiktin, Lambrior⁴, Cihac. Cunoștințele istorice și de limbă ale poetului au fost de folos și acestor filologi, fapt mărturisit de Tiktin: „Am petrecut cu Emi-

¹ În mod asemănător se pronunțase C. Negruzzi în *Scrisoarea a XXXII-a* (*Despre limba românească*).

² Vezi G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, în „Studii și cercetări de istorie literară“, nr. 1—2, 1956; idem. *Opra lui Mihai Eminescu*, vol II, București, 1935, pag. 91—96, 173.

³ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, pag. 177; vezi și Aug. Z. N. Pop, *Un inedit eminescian*, în „Convorbiri literare“, LXXXIV (1941), pag. 1144—1146.

⁴ Amănunte la George Panu, *Pagini alese* („Amintiri de la «Junimea» din Iași“), E.S.P.L.A., București, 1958, pag. 118—119, I. Iordan, *Limba lui Eminescu*, în „Revista fundațiilor“, nr. 5, 1940, pag. 10—11.

nescu ore minunate în discuții filologice și filozofice și a fost o mare pierdere pentru mine când el a părăsit Iașul pentru a intra în redacția din București a unui jurnal. El m-a inițiat în literatura română de la începuturile ei, prin el am cunoscut limba poporului, limba a cărei valoare și importanță încă nu erau apreciate atunci decât de puțini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile pe care mi le dădea cu această ocazie acest rar cunoscător al limbii sale materne mi-au prilejuit o mulțime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice pe care le-am înregistrat pe fișe. În modul acesta am ajuns la convingerea că limba și literatura română reprezintă un câmp pentru a cărui desțelenire se făcuseră abia primele încercări modeste, așa că aveam în fața mea un teren vast pe care puteam desfășura o activitate rodnică.¹

Eminescu i-a împrumutat lui Gaster numeroase manuscrise vechi, din care filologul și-a extras material pentru lucrările lui; numele poetului, posesor al unor texte vechi, apare citat adesea în operele acestui filolog.² În discuțiile cu Hasdeu poetul rectifică unele greșeli ale filologului și apreciază cu competență munca și rezultatele deosebite ale acestuia și ale lui Cihac³. Controversele acestora l-au interesat, și Eminescu a participat adesea la discutarea problemelor legate de progresul literaturii și al limbii române; erau încă multe de făcut atunci pentru limpezirea căilor de dezvoltare sănătoasă, modernă, a limbii române.

În această privință prezintă un interes documentar cu dublă valoare articolul lui Eminescu din 1870 în legătură cu tendințele filologice din acel timp, provocat de broșura lui D. Petrino *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina* (1869); în acest articol poetul aducea o bogată documentare în sprijinul analizei sale critice, dovădind o bună pricepere filologică⁴ a amănunțelor controversate;

¹ Dintr-un document comunicat de I. Rîzescu; a se vedea un articol al acestuia în „Limba română”, nr. 4, 1956, pag. 98–100.

² Lista cărților vechi împrumutate lui Gaster la G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, pag. 92 ș.u.

³ Aprecierea pozitivă a „lexiconului” lui Cihac în „Timpul” din 22 X 1881.

⁴ Articolul e semnat de poet și are titlul: *O scriere critică*, dar Ion Scurtu, în *Scrieri*, l-a intitulat: *Despre curentele filologice românești din Bucovina* — o polemică. Influența latinistă în limbă se reflectă și în fragmentul citat: *potență, defixe* (=fixa).

el privea în perspectivă istorică evoluția curentelor filologice din secolul trecut. Astfel, el explică și justifică pozițiile lui Maior și Pumnul, ca două extreme ale tendinței de a perfecționa limba română: „După ridicarea la potență a aceluiasi extrem [latinist] de către următori, trebuia neapărat să vină contra lui extremul fonetismului absolut, a iubirii nemărginite a limbii numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori. Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului, — nu poți defige mijlocul unei linii, pînă ce nu vei fi aflat punctele cele extreme” (Scrieri, pag. 68).

*

Lui Ibrăileanu i s-a părut însă că, în epoca în care Eminescu își desfășura activitatea literară și publicistică, momentul critic al luptei împotriva curentelor eronate și pentru modernizarea și dezvoltarea limbii trecuse. Criticul ieșean spune, în *Spiritul critic în cultura românească*, că Eminescu „n-a vorbit mult în privința limbii” din două motive: întâi pentru că „a trăit la sfîrșitul epocii oamenilor universali (am arătat că Heliade, Asachi, Kogălniceanu, Alecsandri, activaseră în mai multe domenii ale culturii)”, în al doilea rînd, pentru că „pe la 1880 încetase primejdia stricării limbii” (pag. 153).

Eminescu era însă un „om universal”; activitatea lui nu s-a limitat la un singur sector¹. El s-a ocupat cu o competență indiscutabilă de teatru, de filozofie, de istorie, de filologie, de drept. De aceea, mai tîrziu, ca publicist, s-a pronunțat cu autoritate în cele mai importante probleme ale momentului istoric și a interpretat fapte de cultură modernă și de limbă cu o comprehensiune admirabilă.

Exista deci în formația intelectuală a poetului un fond pozitiv de cultură generală bogată, amplificat mereu prin studiu multilateral și prin meditații îndelungate: „Încredințat însă că și filozofia trebuie să aibă un temei pozitiv se străduia să strîngă informații de științe exacte cu care voia proba-

¹ G. Călinescu a arătat în *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, varietatea și întinderea studiilor și preocupărilor poetului; vezi și I. Scurtu, *Introducere la M. Eminescu*, *Scrieri politice și literare*, București, 1905, pag. XIV.

bil să-și satisfacă nevoile sale spirituale¹. Problemele limbii se legau strâns de studiul realității istorice obiective, de nevoile culturii noastre și de munca lui creatoare.

Consecvent cu ideea că limba este „un criteriu al culturii” și „măsurariul civilizațiunii unui popor”, poetul a condamnat cu asprime tendințele cosmopolite, inovațiile gratuite în procesul dezvoltării limbii literare. Și oare primejdia stricării limbii dispăruse într-adevăr pe la 1880?

În acest an Eminescu se afla, după cum se știe, ca redactor al ziarului „Timpul”, în București și, în această calitate, el a demască dezmațul cercurilor politicianiste burgheze, a înfierat corupția, setea de avere, exploatarea, lipsa de onestitate, disprețul parveniților pentru tezaurul culturii populare, tendințele cosmopolite în limba literară.

Chiar în anul despre care vorbea Ibrăileanu, poetul scria într-un articol: „Presă noastră — scrisă în mare parte într-o limbă cosmopolită, lesne de învățat de către orice străin în câteva zile — e o presă națională. Cu toate acestea, lucrarea ei zilnică asupra înțelegerii poporului șterge pînă și rămășițele de originalitate ale graiului nostru străvechi... Dacă deschidem ziare de științe naturale, de medicină, de ce-o fi, ne ia ochii lipsa de respect pentru limbă, primirea de termeni străini fără trebuință și numai din lene de a căuta echivalentul românesc. Am văzut o carte intitulată «Despre cosmeticurile nuisibile sănătății». Își poate închipui fiecare în ce stare e amenințată să ajungă limba prin pretenșii oameni de știință. Cauza pentru care s-a lătit atît de mult stricarea limbii... e aceeași, căreia peste tot îi datorăm toate relele de care suferim: politica” („Timpul”, 6 V 1880).

Politica? Desigur; era vorba de lupta vîrfurilor exploatare pentru privilegii în noul stat burghez.

Într-un articol nepublicat, poetul vorbea în termeni aspri despre partidele politice (ms. 2257, f. 48—50), „partide de oameni fără caracter”, care umblă doar „după chiverniseală”. Și preciza incisiv: „Vorbă mare, căci ea e deviza tuturor partidelor, tuturor purtătorilor de stindard, cum s-ar zice, căci în urma urmelor fiecare e în stare ca să moară pentru stindard și pentru chiverniseală”. În aceste însemnări, cărora el le-a pus titlul Articoli nepoliticoși, se vede, în anii 1869—1870, punctul de plecare al satirei violente din

¹ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, pag 21.

Scrisoarea III ale cărei variante indică evoluția ideilor și a expresiei, pînă la fixarea definitivă a conținutului în versurile clasice, cunoscute azi de toți:

„Cînd vedem că toți aceia care vorbe mari aruncă
Numai banul îl vînează și cîștigul fără muncă.“

Caragiale a zugrăvit în scene de neuitat această luptă, ironizînd jargonul cosmopolit, de atîtea ori denunțat și de către Eminescu.

*

Mai dăinuiau însă și unele curente filologice care amenințau limba. În același articol din „*Timpul*“, citat mai sus, Eminescu vorbea despre pedanții care, preocupați de purism, „au căutat să ne silească să dovedim că fiecă vorbă e latină și că toți, fără osebite, ne coborîm de-a dreptul de la romani. De prisos aceasta, pentru că nu originea face pe un popor să fie trainic, ci munca lui proprie, fie cu mîna, fie cu mintea... Pierderea cea mai mare era că întreaga comoră a limbii ce sta din zicători, proverbe, inversiuni, adică din fraze gata făcute, moștenite din neam în neam, de la strămoși, se aruncă în apă pentru că în ele nu erau cuvinte de origine latină. Parcă cine știe ce nenorocire ar fi fost aceasta, parcă n-am trăit cu vecinii sute de ani și n-o să mai trăim, pare că se făcuse gaură în ceriu, dacă am primit noi cîte ceva de la ei și ei de la noi“.

Ideile porneau dintr-o judecată pătrunzătoare și dreaptă. Era vorba de respectarea adevărului istoric, care putea garanta progresul; prejudecățile puriste și șovinismul erau sterile și anihilau elanul înnoitor, constructiv; numai prin muncă susținută, creatoare, — spunea poetul — se poate înobilă un popor și o epocă. Fondul acestor idei conținea și ecouri ale celor mai înaintate doctrine politice care-și făceau, de pe atunci, drum spre inima oamenilor simpli; s-a putut deci afirma că: „Marxismul, pe care poetul îl urmărea cu atenție în ultimii ani ai vieții, — preciza încă în 1935 G. Călinescu — îndreptățindu-i în parte existența, în măsura în care încerca o ocrotire a clasei proletare (pentru aceasta prețuia încercările poetice ale lui Const. Mille), intrase printre cunoștințele lui încă din universitate (ms. 2291, ff 45—46 v;

ms. 2261, f. 90). Este, nici vorbă, în doctrina politică a lui Eminescu o nuanță de materialism istoric¹.

Să reținem din articolul din „Timpul” critica *purismului* dintr-un unghi de vedere nou: în zicători, proverbe, construcții și locuțiuni e un tezaur expresiv de sensibilitate, construit adesea cu termeni vechi, unii împrumutați, un fond lingvistic (locuțiuni, expresii) comun mai multor popoare din Balcani². De dragul unor teorii fanteziste, trebuia oare să renunțăm la vechiul tezaur al limbii? Ar fi fost absurd.

Limba „în circulațiune”, cum spunea atunci Hasdeu, a eliminat prisosul, buruienile și a reținut ceea ce era util, obișnuit în comunicarea dintre oameni. Istoria oferă pilde suficiente de selectare prin uz a lexicului limbii literare: „La 1821 revine domnia națională — scrie poetul. Fără ca sistemul de guvernământ să fi devenit esențial altul, populația crește repede, limba se dezbracă în mai puțin de douăzeci de ani de cuvintele grecești, turcești etc., cari se introduseră în epoca fanarioților”. („Timpul”, 30 VII 1881.) Unitatea și modernizarea limbii era un semn că aceasta era „matură pentru unire”.

Dar s-a ivit repede un alt pericol: excesul franțuzismelor, galomania. Prin ziarele burgheze se propaga cosmopolitismul, jargonul, în mai mare măsură decât înainte de 1870.³ Limbajul artificial, greoi, al presei, i-a oferit lui Eminescu mult material critic și l-a determinat să scrie un articol special contra degradării limbii: „Modul cum se ceartă îl numesc cu toții presă. Ce fisionomie are drăguța ceea de presă — despre aceea cititorul va fi avut bunăvoința de-a se informa din articolul meu intitulat: «Limba în ziarele din România liberă»” (*Scrieri*, pag. 29). Din păcate, nu s-a mai găsit acest articol; poate nici nu a fost terminat; dar problema limbii ziarelor se afla în centrul atenției poetului și ea a constituit de mai multe ori obiectul criticii sale, începând din primii ani de studenție și până în 1883, ultimul an al muncii lui literare.

¹ G. Călinescu, *op. cit.* pag. 19.

² P. Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten in Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Leipzig, 1903.

³ Vezi criticile violente ale lui Iacob Negruzzi în *Opere complete*, vol. I, București, 1893, pag. 233 și urm., cu referire la acea epocă.

În manuscrise s-au găsit însemnări „despre presă în genere” (ms. 2287, f. 21) și „despre presa românească” (ms. 2291, ff. 55—56); aici, poetul scria: „Fiecare lucru poartă în sine însuși măsura sa. De aceea e o caracteristică a omului inteligent și de bunăcredință, că formulând lucruri sau raporturi în scris sau vorbire va cerca s-o facă în măsura dictată de firea lucrurilor, în scurt: expresia celor cugetate va fi adecvată cu materialul cugetat. Asta e specific uman. Pe când omul neinteligent face din sine însuși măsura lucrurilor și mestecă subiectul său în cele ce sînt și se-ntîmplă, — cel inteligent și de bunăcredință va cerca să se dezberă de tot ce-ar putea să-i întunece judecata. Inteligența e puțința — bunăcredință e voința de-a vedea și reproduce obiectiv cele ce există și se-ntîmplă” (*Scrieri*, pag. 23—24). După acest pasaj introductiv, poetul apreciază sumar jurnalele de atunci, aservite intereselor politicianiste.

*

Teatrul, despre a cărui menire culturală vorbiseră cu în-suflețire unii înaintași, se afla la o răscruce în acei ani (1870—1880). Cu excepția operelor unor scriitori artiști ai limbii (Alecsandri, Hasdeu, Caragiale), multe piese cultivau jargonul și sintaxa șovăielnică a unor traduceri neкомпетente.

Mesajul lui Iancu Văcărescu, exprimat în versuri, *La deschiderea teatrului* (1819), care cuprindea un vibrant îndemn patriotic la cultivarea limbii prin teatru a fost uitat, deși exprima succint un admirabil program de muncă înnoitoare în cultură, în domeniul limbii literare:

„În el năravuri îndreptați,
Dați ascuțiri la minte;
Podoabe limbii noastre dați
Cu românești cuvinte.”

Deoarece îndemnul fusese zadarnic pentru mulți actori, traducători, oameni de teatru, după mai bine de o jumătate de veac, Eminescu protestează împotriva tendințelor nesă-

nătoase de pe scenă: „În teatrul românesc ți se pare că auzi citind pe cineva într-o limbă pe care el n-o pricepe. Ca să ne lămurim mai bine, vom stabili mai întâi că afară de accentul gramatical, pe care se înțelege că nu-l poate greși un român, căci nimene nu zice *mînune* în loc de *minune*, există acea parte intențională a vorbirii, care se numește cu un cuvînt tehnic: accentul logic“. Și după ce dă cîteva exemple, adaugă: „Ei bine, acest accent logic, sufletul vorbirii, se așează de cătră actori adesea cu totul falș. A vorbi natural este încă un mister pentru preoții Thaliei romîne“ (Scrieri, pag. 339—340).

Primejdia coruperii limbii nu încetase nici pe la 1880. Eminescu s-a angajat cu toată priceperea și pasiunea în lupta contra primejdiilor care amenințau progresul culturii și al limbii noastre. Fondul acestui progres era vechi și solid; despre el a vorbit poetul cu o documentare de om de știință și cu o sensibilitate de artist.

O pagină pe care o putem citi la începutul romanului său *Geniu pustiu*, scris în tinerețe, este revelatoare pentru stările de conștiință ale poetului absorbit de problemele importante ale mișcării culturale din vremea sa: „Oamenii noștri, zic eu, sînt de un cosmopolitism sec, amar, sceptic, — ba mai mult: au frumosul obicei de-a iubi orice-i străin, de-a urî tot ce-i românesc. Noi am rupt-o cu trecutul fie ca limbă, fie ca idee, fie ca mod de-a privi și cugeta, căci altfel n-am trece în ochii Europei de națiune civilizată“. Și critica violentă continuă cu ironie, cu sarcasm și cu multă tristețe pentru stările de fapt care erau un simptom al declinului, al înfeudării clasei dominante față de civilizația de import, cu însemnate consecințe negative pentru viața societății în general: „Vezi la noi [— era în jurul anului 1870 —] istorici ce nu cunosc istoria, literați și jurnaliști ce nu știu a scrie, actori ce nu știu a juca, miniștri ce nu știu a guverna, financiari ce nu știu a calcula, și de aceea atîta hîrtie mîzgălită fără nici un folos, de aceea atîtea țipete bestiale care umplu atmosfera teatrului, de aceea atîtea schimbări de minister, de aceea atîtea falimente. Vei afla mai lesne oameni ce pun la vot existența lui Dumnezeu — decît suflete înamorate

În limba și datinile străbunilor lor, decât inimi care să iubească caracteristica cea expresivă a poporului nostru [limba], minți ocupate cu chestiunile de viață ale acestui popor, căruia îi scriem pe spete toate fantasmagoriile falsei noastre civilizațiuni”.¹

De pe aceste poziții s-au dezvoltat, mai ales în publicistică, activitatea sa critică și valorificarea resurselor culturii și ale limbii noastre, demascând pe impostori și pe propagatorii curentelor cosmopolite, care disprețuiau fondul istoric-popular. Creația lui literară a fost pilda unei clasice înnobilări a limbii vechi, prin originala sinteză dintre tradiție și inovație.

¹ M. Eminescu, *Proza literară*, cu introducere, note indice de nume și glosar, ediție îngrijită de Alexandru Colorian, București, 1943, pag. 195.

Nici un scriitor român n-a manifestat un interes mai adânc și mai constant pentru limba documentelor și a cărților vechi ca Eminescu. Era în stare să-și cheltuiască ultimul ban pentru a-și procura cărți și manuscrise vechi, în care poetul avea convingerea — și a demonstrat nu odată acest lucru — că s-au statornicit multe construcții expresive originale, vrednice de a fi valorificate de scriitori în opera lor.

În *Geniu pustiu*, roman în care Eminescu poate fi identificat în mai multe ipostaze, eroul are „o claie prăfuită de cărți vechi (— am o predilecție pentru vechituri)“, iar în ms. 2278, f. 14—15, tot o mărturie autobiografică, sublinia aceeași pasiune pentru textele vechi: „Cînd eram încă la universitate, aveam o ciudată petrecere, îmblam adesea ziua pe uliți, stînd numai pe ici pe colo la cîte un antiquar și răscolindu-i vechiturile, luam din cărțile lui tot ce-mi părea mai bizar și mai fantastic și venind apoi acasă, citeam și traduceam într-un caiet numit *Fragmentarium* toate pasajele cîte îmi plăceau...“

Mărturiile contemporane despre pasiunea poetului pentru studiul cărților vechi nu lipsesc: „Cumnatul meu [Titu Maiorescu] povestea adesea — spune Mite Kremnitz în ale sale *Amintiri fugare despre Eminescu* — despre ciudățeniile acestui om plin de talent care, preocupat de cărțile sale, uita mîncarea și băutura și care-și pusese paltonul amanet în toiul iernii ca să cumpere un manuscris vechi“. (*Studii și documente literare*, vol. IV, 1933, pag. 23 și urm.).

Conținutul și limba textelor vechi erau un izvor întăritor pentru sentimentul tradiției istorice, atît de puternic în poet.¹

¹ Colegul de școală al poetului T. V. Ștefanelli, ne spune în *Amintirile* sale (1914) că Eminescu „citea cu înlesnire slova cirilică... mai cu seamă cărți vechi vedeam în mîna lui, iar *Letopisețele* lui Kogălniceanu le lua acasă“ (pag. 38).

Legătura lui cu trecutul, cu scrierile vechi e amintită și în unele variante din ediția Perpessicius:

„Gîndirea mea în vremi trecute-noată,
Deschid volume mari și vechi tipicuri.“

(O. II, pag. 115)

Antiteza preferată a poetului: trecut—prezent nu izvoră din tendințe conservatoare, ci dintr-un spirit realist lucid. În documentele trecutului existau limpezi îndemnuri la muncă, demnitate, eroism, înțelepciune, cumpătate, însușiri care lipseau păturii conducătoare, cosmopolite, violent condamnată de poet. El contesta orice drept exploatatorilor de a conduce poporul, ale cărui aspirații și nevoi ei le ignorau. Cînd vorbea de trecut, Eminescu era convins că elementul dinamic, creator, este poporul; politicienii contemporani au înlăturat din viața publică acest element. „Din sîmburul și esența poporului — scria poetul — trebuie să iasă puterea medicatrice a naturii care să însănătoșeze corpul statului“ („Timpul“, 2 IX 1881).

George Panu în *Amintiri de la Junimea din Iași* relatează un episod semnificativ pentru adîncimea sentimentelor patriotice ale poetului, izvorîte din cunoașterea trecutului: „Prin 1888—1889, Eminescu este adus în București. Întîmplător el își ia o odăiță într-o mare casă mobilată din Calea Victoriei, unde erau tipografia și redacția «Luptei» și unde aveam și eu apartamentul“. G. Panu îl invita la masă; poetul „refuza de două ori și venea numai odată“, stătea tăcut, rareori era expansiv, răspundea mai mult prin „da“ și „nu“, totuși „toată lumea îi arăta stimă și dragoste“. În asemenea împrejurări, poetul, într-un moment de liniște și de dispoziție spre confesiune, îi spune gazdei: „— Panule, știi tu că în lumea aceasta nu este nimic mai interesant decît istoria poporului nostru, trecutul lui, tot-tot este un șir neîntrecut de martiri. Ți-o spun ție, fiindcă tu te-ai ocupat de istoria romînilor“¹. Atașamentul acesta sincer fusese exprimat o dată pe o pagină de manuscris în exclamația: „iubit popor romînesc!“ (ms. 2263, f. 43) și în alt loc, același sentiment care genera și satira contra exploatării maselor: „Ce să vă spun! Iubesc acest popor bun, blînd, omenos, pe spatele căruia diplomații croiesc charte și resbele, zugrăvesc împărății despre care lui nici prin gînd nu-i trece, iubesc acest popor, care nu servește decît

¹ George Panu, *op. cit.*, pag. 184—185.

de *catalici* tuturor acelora ce se înalță la putere, popor nenorocit care geme supt măreția tuturor palatelor de gheață ce i le așezăm pe umeri" (*Scrieri*, pag. 29—30). Iată substanța unor meditații care vor alimenta cele mai inspirate pagini de publicistică, de critică, scrise la noi. De aici, dese priviri spre trecut.

Eminescu a cercetat — cum singur o mărturisea — cam toate scrierile românești de pînă la el: „Noi cunoaștem aproape tot ce s-a scris în românește" (*Scrieri*, pag. 386). Printre creațiile cele mai originale ale trecutului și ale poporului sînt literatura și limba, cu toate treptele evoluției lor istorice. Acestea l-au interesat ca forme ale culturii și ca probleme teoretice multilaterale; în cărțile vechi se oglindeau viața poporului și istoria. De aceea, ca director al Bibliotecii din Iași, el cere fonduri pentru cumpărarea cărților vechi: „Literatura română din secolii XVI, XVII și XVIII e reprezentată prin 269 opuri tipărite", scria poetul la 16 III 1875, cărți care-l atrăgeau prin fondul și limba lor. (cf. *Scrieri*, pag. 293).

M. Gaster ne povestește cît de mare era satisfacția poetului cînd găsea în textele vechi construcții originale: „Cînd îi plăcea vreo frază îmi spunea: ia mai citește odată că tare îmi place!, sau: știi că zice bine! Și din cînd în cînd lua cîte o fișuică de pe masă și copia sau o frază sau un cuvînt care-i plăcea mai mult. Nu mă îndoiesc că pe urmă aș fi putut ușor să le găsesc în poeziile sau scrierile lui. El avea obiceiul de a copia des ceea ce a scris o dată și a tot schimba și netezi cuvintele și nu am nici o îndoială că frumusețea limbii sale se datorește citirii textelor vechi".¹

Mai tîrziu, ca ziarist, poetul obișnuia să reproducă pasaje interesante din textele vechi în articolele sale pentru a argumenta o teză, ca de exemplu în „Timpul" din 19 III 1881. Ca bibliotecar s-a îngrijit să achiziționeze cărți și manuscrise vechi, rare; ca profesor dădea ca teme de tradus texte vechi; el și-a făcut o bibliotecă bogată, conținînd multe texte rare. Gaster îl citează adesea ca deținătorul unor vechi cărți, pe care Eminescu i le-a împrumutat în vremea cînd lucra la *Chrestomație*: manuscrisul cel mai vechi al cărții *Minunile Maicii Domnului* din 1692; două manuscrise de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, conținînd romanul *Heliodor*; o copie a unui cronograf din 1757; *Varlaam și Ioasa*, copie din 1814

¹ Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. II, București, 1938, pag. 389.

după traducerea din 1648; *Cuvînt pentru viitoarea giudecată și pentru sfîrșitul lumii* din 1815 etc.

Din cele 25 de manuscrise din biblioteca poetului, preluate de Maiorescu și predate Academiei în 1902, șapte aparțineau fondului eminescian¹, pus și la dispoziția lui Gaster, restul de 18 au trecut prin mîna lui Eminescu, poate au făcut parte din biblioteca lui, și nu a lui Ion Maiorescu, cum susținea criticul.

*

Eminescu lăuda limba veche ca un cunoscător al originalității stilistice, al fondului ei de cuvinte expresive și al locuțiunilor din scrierile anterioare. În articolele sale literare și politice a vorbit adesea despre „dulcea limbă a trecutului”, despre „frumusețea textelor din secolul al XVII-lea”², despre „frumoasa și spornica limbă a cronicarilor” (*Scrieri*, pag. 92). Limba veche prezenta unitate, claritate, simplitate în stil, calități care lipseau multor scrieri literare, științifice și mai ales publicistice din epoca poetului. Ideea aceasta e scoasă din cînd în cînd în relief: „Suta a șaptesprezecea — spunea Eminescu — e purtată de ținta de-a da unitate limbii și poporului și ne pare bine că în senat se începe a se vorbi romînește pentru a restatornici [...] unitatea compromisă prin experiențe filologice și prin înrîurirea dicționarului franțuzit al breslei advocaților” („*Timpul*”, 1 V 1882). Critica poetului se îndrepta contra celor care, pentru a părea inovatori distinși, disprețuiau graiul vechi și simplu, preferînd jargonul. Cînd Eminescu lăuda „limba veche și-nțeleaptă”, el nu pretindea să se adopte limba de la 1650, ci să se scrie pe înțeles, simplu, valorificînd cu grijă cuvintele și expresiile din tezaurul vechi al limbii.

Multe scrieri vechi aveau o bună limbă populară și erau pătrunse de simțire și de adevăr, însușiri prețuite în mod deosebit de Eminescu: „Cînd mă aflu față cu cei bătrîni, cu literatura din deceniile trecute, — scria el — parcă sînt într-o cameră încălzită...; simți că acești oameni erau într-un contact nemijlocit cu un public oarecare, mic ori mare, dar în sfîrșit era un public... Față cu cea mai mare parte din scriitorii noștri moderni ți se impune simțămîntul că ei nu

¹ A. I. Elian, *Eminescu și vechiul scris romînesc*, în „*Studii și cercetări de bibliologie*”, I, 1955, pag. 129 și urm.

² „*Timpul*”, 1 IV 1881; 25 V 1881; 1 V 1882.

sînt pentru public, nici publicul pentru ei, în fine că ei nu sînt inele în lanțul continuității istorice a culturii noastre, ci, cum s-ar zice extra muros¹ (*Scrieri*, pag. 13—14).

Raportarea la trecut implică cerința ca scriitorul să se identifice cu realitățile mersului înainte al istoriei, cu aspirațiile mari ale maselor; continuitatea istorică e diametral opusă ruperii de acele aspirații populare pe care le disprețuiau cosmopoliții atrași de moda occidentală, de improvizațiile „civilizației pomădate”. Același fond de preocupări apare în unele variante al *Scrisorilor*:

„Iar scrierile voastre cămări-s încălzite;
De pe părete-atîrnă icoanele iubit[e].
În orice veac trăirăți neîncetăteniți
Și totuși nici într-unul străini nu o să fiți.

*

Căci lamura vieții ați strîns-o în gîndire,
I-ați dat o haină scumpă de neîmbătrînire.
Oricum se schimbă vremea, oricum se primenește,
În dreapta-vă oglinda oricînd se regăsește,
Căci partea adevărată și cea nepieritoare
E orișicînd aievea și nici în scrieri moare“.

(O. II, pag. 199—200)

Izolarea de public a dus pe mulți autori la sterilitate și la artificii limbii scrierilor lor. Poziția pe care o ia Eminescu față de legătura literaturii cu viața și cu realitatea este cu totul diferită de cea apărută de partizanii artei pentru artă, în frunte cu Maiorescu. Poetul a văzut mai adînc, mai bine, sarcinile literaturii, ale cultivării limbii, pentru că era atașat tradițiilor poporului și cunoștea temeinic fondul popular și istoric al dezvoltării culturii noastre. Din această perspectivă, el putea cîntări critic scrierile vremii sale și, prin comparație cu cele din trecut, putea analiza obiectiv, sub toate aspectele orientarea și forma lor. Sînt semnificative în această privință și alte mărturii ale poetului.

*

¹ Expresie latinească însemnînd „în afara zidurilor”, adică rupți de colectivitate.

În toamna lui 1877, în preajma mutării sale la București ca redactor la „Timpul“, Eminescu trimite, la 15/27 octombrie, o scrisoare¹ în care, printre altele, spunea: „Am adunat multe vechituri din manuscrise și tipărituri vechi românești, pe care le-aș lua bucuros cu mine. Această împrejurare îmi scumpește călătoria, dar mi-ar păstra materialele spre a-mi umple timpul liber cu adunarea de cuvinte și locuțiuni. Începe a mi se face clar că limba românească este într-adevăr bogată, posedă un număr de sufixe vii, ba chiar și cantitate. În hîrtoage vechi am descoperit mai multe formații sintactice fermecătoare, mai multe tipuri care au fost uitate, apoi conjuncții, prepoziții și adverbe și chiar două moduri noi, deși defective. S-ar putea strînge material pentru o sintaxă românească. Numai timp și liniște... Dar cine le are!“

Tînărul poet vorbea despre amănunte lingvistice ca un specialist în studiul limbii, familiarizat cu problemele gramaticii istorice și cu specificul documentelor trecutului. Își adunase cuvinte și construcții expresive din vastul tezaur al limbii, pe care l-a cercetat în dezvoltarea lui istorică; se gîndea chiar să facă o sintaxă a limbii cu bogate referințe istorice, pentru că sintaxa unor manuale de atunci îl revolta. Nevoit însă să se angajeze, încă în aceeași toamnă, ca ziarist la „Timpul“, ocupație care l-a sleit de orice putere și l-a distrus, fizic și moral, în mai puțin de șase ani², proiectul a rămas pe hîrtie. O sintaxă așa cum o prevedea Eminescu, cu date concrete despre evoluția istorică a limbii, ar fi fost o realizare unică pentru acele vremuri, cînd se încercau sisteme artificiale pentru înnoirea din cabinet a limbii romîne. Din păcate, lucrarea n-a fost făcută nici de filologi, încît sugestiile cuprinse în aceste mărturii rămîn actuale și azi.

Ecourile studierii textelor vechi apar adesea în creația poetică. În *Scrisoarea III*, Mircea îi răspunde lui Baiazid

¹ Scrisoarea era adresată lui Maiorescu și a fost tipărită în *Prefața la Poeziile lui Eminescu*, ediția Botez („Clasicii romîni comentați“), deci nu era inedită cum credea „Contemporanul“, care a republicat-o în 29 VIII 1952. O analiză amănunțită a acestui document ne-a dat D. Macrea în „Limba romînă“, nr. 5, 1953.

² Amănunte noi și comentarii judicioase la Aug. Z. N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Eminescu*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1962, pag. 334–337.

Într-un pasaj plin de expresii vechi și populare, valorificate poetic în evocarea magistrală a unui moment istoric:

— „Orice gînd ai, împărate, și oricum vei fi sosit,
Cît suntem încă pe pace, eu îți zic: *Bine-ai venit!*
Despre partea închinării însă, doamne, să ne ierți;
Dar acu vei vrea cu oaste și război ca să ne cerți,
Ori vei vrea să faci întoarsă de pe-acuma a ta cale,
Să ne dai un semn și nouă de mila măriei tale...
De-o fi una, de-o fi alta... Ce e scris și pentru noi,
Bucuroși le-om duce toate, de e pace, de-i război“.

În *Călin*, în *Scrisori*, în *Luceafărul* și în alte poezii publicate după 1880, în epoca deplinei maturități, întâlnim un mare număr de cuvinte și construcții vechi, chiar arhaisme¹, care, folosite cu economie în poezie, creează un tablou veridic și colorat al vieții din trecut.

E probabil că studiul acestor elemente vechi l-a preocupat pe Eminescu cînd scria raportul către minister — era atunci director al Bibliotecii Universității din Iași — în care insista pentru achiziționarea de manuscrise și tipărituri vechi. Spre a convinge Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de necesitatea cumpărării documentelor vechi pe seama bibliotecii, poetul vorbește în raport, printre altele, despre importanța textelor vechi: „Netăgăduită este însă valoarea lor stilistică și lexicală. *Stilistică*, căci nu sînt scrise supt influența limbilor moderne, cel puțin nu a celei franceze, și se găsesc în ele locuțiuni care încep a dispărea din limba de astăzi și se înlocuiesc prin șabloane de fraze streine dezvoltării de pîn-acum a limbei noastre; *lexicală*, prin mulțimea de cuvinte originale, pe care scriitori bisericești și laici, siliți să recurgă la proprii mijloace, le întrebuintează în compunerile lor“ (*Scrieri*, pag. 293—294).

Textul însă nu apare complet în culegerea (*Scrieri...*) citată de atîtea ori pînă aici. Eminescu mai vorbea, în proiectul acestui raport, despre propriile lui preferințe și scotea în evidență opoziția dintre scrierile vechi și cele noi, acestea mai puțin îngrijite ca limbă. Raportul lui preciza în continuare: „Pentru mine, în special, studiul lor [al cărților vechi] îmi pare cel mai bun mijloc împotriva stricărei

¹ Florica Dimitrescu, *Eminescu și limba veche*, în „Revista Universității «C. I. Parhon»“, seria Științe sociale, nr. 2—3, 1955, pag. 167—186.

limbei și a o mulțime de neologisme ce se introduc astăzi fără trebuință și hotărînd între neologisme și arhaisme le cred preferabile pe cele din urmă¹. Pasajul a fost însă șters de poet; era o confesiune subiectivă, considerată ca nepotrivită într-un raport oficial. De altfel și neologismul necesar a pătruns destul de des, chiar în poeziile lui².

Vorbirea din trecut, limba consemnată în cărțile vechi, merită deci să fie studiată de scriitorii moderni, care pot constata adevărul și realismul tezelor eminesciene, enunțate lapidar într-un moment de năzuințe generale spre progres.

*

Deși scrierile vechi au atras pe cei mai de seamă scriitori români din secolul trecut, nici unul n-a caracterizat însă mai bine, mai convingător, acest tezaur cultural ca Eminescu. Observațiile lui fuseseră precedate de pildă de acelea ale lui Negruzzi, de părerile lui Odobescu, care aspira să dea o formă artistică, originală nuvelor sale istorice *Mihnea Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna*, folosind particularitățile limbii vechi. Prefața acestuia la volumul de nuvele, publicat în 1860, conține o prețioasă mărturisire de credință literară în legătură cu stilul scrierilor vechi; textul acesta fusese probabil cunoscut de Eminescu. Despre limba veche, Odobescu, referindu-se și la înaintașul său ilustru, spunea: „După titlul și după cuprinderea acestui mic volum, fieșcine va vedea că am avut drept model frumoasa nuvelă istorică a d-lui C. Negruzzi asupra lui *Alexandru Lăpușneanul*. Ca orice imitație, încercările mele sînt negreșit cu mult mai prejos de acel mic cap d-operă; în lipsa talentului, m-am silit să păstrez, precît s-a putut, formele și limba *Letopisețelor* naționale, cu care în dreptate se poate lăuda mai vîrtos țara Moldovei: să adun datine, numiri și cuvinte bătrînești, spre a colora aceste două episoade culese din cronicile vechi. Faptele istorice ale unei țări sau ale unei epoci au totdeauna un înțeles mai viu cînd traiul și ideile, obiceiurile și graiul de acolo și de atunci ne sînt cunoscute. Scopul romanțelor istorice este, în parte, de a ni le arăta; ăsta este și folosul lor instructiv“.

¹ G. Zane, *Citeva știri despre Eminescu*, în „Revista Fundațiilor“, nr. 12, 1939, pag. 322.

² G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. IV, București, 1936, pag. 232—237.

Nu era vorba nici aici de a generaliza arhaismele. Odo-bescu acumulase, ce-i drept ici-colo, un număr excesiv de rarități lexicale. Eminescu era mult mai rezervat în privința utilității cuvintelor dispărute: „Arhaismii poate că-i va încetățeni cu-nctul poezia — dar numai ea, — spunea poetul gândindu-se la stilul artistic — căci e un drept exclusiv al ei de a revivifica colorile limbei prin vorbe dezgropate din mormîntul trecutului. Astfel, Goethe dă lui *Faust* prin ar-chaismi, în vorba și forma versului, coloritul cel bizar al evului-miez, colorit pe care Schiller n-a înțeles a-l da lui *Wallenstein* al său“ (*Scrieri*, pag. 413).

Rîndurile citate explică rezerva poetului în introducerea arhaismelor în versurile sale.

*

Discuția, în legătură cu textele vechi, care pornea de la un contact permanent cu istoria și cu documentele rare, conține observații lingvistice și stilistice mai amănunțite, mai adânci uneori decît precizările făcute de filologii vremii. În scrisoarea din octombrie 1877, citată mai sus, Eminescu spu-ne-a că, pe lîngă lexic și stil, în textele vechi a descoperit cons-trucții sintactice, tipuri, conjuncții originale „aproape uitate“. Îl preocupau deci toate aspectele limbii vechi, aspectul stilis-tic în primul rînd, pe care le opunea literaturii improvizate a autorilor cosmopoliți din aceea epocă. Într-o pagină de ziar din 1881, poetul revenea în alți termeni, pentru a sublinia încă o dată originalitatea literaturii vechi: „Limba literară, nu cea grăită în societatea cultă, limba cronicarilor și a le-gendelor e pe alocurea de o rară frumusețe. Multe texte și bisericești și laice au un ritm atît de sonor în înșirarea cuvinte-lor, încît e peste putință ca frumusețea stilului lor să se atri-buie întâmplării și nu talentului scriitorilor și dezvoltării lim-bii“. („*Timpul*“, 21 XI 1881).

Această dezvoltare s-a manifestat încă din secolul al XVII-lea ca un fapt real, vizibil. Concepția lui Eminescu despre evoluția limbii romîne literare, despre epoca în care ea a ajuns la unitate și înflorire, s-a conturat, în strînsă legătură cu studiul textelor vechi, „cu limba lor spornică și bogată“. („*Timpul*“, 1 IV 1881). Mărturii despre existența unei limbi literare încă în secolul al XVII-lea sînt invocate în dese rînduri de el: „Ca un corelat al acestei dezvoltări [a populației], vedem stabilindu-se definitiv o limbă lite-

rară comună¹. . . operă la care a concurs atât Teofan mitropolitul Ardealului, cât și Varlaam al Moldovei" („Timpul", 31 VIII 1881). El amintea în același loc despre „vremea lui Matei Basarab", când limba realizase un progres considerabil, atât în privința statornicirii formelor, cât și în unitatea ei. Ideea revine într-un alt articol din 20 III 1882. Unitatea limbii presupunea un izvor comun, dar și o unitate a poporului care o vorbea: „Unitatea actuală a limbii vorbite, deși este în parte un merit special al epocii lui Matei Basarab, dovedește totuși că și în această privire erau elemente cu totul omogene, preexistente limbei bisericești, care înclinau a căpăta o singură formă scrisă. Organografic vorbind limba era aceeași; numai termenii, materialul de vorbe diferea pe ici, pe colo. O unitate atât de pronunțată a limbei dovedește însă o unitate de origini etnice"² („Timpul", 1 IV 1881).

Împrejurările noi care s-au ivit, contactele și conviețuirea cu unele popoare n-au alterat această unitate. Cea mai puternică influență veche, cea slavă, a lăsat sistemul gramatical în ansamblu neschimbat. În articolul citat mai sus, ni se explică acest fapt: „Legile după care cuvintele latine s-au prefăcut în cuvinte românești și-au sfârșit de mult evoluțiunea lor; în momentul în care românii au primit cuvinte slavone, limba lor era formată, de secole deja"³. Dar influența acestei limbi nu trebuie subapreciată⁴; poetul ne pre-

¹ În controversele recente, privitoare la formarea limbii române literare, opinia poetului întărește teza acelor care susțin că limba noastră literară s-a format o dată cu circulația primelor cărți tipărite, încă din secolul al XVI-lea; vezi și Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii literare*, vol. I, Editura Științifică, București, 1961, pag. 15—18; D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Editura Științifică, București, 1961, pag. 192; mai aproape de ideile poetului este teza lui R. A. Budagov: „deși cele mai vechi texte românești datează din secolul al XVI-lea, limba română literară se formează abia în secolul următor". *Problemele studierii limbilor literare romanice*, trad. de G. Mihăilă, prefața și note de B. Cazacu, Editura Științifică, București, 1962, pag. 18.

² De aceea laudă inițiativa lui Hasdeu de a „dezgropa" documente istorice și lingvistice care oglindesc „geniul poporului românesc" („Timpul", 1 IV 1882, recenzie la „Columna lui Traian").

³ Precizări mai exacte și mai ample în recenta broșură: *Formarea limbii și a poporului român*, 1962, întocmită pe baza vol. I al tratatului *Istoria României*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, pag. 775 și urm.

⁴ Vezi Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956, pag. 37.

vine asupra unor prejudecăți puriste, dogmatice: „Noi de n-am înțelege rolul limbei slave am cădea în erori” (*Scrieri*, pag. 403). El a laudat dicționarul lui Cihac, nu pentru concluziile lui discutabile, combătute convingător de către Hasdeu, ci pentru bogăția materialului adunat și bine sistematizat și pentru relațiile pe care le stabilea între limba română și celelalte limbi romanice: „Meritul acestei opere e cu atât mai mare cu cât volumul I e cea dintâi încercare reușită a unui dicționar comparativ al limbilor romanice, luând de temelie limba română. Îndoit merit”. („*Timpul*”, 22 X 1881)¹. Lucrarea nu s-a bucurat însă de nici o prețuire în ochii cosmopoliților, căci „pentru pătura superpusă... de la noi — continuă tot acolo poetul — nu există nici limbă, nici știință, nici literatură românească”; de aceea autorul n-a reușit să vândă în țară decât „două sau trei [exemplare] ni se pare, un număr cu totul ridicol”. Știința mergea însă înainte și originalitatea limbii române începea să-i atragă și pe savanții străini.

În cadrul studiilor comparativ-istorice, limba română, tot mai prețuită, apărea ca un domeniu nou de investigație filologică. Eminescu a prețuit opera lui Fr. Diez care a susținut, cu puternice argumente, romanitatea limbii noastre (*Scrieri*, pag. 326); în același timp, s-a declarat de acord și cu Russo, cu Negruzzi, cu Alecsandri², care s-au opus puriștilor preocupați să alunge „vorbe de o iluzorie origine slavă”, care în decurs de secole au ajuns „așa încrescute în țesătura limbii române, încât trebuie să rupi toată țesătura ca să le scoți.” (ms. 2257, f. 68).

*

Unitatea și bogăția stilistică, de esență populară, a limbii vechi, îl duc pe Eminescu către unele comparații între cele două aspecte ale limbii — vechi și contemporane. Prețuirea limbii vechi nu pornea dintr-un spirit ostil modernizării scrisului; cu un accentuat spirit critic, el a ridiculizat ten-

¹ Recent, despre *Dicționarul etimologic* al lui Cihac au scris D. Macrea, op. cit., pag. 30, 33–35 și Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, VI, VII, în „*Limba română*”, nr. 2 și 3, 1962, unde lucrarea lui Cihac e analizată amănunțit, lipsind, din păcate, această apreciere pozitivă a lui Eminescu, importantă pentru acel timp.

² I. M. Rașcu, *Eminescu și Alecsandri*, București, 1936, pag. 65.

dințele nesănătoase, cosmopolite, care se manifestau atunci în limbă și voiau să o depărteze pe aceasta de fondul istoric-popular.

Evident, progresul civilizației moderne aducea termeni noi; limba nu putea fi modificată însă după placul inovatorilor grăbiți. În ms. 2255, f. 305, Eminescu își notase adevărul verificat la tot pasul de documentele istorice, de literatură veche, de folclor: limba e un fenomen *obiectiv*, nu un cod de norme, artificial și preconceput, cum voiau unii filologi puriști. Fondul istoric-popular garanta funcția de comunicare a limbii, de aceea Eminescu prevenea pe contemporani: nu de jargonul „secolului fanarioților se va lega progresul limbei noastre, ci de începuturile sănătoase ale unui Ureche sau Miron Costin” („Timpul”, 25 X 1881). Operele cronicarilor, fundamentale pentru progresul limbii literare, erau și din punct de vedere istoric contribuții temeinice la cunoașterea romanității limbii noastre. Poema lui Miron Costin către regele Poloniei „nu e — spunea poetul — decît un argument mare despre latinitatea noastră, bazat pe cronici, pe datine, pe nomenclatura locurilor (podul lui Traian)”. (*Scrieri*, pag. 400, nota 2).

Într-o recenzie publicată de Eminescu în „Convorbiri literare” din 1 aug. 1877, asupra cărții *Pomăritul* de D. Comșa întâlnim o demonstrație cu bogat material lingvistic a unității și simplității limbii vechi. Recenzia ar trebui reprodusă aici în întregime pentru că pune în lumină mai bine documentarea istorică a poetului. Fiind lungă, dau numai unele pasaje: „Dovada însă că limba noastră e aproape neschimbată de două sute de ani și mai bine ne-o dau puținele scrieri originale de pe acea vreme. Iată de pildă o filă dintr-un cronograf manuscris de la anul 1638¹, scris la episcopia Buzăului: „Iară la județ foarte era tare și drept [Traian] că nici mitelor nu se potrivea, nici *voie* nimărui nu *veghea*, ci

¹ Nota editorului I. Scurtu (pag. 311): „Nu știu ce cronograf ar putea fi; N. Iorga în opera sa monumentală *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, (2 vol., București, 1901), care-i cea mai complexă și cea mai luminoasă cercetare a manuscriselor și cărților românești vechi, nu pomeneste de un asemenea cronograf. Desigur, este vorba de vreo copie, probabil după cronograful lui Petru Danovici, care are și el proporții foarte întinse și fusese de repetate ori copiat în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea”. Datarea poetului pare greșită. Nici ultimele lucrări nu înregistrează un astfel de cronograf în acea vreme; vezi Al. Piru, *Literatura română veche*, ed. a II-a, E.P.L., București, 1962, pag. 245—255.

foarte făcea giudeț cu dreptul, macar au boiar, au sărac, de-ar fi fost singur frate-său. Iar într-o zi, șezînd împăratul la masă cu toți boierii săi, au smult o sabie din teacă și chiemă pre armașul său și-i zise: «Iată că-ți dau această sabie pe mîna naintea lui Dumnezeu, să începi întîi de la mine de vei vedea că fac vreo strîmbătate: să nu-mi *veghe* voie, căci sînt împărat, ci să-mi tai capul întîi mie. Iar dintru toată curtea mea și dintr-alți oameni, care vei vedea că face strîmbătate altuia, nu-l mai aduce înaintea mea, ci să-i faci samă de sabia mea.» — Boiarii toți numai ce și-au căutat între ochi, și nime nu se mai plîngea de nimic, de silă sau de strîmbătate în zilele lui Traian împărat.

„Singura locuțiune învechită — adaugă Eminescu în continuare — este «a-i veghea voie cuiva», înlocuită astăzi prin «a-i intra cuiva în voie»; încolo aceste șiruri sînt *astăzi* înțelese la Oradea Mare sau în Sighetul Maramureșului, deși sînt scrise înainte de 250 de ani la Buzău. Întreg cronograful acesta, scris mărunțel pe mai bine de 800 de fețe și bogat în locuțiuni, proprii numai limbii romînești, ar fi astăzi priceput, ca și pe timpul în care s-au scris” (*Scrieri*, pag. 311—312).

Rîndurile citate confirmă relatarea lui Gaster despre interesul viu al poetului față de scrierile vechi, în care el găsea o limbă bogată, simplă, cu multe locuțiuni și expresii pitorești. Chiar dacă cronograful nu e așa de vechi, remarcă asupra unității și bogăției limbii rămîne adevărată. Eminescu sublinia cu bucurie acest fapt, care aducea o confirmare a celor constatate personal, pe teren, în legătură cu unitatea limbii romîne.

Unitatea în timp, demonstrată chiar în citatul reprodus, se leagă de unitatea în spațiu a limbii. Fenomenul apare ca o particularitate a limbii romîne, pe care poetul a putut-o verifica în cursul călătoriilor sale prin multe regiuni locuite de romîni, de la Botoșani la Giurgiu, de la București la Cluj, la Blaj, poate la Beiuș sau la Satu Mare: „Limba noastră — scria el — e singura în Europa care se vorbește aproape în același chip în toate părțile locuite de romîni”. („Timpul”, 6 V 1880). Diferențieri regionale mici existau desigur, dar ele nu alterau sistemul. În unele părți limba, chiar după mărturia cronicarilor, era mai îngrijită; unele graiuri locale conțineau multe construcții expresive: „Încă în suta a șaptesprezecea Miron Costin scrie regelui Poloniei că cel mai frumos și mai corect dialect romînesc, cel mai apropiat de graiul italic se

vorbește în Sătmar, unde, cu toată emigrarea lui Dragoș, românii rămași acolo sub fratele lui, voevodul Balc, sînt atît de numeroși ca și cînd n-ar fi ieșit nimenea din țară". („Timpul", 4 XI 1882).

Reformatorii limbii din acea epocă au uitat toate aceste adevăruri. În zelul lor de a schimba limba, ca ea să demonstreze idei preconceptuate, ei ignorau realități elementare și construiau sisteme artificiale. Poetul îi ironiza în termeni aspri: „Ba pentru că limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă, dar grea, cu multele ei locuțiuni, îi cam jena pe prietenii noștri, am dat-o de o parte și am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită, pe care cineva, dacă știe nițică franțuzească, o învață într-o săptămînă de zile. Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei și al Sucevei... și-ar face cruce creștinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie și păstrul¹ [=păstrătorul] limbii n-o înțelege. Dar Varlaam era un prost. În zilele noastre nici membru la Academie n-ar putea să fie". („Timpul", 22 I 1880).

Și pentru a readuce cărțile vechi în circuitul lecturilor obișnuite în acea vreme, Eminescu vine cu propuneri practice de retipărire a unora, judecînd inițiativa utilă în măsura în care ea ținea seama de adevărurile istorice și de realitatea obiectivă a dezvoltării limbii literare pe temeiul ei popular (ca să fie înțeleasă limba scrisă de mulțime), propuneri care reflectă un spirit pătrunzător și un simț filologic ascuțit: „Limba cărților bisericești va fi supusă unei revizui în ceea ce privește slavismii tehnici, nejustificați și nepricepuți nici pînă în ziua de azi de popor. Cuvintele populare romanice se vor introduce în locul termenilor slavonești, cuvinte înțelese de toți; frazelor li se va da, pe ici colo, rînduirea ce li se cuvine după geniul limbii noastre, înlăturîndu-se traducțiuni servile și prea ad-litteram; cu un cuvînt, ferindu-se în mod egal de neologisme, dar și de barbarismii..., revizuitorii cărților vor avea în vedere atît avutul propriu al limbii populare, cît și arhaismii aceia cari se pot reintroduce fără alterare a înțelesului"².

¹ Cuvîntul circulă frecvent, cu acest sens, în regiunea Maramureș; l-am auzit în Sanislău (raionul Carei), în Baia-Mare.

² Vezi Aug. Z. N. Pop, *Eminescu și opera mitropolitului Varlaam*, în „Convorbiri literare", 1939, pag. 373.

Pasajul merită o atenție deosebită pentru că: a) pune pe primul plan principiul clarității limbii — deci să se elimine din context termenii speciali, de jargon, neînțeleși de popor; în locul acestora să se folosească lexicul vechi, înțeles de toți; b) subliniază latura sintaxei, înlănțuirea cuvintelor, după „orînduirea ce li se cuvine după geniul limbei noastre”, deci evitarea imitației tiparului străin, a traducerii servile „ad-litteram”; c) neologismele și jargonul de orice sursă pot submina funcția de comunicare a limbii, de aceea se cuvine valorificat „avutul propriu al limbei populare, cît și arhaismii aceia care se pot reintroduce fără alterare a înțelesului”. Principiile rămîn fundamentale și azi pentru cultivarea limbii literare; să observăm că în citatul reprodus ideea de claritate e formulată simplu în trei feluri: să renunțăm la termenii nepricepuți de popor; este nevoie de valorificarea cuvintelor înțelese de toți; să nu se altereze prin tipare servile înțelesul unui text.

Lauda scrierilor vechi nu a rămas deci o teorie goală.

În primii ani ai afirmării lui, poetul mărturisea într-o scrisoare din 1874: „Cronicele și cîntecele populare formează în clipa de față un material din care culeg fondul inspirațiunilor” (*Studii și documente literare vol. IV*, pag. 127), iar pe o pagină de manuscris, el își notează aceste două versuri memorabile:

„Trecutul e în mine și eu sînt în trecut,
Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră”.

(ms. 2254, f. 70)

În creația sa poetică, Eminescu a valorificat limba vechilor scrieri dînd loc cuvintelor și locuțiunilor în versurile sale. Și nu numai în opera literară, ci și în alte lucrări. I. Scurtu (editorul *Scrierilor...* din 1905), notează mărturie din epocă despre unele inițiative ale poetului: „Era un obicei al lui Eminescu să reproducă în *C. d. I.* [Curierul de Iași] bucăți din scrieri mai vechi romînești. De asemenea citea din ele la întruniri literare, precum mi-a împărtășit d-na Matilda Cugler Poni, ba și ca profesor da elevilor de tradus pe nemțește fragmente din cronici, ceea ce mi-a comunicat d. V. Cosmovici, fost și d-sa elev al poetului la Iași” (*Scrieri*, pag. 324—325). Printre altele, Eminescu reproduse, în gazeta citată din Iași, un fragment dintr-un manuscris vechi „din 1790, cuprinzînd gîndirile lui Oxen-

stierna"¹, care i-a servit ca izvor de inspirație pentru *Glossa*, tipărită în 1883. Și de aici poetul reține „interesante... pro-
verbe românești asupra comediei cei de obște”, ca: „Lumea-i
ca o oglindă, în care se gătește omul, ca să arate precum
nu este, ea-i ca o comedie, în care fiecare joacă rola sa și
unde cel mai de rîs prinde locul cel mai bun. Ea e un liman,
unde unul sosește și altul purcede; unul se bucură de cel ce
vine și altul se întristează de cel ce purcede. Ea-i ca un spi-
tal plin de orice patimi... Lumea-i ca un bîlci, unde unii
cîntă, alții joacă, unii vînd, alții cumpără, unii beau și chiuiesc,
iar alții numai privesc. Toate-n ea ca ziua vin și se duc...”
(*Scrieri*, pag. 326). În primele variante ale *Glossei* citim, por-
nind de la această sursă, strofe din același an 1876:

„Multe-ți trec pe dinainte
Și-n urechi ni sună multe,
Cine-ar sta să le asculte,
Să le ție toate minte. —
Tu să stai în colț de-o parte
Regăsindu-te pe tine,
Cu-a ei coji în veci deșarte
Vreme trece, vreme vine.

Tu în lume să-ți închipui
Cumcă stai într-un teatru
De s-ar face-actoru-n patru
Totuși tu ghici-vei chipu-i
De se strîmbă, de se ceartă,
Tu în colț petreci cu bine,
A lui patimi, a lui artă
Însă nu te-ating pe tine“.

(O. III, pag. 92—93)

Versurile și strofele s-au schimbat mereu; poetul a slefuit
imaginea și construcția, pînă cînd a fost încheiată definitiv
Glossa, inspirată de un text vechi, construită dintr-un aliaj
lexical de vechime și noutate în care strălucesc deopotrivă
meditația și expresia densă, aforistică. Dar ne putem referi
și la alte pagini vechi prețuite îndeosebi de Eminescu.

În ms. 2307, f. 6—24 el și-a copiat *Vedenie*² ce au văzut
un schimnic Varlaam de la mînăstirea Sculeni din Moldova,
la anii de la zidirea lumii 7329, iar de la întruparea Mîntui-
torului nostru Iisus Hristos, 1821, în opt cînturi sau „capete”,
1 238 de versuri. Cercetările recente au dovedit că poema e

¹ A. I. Lambrior, publicase un articol în legătură cu această
operă: *Limba română veche și nouă (Tălmăcirea românească a
scrierilor lui Oxenstierna)*, în „Convorbiri literare”, 1873, pag.
325—334, desigur cunoscut poetului.

² Semnalată încă în Prefața la M. Eminescu, *Literatura
populară*, 1902, ed. Carcalechi—Chendi.

a lui Vasile Pogor¹, dar Eminescu transcriind-o a intervenit în textul vechi, l-a literarizat, eliminând regionalismele prea numeroase; el a studiat astfel textul, l-a însoțit de unele variante și a introdus multe neologisme, încît poema din manuscrisul poetului oglindește mai degrabă limba de la 1875 decît cea de la 1821². E un amănunt prețios pentru a ne întregi imaginea scriitorului documentat asupra scrierilor și a limbii vechi.

La fondul istoric al acestei documentări s-au adăugat, cum se știe, ecourile frământărilor epocii sale, ale năzuințelor către progres, de care poetul se simțea așa de aproape. S-a născut astfel o sinteză originală între *tradiție* și *inovatie*, o imagine amplă și instructivă a dezvoltării culturii și limbii literare moderne din jurul anului 1880. Prin cunoașterea trecutului și a limbii vechi, Eminescu s-a apropiat mai mult de popor, de tezaurul lui cultural și lingvistic; opera lui a căpătat o trăinicie tot mai solidă, cu un ecou puternic în generațiile care i-au urmat, mai atașate de versul poetului decît marea majoritate a contemporanilor săi: „Prin faptul că Eminescu aprofundează trecutul istoric social și cultural — scrie poetul Mihai Beniuc — mai ales în ceea ce privește realizările literare ale poporului — cărți populare, cronici, pravile — poezia sa cîștigă o dimensiune temporală, îmbrățișînd drumul parcurs de popor în ceea ce gîndirea și simțirea poporului, exprimată în limbă, dovedește a fi viabil și propulsiv”³. Studiul literaturii vechi i-a fost de mare folos pentru

A turna în formă nouă limba veche și-nțeleaptă.

Preocuparea poetului pentru textele vechi a uimit pe unii istorici literari. N. Iorga într-o conferință din 1928 spunea despre poet: „Această literatură [veche] a cunoscut-o Eminescu toată, înaintea lui Gaster și înaintea lui Hașdeu. El s-a cufundat în această limbă, i-a descoperit toate tainele,

¹ Emil Vîrtosu a publicat textul *Vedeniei*, însoțit de un studiu și glosar, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, pag. 465—540.

² Vezi Gh. Bulgăr, *O operă literară inedită*, în „Limba română”, nr. 3, 1958, pag. 109—110.

³ M. Beniuc, *Meșterul Manole*, E.S.P.L.A., București, 1957, pag. 388.

a fost astfel ucenicul râvnitor al tuturor scriitorilor, pe care ni i-au lăsat veacurile cu mai puțin noroc decât al nostru¹.

Eminescu a învățat la școala înaintașilor cu tragere de inimă, ca apoi, ajungând un artist al limbii, să întoarcă graiului obștesc, „cu asupra de măsură”, bogăția și frumusețea unei limbi literare capabile să exprime colorat orice gândire și simțire.

¹ N. Iorga, *Eminescu, el, generația lui și generația noastră* [1928], pag. 10.

LIMBA POPULARĂ ȘI LIMBA ARTISTICĂ

Aspectul popular al limbii poetice a lui Eminescu a apărut în ochii multor contemporani drept o trăsătură de inferioritate stilistică, o lipsă de rafinament. Eminescu a combătut cu argumente temeinice această prejudecată și a demonstrat că adevărata dezvoltare și perfecționare a limbii scrise, a limbii poetice, nu se pot îndeplini decât pornind de la fondul istoric viu, popular, al limbii vorbite. Considerațiile lui în legătură cu limba populară se leagă însă și de prețuirea limbii vechi, căci adesea e destul de greu să facem deosebirea între ceea ce e vechi în limbă și ceea ce este popular.

Cuvintele, formele, expresiile trăiesc și se transmit în limbă de la o generație la alta. Trec secole la rând până să se producă modificări vizibile în sistemul limbii. Firește, progresul culturii și contactul cu alte limbi pot influența vorbirea, mai ales lexicul și sintaxa, unei generații. Împrejurări favorabile, efervescența ideilor moderne și aspirațiile către progres și libertate determină apariția și dezvoltarea unor cuvinte și tipare stilistice noi¹. Așa a fost epoca din jurul lui 1848, și — vorbind despre aspectele înnoirii limbii — așa e epoca noastră, epoca unor adânci transformări în viața politică, economică, socială și culturală, sub semnul consolidării construcției socialiste, care se reflectă nemijlocit și în limba actuală. Atunci, ca și astăzi, fondul popular, vechi, al limbii s-a îmbogățit cu noi cuvinte, cu noi forme stilistice, impuse de ritmul accelerat al înnoirii în toate domeniile. Limba comună a asimilat elementele noi, necesare exprimării exacte a

¹ Problema a fost pe larg discutată de Heliade în prefața *Gramaticii*, în *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor*, în „Curierul românesc”, nr. 29, 87, 88, 1832.

noțiunilor moderne. Structura fonetică, normele gramaticale, limba populară în ansamblu nu au suferit însă modificări esențiale.

În trecut, mulți inovatori lipsiți de simțul realității își puteau închipui că limba scrisă și limba artistică se pot rupe de baza dezvoltării obiective a mijloacelor de comunicare, existente de secole, de limba poporului. În epoca lui Eminescu mai dăinuiau etimologismul, purismul, galomania; tendințele cosmopolite luau proporții alarmante. Avînd o perspectivă istorică temeinică asupra dezvoltării limbii și cunoscînd sub toate aspectele limba scrisă și graiul obștesc, Eminescu a susținut că: „Norma limbii scrise trebuie să fie cea care există obiectiv și în realitate în gura poporului de jos... iară nu fantasiile mai mult sau mai puțin ingenioase ale filologilor noștri. Așadar adevăr obiectiv și nu arbitraritate subiectivă. În acest proces de a stabili o normă pentru limba scrisă, trebuie luate în considerare și unele influențe istorice care au resistat tendinței de espulsiune și s-au conservat în limba vie... Limba noastră, cum ea există obiectiv, toată lumea o va recunoaște de frumoasă și dulce (V. Scherr, *Allg. Litteraturgeschichte*).“

Fragmentul reprodus din *Scrieri* (pag. 21) este din epoca studenției, cînd controversile în jurul stabilirii normelor și a ortografiei erau în toi. Eminescu se orienta după graiul viu și recomanda atunci și altora să se folosească de acest temelie obiectiv de documentare, pentru a rezolva problemele limbii literare pe o bază realistă. Ideile exprimate lapidar în acea pagină de tinerețe, din care am citat, constituie un enunț fundamental pentru progresul limbii noastre literare: „norma limbii scrise“ nu se fixase încă, deși generația scriitorilor pașoptiști lucrase cu entuziasm și pricepere în acest scop. Eminescu ține seamă de datele obiective ale realității și fixează un jalon sigur: să pornim de la limba vorbită și să înțelegem just istoria și tendințele limbii. Și nu numai teoretic se oprește la aceste concluzii. Sub impulsul adevărului *obiectiv*, al realităților concrete, el dă pilda unei creații legate de limba vie, inspirate din tezaurul istoric și din folclor, și îndeamnă pe contemporani să meargă pe această cale. Îndemnul și exemplul lui au impus în literatură doi mari scriitori: Creangă și Slavici. Opera acestora a îmbogățit în mod substanțial limba artistică, deschizînd perspective noi progresului limbii în general.

Era prin 1870 cînd încă Slavici se exprima greu în romînește. Poetul i-a recomandat să scrie cum se vorbește în-deobște. Ajutorul lui Eminescu a fost decisiv pentru viitorul prozator ardelean: „Eu care sînt moldovean mi-am făcut studiile prin Bucovina și prin Ardeal și cunosc bine literatura romînească, și cea veche și cea mai nouă, — spunea Eminescu — îți voi spune apoi ce este bun și ce este rău, ce este și ce nu este literaricește admisibil în limba voastră șirienească, — fiindcă bine e scris așa cum pretutindenea se zice și precum au mai scris și alți autori de oarecare valoare”¹.

Era în aceste recomandări consecvența principiilor fundamentale pentru dezvoltarea limbii literare, a celei poetice, și pentru constituirea normelor gramaticale și ortografice, despre care se discuta aprins de decenii, dar numeroși filologi și publiciști aveau opinii diverse în această privință. Unul și același învățat ajungea să propună, de pildă, mai multe sisteme ortografice. Al. Philippide a consemnat în *Istoria limbii romîne*² amănunte în legătură cu proiectele succesive ale lui Hasdeu, Tiktin, Cihac, pe care le critica și apoi propunea și el alte principii. Se știe că din cauza predominării tendințelor latiniste, puriste, unii scriitori, în frunte cu Alecsandri, au părăsit un timp Academia. Odobescu a ironizat discuțiile sterile și tezele fanteziste care urmăreau să rupă limba scrisă de limba vie a poporului. La această situație se referea Alecsandri într-o scrisoare din 1874 în care îndemna să se înfrîneze „avîntul balamatic ce a luat limba romînă sub impulsul pedanților sterili”³.

Un lucru trebuie mai ales reținut din citatul reprodus mai sus din Eminescu: termenul de *obiectiv* în legătură cu fondul istoric popular al limbii, statornicit de veacuri, revine pe un spațiu restrîns, de trei ori. Baza dezvoltării și cultivării limbii literare o constituie realitatea obiectivă — subliniată în mod deosebit azi de știința marxistă — a limbii poporului, legile și tezaurul ei, fixate în conștiința obștească a vorbitorilor.

*

Este curios deci cum mai puteau dăinui curențele eronate într-o epocă în care chiar filologii străini începeau să se

¹ Gh. Bogdan-Duică, *I. Slavici și Eminescu (1870)*, în „Buletinul Mihai Eminescu”, X (1939), pag. 9—10.

² Al. Philippide, *Istoria limbii romîne*, Iași, 1894, pag. 247—272.

³ *Scrisori*, 1904, pag. 67.

ocupe de originalitatea, de caracterul romanic al limbii române. Cartea lui Scherr, foarte rară — citată de Eminescu —, a apărut în 1851 la Stuttgart; autorul ei susținea atunci că limba română este de origine latină, ca și celelalte limbi romanice, și trimitea la cartea lui Körbach (*Studien über die daco-romanische Sprache und Litteratur*, Wien, 1850, pag. 97 și urm.), care afirmase că latinitatea românei este chiar mai evidentă decât a celorlalte limbi romanice¹. Unii filologi care întocmeau aici, în țară, sisteme noi pentru a demonstra teze abstracte, voind să reformeze sistemul limbii, subminau temelia istorică, veche, a limbii populare și revoltau desigur pe poet. El se ridică împotriva pedanților cu aceeași indignare ca altădată Alecu Russo. În legătură cu diferitele controverse din epocă să reținem mai ales acest pasaj, plin de adevăr, exprimat pitoresc de Eminescu: „A crede însă, că un popor de peste zece milioane de suflete [era în 1877] au fost compus numai din năîngi și că n-au avut nici destul auz, nici destulă minte pentru a-și plăsmui o limbă cumsecade, a primi apoi ciudatul axiom că numai d-nii filologi sînt oameni cuminți, carii ne pot pune la cale după teorii pe care le sug între patru păriți din degetul cel mic, o asemenea credință este o insultă pentru nația românească, care au vorbit și scris bine și într-un fel înainte chiar de a fi sămînță de filologi pe plaiurile Daciei lui Traian. Ramură mutată în pămînt departe de trupina părințească, limba românească s-au nutrit în mediul ei nou prefăcînd nutrimentul în organe specifice ale sale și rămîind limbă romanică”. (*Scrieri*, pag. 311).

Increderea lui Eminescu în limba vie a poporului, în capacitatea ei de expresie, era nelimitată. Ceea ce cosmopoliții considerau grai „vulgar” neșlefuit, vorbire „simplă” a maseselor, pentru poet era o sursă bogată de învățăminte stilistice; el știa să caute valorile expresive sintetizate în folclor,

¹ Înaintea lui Scherr și a lui Diez, Körbach scria: „die daco-romanische Sprache in ihren Wortbildungen der Erinnerung an die lateinische Mutter treuer geblieben ist, als die übrigen romanischen Mundarten”, teză personală pe care o sprijinea prin cuvinte paralele din diferite limbi (lat., rom., ital., span., franc.): *locus, locu, luogo, lugar, lieu* etc. Aceste amănunte mi-au fost comunicate de Dr. W. Bahner, prof. univ. în Leipzig, specialist în limbile romanice, un bun cunoscător al istoriei limbii române, despre care a scris mai multe studii documentate; cf. *Din istoria lingvisticii romanice, începuturile ei în legătură cu limba română*, în „Limba română”, nr. 5. 1956, pag. 13—22.

de care se apropie multe versuri ale sale din *Luceafărul*, din *Călin*, și din alte poeme¹. Mai ales în epoca maturității sale literare, Eminescu și-a întemeiat inovația stilistică pe resursele vorbirii populare². Interesul pentru literatura și limba populară s-a manifestat însă din tinerețe și a rămas constant până în ultima clipă a lucidității sale. La 19 ani a intrat în societatea culturală „Orientul”, înființată la 1 aprilie 1869, care-și propunea să strângă material folcloric. Eminescu figura printre culegătorii din Moldova; el a cercetat însă toate regiunile locuite de români și a adunat un material bogat, consemnat în manuscrisele existente (în special în cele notate cu nr. 2260, 2262, 2275, 2276, 2284)³.

Într-o notă din ms. 2257, f. 62, în legătură cu tema „Strângerea literaturii noastre populare”, este amintită legătura dintre formele expresive ale tezaurului popular și realitățile sociale, mediul fizic și tradițiile de care se leagă: „Materialul în care se sensibiliză ideea etern poetică sînt imaginile — nu însă imaginile tuturor popoarelor, ci a aceluia la care ea se sensibiliză. Tropii unei națiuni agricole diferă de tropii, de imaginile unei națiuni de vînători ori de păstori. Sub ce imagine va îmbrăca unul simțămîntul etern al amorului și sub ce imagini celălalt, decît numai prin acele pe care le posedă?”.

Aprofundarea acestui tezaur lingvistic i-a sugerat unele comentarii originale în legătură cu raportul dintre limba populară și limba poetică. Concentrarea și noutatea stilistică a folclorului sînt instructive pentru orice scriitor: „Farmecul poeziei populare îl găsesc în faptul că ea este expresia cea mai scurtă a simțămîntului și a gândirei. Lăsînd la o parte tot ce e nenatural, ea nu este decît limba simțămîntului și pentru ca această limbă să fie totdeauna curată, adeseori se renunță și la rimă și, căutîndu-se cuvîntul cel mai apropiat, nu se impune nici o silă la construirea versului. Și să sperăm că tot se vor mai găsi suflete care să nu fie jignite de rima neîndemînatică sau de simplitatea unui cuvînt vechi, ci vor preferi de a se adăpa mai bine la izvorul curat ca la-

¹ Vezi N. I. Barbu, *Remarques sur le style de la syntaxe poétique de M. Eminescu*, în „Langue et littérature”, vol. II, 1943, pag. 136 și urm.

² Vezi D. Caracostea, *Arta cuvîntului la Eminescu*, București, 1938, pag. 224.

³ D. Murărașu în M. Eminescu, *Literatura populară*, ed. II, f. a, pag. 35.

mura și mai prețios ca aurul al poeziei noastre populare, decât să bea din izvorul de apă de zahăr cu portocale”.¹

Simplitatea metaforică a expresiei și proprietatea cuvintelor din literatura populară constituiau o bună lecție împotriva frazeologiei sterile, cosmopolite, a gazetelor politice din acei ani. Ca ziarist, Eminescu a combătut adesea „domnia frazei” („Timpul”, 17 II 1880), „magazia de fraze care de care mai ieftine” („Timpul”, 6 II 1881) și în câteva cronici analizase — cum am amintit mai sus — greșelile de exprimare și stilul confuz, umflat, al unor scrieri contemporane rupte de fondul istoric și popular al limbii. „Avem atâtea modele nobile în poezii mai vechi și mai ales în nătrecuta poezie poporală — scria poetul —, încât suficiența cu care sînt privite asemenea anomalii literare [poeziile urîte] te împlu de o spaimă lesne de justificat” (*Scrieri*, pag. 21).

Critica aspră pe care poetul o făcea tendințelor decadente și importului de civilizație cosmopolită sublinia și legătura strînsă, organică, dintre fondul acelor tendințe și influențe și expresia lor. Aspectul haotic al vocabularului și sintaxei unor reprezentanți ai culturii improvizate, fără fond, fără legătură cu tradiția istorică, dezvăluia inconsistența ideilor și imitația sterilă, tiparele de împrumut, străine de specificul limbii și culturii noastre vechi. Eminescu vedea clar esența întrepătrunderii influențelor, valoarea fondului care le asimilează, rolul limbii și al literaturii populare pentru păstrarea unui ritm sănătos, necesar progresului: „E vădit cum că elementul moral și estetic al culturii își are izvorul său cel principal în literatura națională”. (*Scrieri*, pag. 13). În acest domeniu vast și variat se văd „libertatea și universalitatea scopului, deplina licență a materiei, nelimitarea pe un teren deosebit, după aceea complecta generalitate a mijlocului de comunicațiune, a limbei” (ib.); aici „concurg toate raze [le] din toate direcțiunile vieții spirituale”. Aceste valori obiective trebuie să le cunoască scriitorul, dacă vrea să fie original și substanțial. În succinta, dar densa enunțare a complexității de factori propulsivi, specifici creației populare, vedem pusă din nou pe primul plan limba pitorească a folclorului, unde întîlnim „complecta generalitate a mijlocului de comunicațiune, a limbei”. Aceste precizări pătrun-

¹ M. Eminescu, *Opere complete*, I, „Literatura populară”, 1902, pag. IX.

zătoare, deși succinte, ale tânărului poet și gânditor¹ confirmă prețuirea pe care el o acorda culturii și limbii populare, model de simplitate și de concentrare.

*

Campania de culegere a acestei literaturi a continuat, mai intens parcă, în deceniul 1870—1880, iar studiile publicate despre importanța acestei creații veneau tocmai în sprijinul îmbogățirii literaturii moderne și a limbii române literare. Atunci au apărut, după pilda pe care o dăduse Alecsandri, *Cîntice voinicești despre zile din bătrîni*, culese de I. Florentin Pop (Bîrlad, 1870), *Cînticele populare de pe valea Prutului* de Caranfil (Huși, 1872), *Balade populare romîne* de Miron Pompiliu (Iași, 1870), iar mai tîrziu, în 1880, culegerea *Cîntice din Moldova* de M. Sevastos. Revistele literare, mai ales „Convorbiri” și „Columna lui Traian”, făceau loc tot mai des unor asemenea culegeri tipărite de scriitorii vremii (Alecsandri, Bolintineanu, Hasdeu, Eminescu ș. a.), cît și studiilor în legătură cu ele. Vorbind despre culegerea lui Alecsandri, „Convorbirile” subliniau faptul că ea va rămîne „o comoară de adevărată poezie și totodată de limbă sănătoasă” (15 I 1868). În „Columna” din 1872, Tocilescu a publicat articolul *Poezia populară a romînilor*. În 1874, G. Panu a ținut o conferință publică la Iași despre *Poezia populară*, iar Al. Xenopol, personalitate marcantă a timpului, a tipărit în „Convorbiri” (1 VII 1872) articolul: *Ceva despre literatura poporană*. Deși aceste studii conțin destule generalități despre limbă, problema valorificării folclorului stimula pe scriitori spre înnoirea fondului de idei și a stilului poetic.

Interesul lui Eminescu pentru creația populară, în acești ani, chiar în timpul studiilor de la Viena și Berlin, ca de altminteri în toate celelalte perioade ale activității sale, s-a manifestat în triplu plan: al culegerii de texte populare, al valorificării folclorului, reflectată în opere originale, și al comentariului literar pe marginea problemelor actuale, cum se vede în manuscrisele poetului.² Majoritatea textelor populare, doine și strigături, culese de el în anii aceștia, sînt de

¹ I. Scurtu arată că însemnarea este de prin 1872—74 (în *Scrieri*, pag. 12).

² A se vedea acum vol. al VI-lea din M. Eminescu, *Opere*, ed. Perpessicius și comentariile pe marginea literaturii populare adunată de poet.

proveniență ardeleană...¹ I. Slavici ne-a lăsat în *Amintiri* pagini de caldă evocare a pasiunii poetului pentru creația populară, pentru graiul pitoresc al românilor adunați din diverse părți în acele capitale străine: „Îi plăcea însă tot ceea ce avea un caracter particular, nu numai în rostire, ci și în genere, în felul de a vorbi și trăgea cu urechea când catanele adunate la Viena din deosebitele părți ale împărăției stăteau de vorbă între ele”².

Culegerea de material folcloric și lingvistic urmărea un țel mai larg decât acela al utilizării personale în arta treptat evoluată a poemelor sale. Poetul se gândea să pună entuziasmul său cultural și artistic în slujba unui ideal generos, popular, susținut atunci de puțini oameni de cultură — propagarea în mase a cuceririlor științei, a literaturii, a valorilor folclorice. De aceea, în ms. 2257, f. 58 el își notează titlul unor conferințe — *Prelegeri publice* — pe care urma să le țină în Maramureș. Printre ele figura una despre *Poezia populară*, subiect pe care-l cunoștea în mod temeinic, nu numai din lecturi, din studii, ci din contactul direct cu folclorul local. El a colindat toate provinciile, mărturisind mai târziu, în „Timpul”, că din anii tinereții avusese prilejul să cunoască poporul român „în lungul și în latul ținuturilor, în cruciș și-n curmeziș” (8 IV 1882). De pretutindeni, adunase nu numai folclor, ci și lexic popular și regional, locuțiuni și expresii plastice în care apăreau, în cea mai originală formă, concentrarea expresiei, stilul colorat, aforistic, al graiului vechi.

Prin acest mod complex de documentare, s-a consolidat tot mai mult cunoașterea faptelor obiective, a realității limbii, și au apărut convingeri temeinice despre istoria și limba poporului român. Slavici ne explică, în continuarea citatului reprodus mai sus: „Așa ajunseserăm să ne formăm convingerea că cea mai bogată e limba vorbită de românii de la miazănoapte, începând din județul Suceava peste Cîmpulungul Moldovenesc și peste Năsăud, până la Sălaj, unde se întrebuințează multe vorbe de origine romană, care aiurea s-au pierdut. E lumea în care a trăit mult jălitul nostru prieten Simeon Marian Florian și din care a ieșit Gheorghe Coșbuc. Interesant și astfel și frumos într-un fel oarecare i

¹ Perpessicius, *Eminescu și folclorul*, în „Steaua” nr. 7, 1961, pag. 70.

² Ioan Slavici, *Amintiri*, București, 1924, pag. 41.

se părea lui Eminescu tot ceea ce era neobicinuit în materie de limbă, și el întreba mereu: «unde se zice așa?». Dar tocmai de aceea lua în bătaie de joc pe cei ce vorbeau cum nu «se zice» nicăieri” (ib.).

Multe pagini ale manuscriselor păstrate la Academie sînt pline de cuvinte, locuțiuni, expresii, versuri populare, în care sînt notate pitorescul limbii și originalitatea stilistică a exprimării orale; așa sînt ms.: 2262, 2275 (locuțiuni așezate alfabetic), 2276, 2284, 2307 (proverbe românești) etc. Înregistrarea acestui material literar-lingvistic este uneori însoțită de scurte comentarii, de cel mai mare interes. Așa de pildă, în ms. 2258, f. 184, arătînd că într-o epocă de decadență pot apărea „germenii noi” ai unei reacții, ai regenerării, el scoate în evidență rolul literaturii care în contact cu masele, cu aspirațiile acestora pot forma „fermentul unor organisme noi, se amestecă, se pătrund, se reîntînesc reciproc”. Rolul regenerativ al creației populare reiese și din altă notă: „literatura este puternică numai întemeindu-se pe baza largă a geniului național” (ms. 2285, f. 179).

*

În concordanță cu aceste principii, schițate ici-colo, dar cu un fond de adevăr peremptoriu, considerațiile lui literare și lingvistice se întregesc prin comentarii mai adînci și mai aproape de cerințele valorificării tezaurului popular în spirit științific modern, pornind de la realități fidel consemnate, utile scriitorului, lingvistului, etnografului: „Cu toate considerațiile de decență literară — spunea Eminescu — am dori ca mai cu seamă elementele literaturii populare să se adune fără scădere și nealterate...” („Timpul”, 6 V 1880).

Cajetele lui Eminescu atestă aplicarea acestei idei. Prelucrarea artistică a materialului adunat a fost apoi adîncită multilateral și exemplar, pe drept cuvînt subliniată de istoricii noștri literari: „Folclorul a fost una din preocupările constante ale lui Eminescu. Culegător de literatură populară din toate ținuturile românești pe unde l-au dus peregrinările unei vieți, pe cît de scurtă pe atît de rodnică în cîmpul creației literare și al publicisticii, Eminescu a fost și unul din cei mai asidui prețuitori și interpreți ai tezaurului imaginației populare. Dacă Alecsandri trece, dimpreună cu Alecu Russo, drept unul din primii culegători de poezie populară, Eminescu este, fără îndoială, întîiul care și-a asimilat spi-

ritul poeziei populare și l-a turnat din nou în tipare din cele mai originale. Inspirația sa din sursă folclorică a străbătut una din cele mai bogate game, de la cântecul în strict metru popular și pînă la compozițiile sayante din *Fata în grădina de aur*, *Frumoasa fără corp* și *Călin Nebunul*, al căror izvor descinde din basmul brut¹.

Cum am spus, paralel a început să se afirme în acei ani literatura din surse populare a lui Creangă și Slavici. Într-un pasaj bogat în referințe de istorie literară, Eminescu pune în relief un aspect particular al legăturii scriitorilor cu limba și literatura populară: „Dar la dreptul vorbind, la Piatra, într-un ținut muntos plin de legende, de proverbe, locuțiuni, apoi de localități istorice, [revista] «Colectorul» nu găsește ce să culeagă? Un muntean de baștină, născut asemenea în ținutul Neamțului e Ioan Creangă. Citit-au vreodată colecătorii pe «Dănilă Prepeleac», pe «Soacra cu trei nurori» și altele, ca să vadă care ar trebui să fie izvoarele, din care să se inspire, și cum vorbesc și se mișcă ținutașii din Neamț? Foi literare în provincie ar putea să facă un serviciu nemăsurat literaturii și lexiconului român. Limba de rînd a ziarelor politice amenință a îneca, ca buruiana rea, holda limbii vii a poporului. Afară de aceea, cu propășirea realismului modern², se șterg legende și povești, proverbe și locuțiuni, adevărate nestimate ale gândirii poporului românesc. Dacă acele foi ni-ar da icoana locului prin culegerea *esactă* a formelor caracteristice ale gândirii poporului, ele ar fi neprețuite. Dar traduceri din franțuzește sau din nemțește a unor produse nesănătoase? Cui folosesc? Ele întăresc numai ideea falsă că poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă, nici cugetare și că aceste două trebuie plăsmuite în mod meșteșugit de către o anume academie” (*Scrieri*, pag. 308). În legătură cu finalul pasajului citat remarcăm o nouă antiteză, din seria celor analizate de poet în proza politică: folclorul față de traduceri aproximative în care limba era săracă și adesea neromânească și în care ideile erau de import. Din nou este accentuată și aici legătura dintre gândire și limbă, și e criticată tendința de a impune, prin Academie, sisteme artificiale, în domeniul limbii, al literaturii, al cul-

¹ Perpersicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, E.S.P.L.A., București, 1957, pag. 324.

² Poetul se referă la propagarea tehnicii moderne, dar și la influența nefastă a culturii cosmopolite, criticată de atîtea ori.

turii în general. Replica poetului la aceste încercări o citim într-un scurt articol din „Curierul de Iași”, din 10 VIII 1877, în care laudă pe Iosif Vulcan „căci cearcă a da ca în oglindă [în revista sa «Șezătoarea»] cugetarea și modul de a vedea a poporului chiar”, apoi analizează conceptul de literatură populară în aceste câteva fraze substanțiale: „Literatura populară nici nu se poate numi altceva decât sau cugetarea și produsele fantasiei poporului însuși, care devin literatură în momentul în care se produce prin scriere, sau produceri a clasei culte, care se potrivesc însă așa de bine cu gândirea poporului, încât dacă acesta *nu* le-a făcut, le-a *putut* însă face” (Scrieri, pag. 306).

Fondul popular de „legende și povești, proverbe și locuțiuni, adevărate nestimate ale gândirii poporului românesc” începea deci să fie valorificat. Consecințele acestui fapt aveau să se oglindească și în limba poetică, în limba literară, căci izvoarele înnoitoare ale stilului sînt inepuizabile în folclor. De aici o concluzie fundamentală: „Comoara și puterea limbistică, felul stilului și al expresiunii la un popor se reflectă și se manifestează în literatura sa națională; ea este izvorul din care are să ieie fiecare” (Scrieri, pag. 12).

Exemplul cel mai instructiv, mai convingător, a pornit chiar de la poet. Iată cum explică G. Călinescu, reluînd unele idei ale lui Slavici, preocuparea lui Eminescu de a culege lexic și construcții populare, pe care apoi le utiliza în creația sa: „Am văzut cum la București colecta poezii populare pe la prieteni, în special de la ardeleni, ceea ce explică mulțimea ardelenismelor în unele scrieri, cum ar fi de pildă *Geniu pustiu*. Eminescu simția, ca poet adevărat, că nu e cu puțință o literatură temeinică fără o limbă flexibilă și autentică și-și mai dădea iarăși seama că limba literară nu putea fi nici dialectală, dar nici lipsită de seva pămîntului. De aceea, respingînd fraza greoaie a lui Slavici, se indigna în același timp de limba revistelor și gazetelor din București și Iași... împestrită cu vorbe franțuzești, bulgărești, grecești, turcești și în care singurele vorbe românești — zicea el — erau: *ba, da, tu, eu*. Eminescu trăgea cu urechea la vorba colegilor cari veneau din toate părțile românismului și îndeosebi a soldaților romîni încorporați în Viena, însemna cuvîntul rar... În afară de aceasta făcea, în vederea

varietății rimelor, vânătoare de vorbe «rebele», adică vocabule nesupuse regulilor gramaticale, cum ar fi cele cu trei terminațiuni, ca: *școală, școale, școli*, și «dezgropa» cuvinte, pentru ca prin rimă să le dea drumul din nou în vorbirea curentă, precum a și izbutit să facă¹.

În plină maturitate a creației, Eminescu a rămas un consecvent admirator al acestei surse poetice; el a revenit asupra rolului literaturii populare într-un prețios pasaj jurnalistic, care conține o confesiune lirică și subliniază caracterul ei de originalitate, fiind o oglindă a realităților vieții, a istoriei poporului: „Dar o adevărată literatură trainică, care să ne placă nouă și să fie originală și pentru alții nu se poate întemeia decât pe graiul viu al poporului nostru propriu, pe tradițiile, obiceiurile și istoria lui, pe geniul lui“ („Timpul“, 8 V 1880).

Orientarea poetului spre folclor a fost plină de consecințe pentru opera lui poetică. Nota populară, chiar regională, e vizibilă în lexic, în fonetică, în frazeologie. Poetul nu se ferește de cuvinte și de forme dialectale (*galbăn, sara, răpede, pahară, îmblă, crier, jele*, etc.). Formele rare apar și în rime, ca în *Călin: rumpe-scumpe; cură-gură; lui-nimă-rui*. Locuțiunile populare dau stilului o nuanță familiară de simplitate și de adâncime aforistică². Regionalismele și expresiile populare sînt înregistrate uneori „însoțindu-se de traducere neogreacă, germană, după caz, sau numai de lămuriri sinonimice românești: *avan, angaria, adiaforit, coraslă, dimon, goron, hat, mascara, potricală, zbeg, toloacă*, în ms. 2258, ff. 1—20“³. Caietele lui cuprind multe regionalisme care n-au mai apărut în opera publicată⁴.

Raritățile lexicale sînt însă tot mai puține în opera poetică de maturitate. Variantele stilistice mereu șlefuite au rafinat expresia — în genul creației folclorice — pînă la suprema concentrare sintactică a versului în metafore noi⁵. De pildă, variantele versului din prima strofă a *Luceafărului*:

¹ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, pag. 210—211.

² Gr. Scorpan, *Forme dialectale în poezia lui Eminescu*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide“*, Iasi, vol. III, 1936, pag. 117—137.

³ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, 1935, pag. 98.

⁴ I. Chendi, prefața la volumul M. Eminescu, *Opere complete*, „Literatură populară“, 1902.

⁵ G. Ibrăileanu, *Studii literare*, Editura Tineretului, București, 1957, pag. 163.

„O prea frumoasă fată“, vers care pare extrem de simplu și înrudit cu folclorul, cuprind un șir lung de posibilități, părăsite pe rând de poet, pentru a se opri la cea cunoscută. El a scris: *O luminoasă fată; Fecioară preacurată; Un ghioceț de fată; O mult frumoasă fată; Un grangure de fată; Un giuvaer de fată; Un cănăraș de fată* (O. II, pag. 418). Variantele au fost un exercițiu poetic, din care s-a ales construcția simplă, bine integrată în atmosfera poemului: *O prea frumoasă fată*. Tot în formă populară¹ apar variantele unui vers în care sinonimia poetică a termenilor pornește din bogăția lexicală a limbii comune: a) *or să cadă*; b) *pre-sera-s-or*; c) *risipi-s-or*; d) *vor ploua*; e) *or să ningă flori de tei* (O. I, pag. 393).

Variantele succesive ale primei strofe a sonetului *Trecut-au anii* indică succesiva stilizare a materialului ca „expresia cea mai scurtă a simțământului și a gândirii“ să apară cât mai clară și mai sugestivă:

Variantă I

„Copil eram când neguri albe-n șesuri
Luceau ca-n visul unei nopți de vară,
Iar luna trist lucea din frunza rară²,
Dând viață unei lumi de dulci eresuri“.

Variantă II

„O tinereți, ca neguri de pe șesuri
V-ați dus și vecinic nu vă-ntoarceți iară,
Azi nu mă-ncintă cum mă încîntară
Povești și doine, farmece, eresuri“.

Variantă III

„Sburat-au anii ca un pîlc de presuri
Și niciodată n-or să vie iară
Cu amintire, cu zîmbire-amară,
Cu-a tale gânduri în zadar mă-mpresuri“.

¹ Alte exemple la Gr. Scorpan, *Vocabularul poeziei lui Eminescu*, în „Însemnări ieșene“, Iași, iulie 1938, pag. 76–77.

² De obicei, punctuația nu e marcată în variante.

În ms. 2260, f. 237 ultimele două versuri sînt schimbate astfel:

„O tinerețe cu zîmbire-amară
Cu mii de gînduri în zadar mă-mpresuri“.

Varianta IV

„Sburat-au ani ca stoluri lungi pe șesuri
Și niciodată n-or să vie iară,
Căci nu m-ating așa cum mă mișcară
Ale poveștilor duioase eresuri“.

Varianta V

„Trecut-au ani ca nouri lungi pe șesuri
Și niciodată n-or să vie iară,
Căci nu mă-ncîntă azi, cum mă mișc[ar]ă
Povești și doine, ghicitori, eresuri“.

(O. III, pag. 142—145)

Ultima formă reprezintă cea mai bună condensare a mijloacelor expresive. Forme verbale populare (*n-or să vie; trecut-au ani*), lexicul (*ca nouri lungi pe șesuri; nu mă-ncîntă azi cum mă mișcară*), absența epitetelor, chiar enumerarea din ultimul vers sînt grăitoare pentru fondul popular al creației poetice; *povești și doine, ghicitori, eresuri* ilustrează sursele populare ale operei poetice.

*

În plină manifestare a curentelor cosmopolite și a contradicțiilor capitaliste, poetul se simte deci atras spre fondul istoric-popular al culturii și limbii. Efectele acestui contact sînt și de ordin moral: „Și limba strămoșească e o muzică — scria Eminescu în 1882 — și ea ne atmosferizează cu alte timpuri mai vrednice și mai mari decît ticăloșia de azi, cu timpuri în care unul s-au făcut poporul și una limba“ („Timpul“, 1 V 1882).

Pîna la sfîrșitul vieții sale, Eminescu a rămas credincios principiilor pe care le-a expus de atîtea ori, consecvent în atașamentul său față de popor, față de limba lui, încît cu dreptate spunea G. Ibrăileanu că „Eminescu a fost reprezen-

tantul claselor de jos vechi românești¹ și-n acest sens opera lui reflectă lingvistic specificul popular.

Sursa creației sale avea rădăcini adânci, despre care poetul singur a vorbit metaforic în această frază grea de înțelesuri: „Dumnezeul geniului m-a sorbit din popor, cum soarele soarbe un nour din marea de amar“ (ms. 2254, f. 18).

Cu puțin timp înainte de tragicu-i sfârșit, într-un moment de reculegere și liniște, poetul se oprește asupra problemelor de bază ale unei publicații noi, gata să apară. Atunci el scrie articolul de fond din *Fîntîna Blanduziei* (1888), din care citez: „Dacă în autorii antichității, plini de adevăr, de eleganță, de idei nimerite și care vor rămîne pururi tineri, găsim un remediu în contra regresului intelectual, nu vom uita că și în timpurile noastre există un asemenea izvor, pururea reîntineritor, poezia populară, atît cea de la noi, cît și aceea a popoarelor care ne înconjoară“.

Asocierea celor două domenii ale culturii umaniste, antichitatea și folclorul, nu e întâmplătoare². Arta clasică nu poate fi izolată de progresul culturii, de izvoarele îmbogățirii acesteia. Ca și clasicismul, poezia populară și limba ei constituie izvorul întineritor al literaturii, temeiul realismului ei. Îndemnul poetului rezumă o experiență și de aceea el rămîne un îndreptar, un fundament esențial, pentru progesul limbii și literaturii noastre moderne.

¹ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic...* pag. 166; cf. și G. Istrate, *Eminescu și limba populară*, în „Iașul nou“, martie 1951, pag. 127.

² Vezi Cezar Papacostea, *Filozofia antică în opera lui Eminescu*, f.a., pag. 41.

LIMBA SRIITORILOR; STILUL ȘTIINȚIFIC ȘI CEL PUBLICISTIC

Cum s-a văzut din paginile precedente, a existat în tradiția noastră literară și publicistică preocuparea de a scrie îngrijit și de a merge pe calea unei îmbogățiri și perfecționări continue a limbii literare, cu toate că n-au lipsit nici teoriile fanteziste, aberante, nici încercările de a impune tipare artificiale de modernizare a limbii. Scriitorii adevărați, ca și oamenii de știință, presa, învățământul, teatrul în care a existat totdeauna și o coalizare a forțelor pozitive, progresiste, au ales până la urmă soluțiile realiste, impuse de nevoile comunicării și conforme cu tradiția sănătoasă a vorbirii populare; aceasta s-a ridicat cu încetul pe o treaptă nouă de dezvoltare și îmbogățire. Scriitorii au contribuit prin munca lor artistică la completarea și precizarea vocabularului, la fixarea normei și la modernizarea stilurilor, mai ales într-o epocă de frământări și căutări ca aceea a lui Eminescu.

În trecut se vorbea, în termeni improprii, despre „crearea” limbii literare de către Eminescu. Scriitorul însă, oricât ar fi de mare, nu poate modifica structural limba, ci își creează doar anumite tipare individuale, expresive, metaforice, din resursele generale ale limbii¹. Eminescu a organizat în imagini noi lexicul vechi, a stabilit legături noi între unitățile sintactice, a creat contexte neașteptate în jurul unui cuvânt fundamental și a dezvoltat în variante stilistice cu o bogată substanță poetică, personificări, metafore, hiperbole etc. Acestea rămân un bun al său inalienabil². Orice imitare a artei lui compromite pe epigon. Posteritatea reține din

¹ A. I. Graur, *Studii de lingvistică generală*, varianta nouă, Editura Academiei R.P.R., 1960, pag. 329.

² Tudor Vianu, *Eminescu*, în „Limbă și literatură”. vol. I, 1956, pag. 315.

opera scriitorilor modelul întrebuintării metaforice, plastice, a cuvintelor, câștigurile clarității și preciziei, valorificarea sinonimiei, a bogăției unor sensuri figurate, a construcțiilor armonioase¹.

Inovația lexicală și, mai ales, cea gramaticală sînt minime în opera unui mare scriitor, căci crearea de cuvinte noi reduce funcția esențială a limbii, comunicarea clară a ideilor. În epoca maturității această inovație este absentă în opera clasică a celui mai mare poet al nostru. În schimb, asocierea cuvintelor în imagini mereu noi este inepuizabilă. „Legăturile de cuvinte pe care un poet le întrebuintează mai des — spune Tudor Vianu în 1930 — alcătuiesc un semn limpede al impresiilor care l-au urmărit mai statornic. În fața poetului stă tot materialul de expresii al limbei și preferința pe care el o dă unora sau altora dintre ele, rezultă dintr-un principiu de selectare care coincide cu senzația lor lirică predominantă”.² Faptul acesta va putea fi apreciat mai bine cînd vom analiza, într-o altă lucrare, încheierea succesivă a imaginilor din poeme, de la cuvinte la metafore, proces oglindit în variantele adunate în ediția monumentală, îngrijită de acad. Perpessicius³.

*

Cu cît scriitorul cunoaște mai profund, mai direct, particularitățile istorice și populare ale limbii, cu atît el poate exprima mai nuanțat și mai pitoresc realitățile vieții. Acest fapt îl subliniază Eminescu într-o notă din ms. 2258, f. 222: „Cînd dezvoltarea literaturii ajunge la punctul acela unde scriitorii înving și-și dominează limba, deși cu oarecare cheltuială de putere, atuncea ei scriu mai bine”. Predecesorii săi au cheltuit talent și pasiune pentru a îmbogăți literatura și limba cu valori artistice durabile. Prețuirea contribuției acestor scriitori la dezvoltarea limbii literare s-a ridicat la o expresie poetică hiperbolică în *Epigonii*, poemă închinată celor „ce-au scris o limbă, ca un fagure de miere”.

Prin aceștia limba literară a scăpat de șabloanele textelor religioase traduse și de tirania modelului stilistic feudal, fana-

¹ Vezi Gh. Bulgar, *Scriitorii romîni și dezvoltarea limbii literare moderne*, în „Limba romînă”, nr. 1, 1960, pag. 42 și urm.; P. Miclău, *Scriitorii și evoluția limbii*, în „Problemele de lingvistică generală”, II, pag. 79 și urm.

² Tudor Vianu, *Poezia lui Eminescu*, București, 1930, pag. 67.

³ M. Eminescu, *Opere*, vol. I—III, 1939—1944.

riot; limba scrisă a pășit repede pe calea modernizării, iar înnoirea și îmbogățirea ei s-au oglindit mai ales în opera scriitorilor primei generații de clasici din veacul trecut, emancipați de sub influențe străine. „Momentul emancipațiunii unei limbi de sub influența atît etimologică cît și sintactică a unei alteia sau a unor altora străine — scria poetul în același loc — e cel mai fericit și cel mai fericit în privința limbei însăși.“

Observația privea nu numai trecutul, ci și epoca în care scria el. În paginile precedente s-a putut vedea lupta poetului contra șabloanelor occidentale, adoptate uneori de scriitorii minori, de o parte a presei și de autorii cosmopoliți. Temeiul adevărat al limbii literare era oglindit mai ales în opera „scriitorilor noștri cei mai buni: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu și alții“, care „știau o limbă frumoasă, vrednică și înțeleasă de opincă și de vodă“¹. Cele trei epitete care determină pe „limbă“ nu sînt folosite întîmplător: exprimarea literară tinde, prin natura și destinația ei, spre modele de armonie, energie și claritate a stilului. În toate variantele poeziilor sale se poate urmări realizarea treptată a acestor modele, prin strălucirea, forța și limpezimea construcției lingvistice.

Aprecierile lui Eminescu asupra unor opere contemporane conțin adesea, în cadrul considerațiilor literare, și aprecieri de ordin stilistic și lingvistic. Alecsandri este un „elegant poet de salon“, care și-a cucerit popularitatea prin armonia și simplitatea stilului său, care s-a inspirat din istoria și limba poporului. Eminescu îi recunoștea supremația literară într-o notă de tinerețe (1869), străbătută de patos romantic: „el și-a muiat aripile sale în cîntece și inima sa în senin — căci simțirile sale sînt senine și dulci ca razele cele mai strălucite și cele mai albe ale soarelui de mai“ (ms. 2258, f. 179). Cu un an mai târziu citim într-un articol de polemică acordul lui față de unele aprecieri generale la adresa lui Alecsandri: „Criticul îl laudă pe dl. Alecsandri și-l face regele poezilor, lucru la care aplaudăm și noi, pînă ce vom avea și un împărat al poezilor, care adică să-l întreacă pe dumnealui, ceea ce, spus fără compliment, — va fi cam greu, deși sîntem de o natură care nu disperă niciodată“². Era îndeobște cunoscută poziția critică a lui Alecsandri față de curentele lingvistice exagerate (latinis-

¹ „Convorbiri literare“, 1 aug. 1877.

² M. Eminescu, *O scriere critică*, în „Albina“ nr. 3 și 4, Pesta, 1870, pag. 2-3.

riot; limba scrisă a pășit repede pe calea modernizării, iar înnoirea și îmbogățirea ei s-au oglindit mai ales în opera scriitorilor primei generații de clasici din veacul trecut, emancipați de sub influențe străine. „Momentul emancipațiunii unei limbi de sub influența atât etimologică cât și sintactică a unei alteia sau a unor altora străine — scria poetul în același loc — e cel mai fericit și cel mai fericit în privința limbei însăși.“

Observația privea nu numai trecutul, ci și epoca în care scria el. În paginile precedente s-a putut vedea lupta poetului contra șabloanelor occidentale, adoptate uneori de scriitorii minori, de o parte a presei și de autorii cosmopoliți. Temeiul adevărat al limbii literare era oglindit mai ales în opera „scriitorilor noștri cei mai buni: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu și alții“, care „știau o limbă frumoasă, vrednică și înțeleasă de opincă și de vodă“¹. Cele trei epitete care determină pe „limbă“ nu sînt folosite întîmplător: exprimarea literară tinde, prin natura și destinația ei, spre modele de armonie, energie și claritate a stilului. În toate variantele poeziilor sale se poate urmări realizarea treptată a acestor modele, prin strălucirea, forța și limpezimea construcției lingvistice.

Aprecierile lui Eminescu asupra unor opere contemporane conțin adesea, în cadrul considerațiilor literare, și aprecieri de ordin stilistic și lingvistic. Alecsandri este un „elegant poet de salon“, care și-a cucerit popularitatea prin armonia și simplitatea stilului său, care s-a inspirat din istoria și limba poporului. Eminescu îi recunoștea supremația literară într-o notă de tinerețe (1869), străbătută de patos romantic: „el și-a muia aripile sale în cîntece și inima sa în senin — căci simțirile sale sînt senine și dulci ca razele cele mai strălucite și cele mai albe ale soarelui de mai“ (ms. 2258, f. 179). Cu un an mai târziu citim într-un articol de polemică acordul lui față de unele aprecieri generale la adresa lui Alecsandri: „Criticul îl laudă pe dl. Alecsandri și-l face regele poezilor, lucru la care aplaudăm și noi, pînă ce vom avea și un împărat al poezilor, care adică să-l întreacă pe dumnealui, ceea ce, spus fără compliment, — va fi cam greu, deși sîntem de o natură care nu disperă niciodată“². Era îndeobște cunoscută poziția critică a lui Alecsandri față de curentele lingvistice exagerate (latinis-

¹ „Convorbiri literare“, 1 aug. 1877.

² M. Eminescu, *O scriere critică*, în „Albina“ nr. 3 și 4, Pesta, 1870, pag. 2-3.

mul și purismul) care deformau limba literară dezvoltată pe temeiul limbii populare.

Creangă și Slavici s-au bucurat de prietenia și de încurajarea constantă a lui Eminescu; toți trei prețuiau în mod deosebit tezaurul istoric și popular al literaturii și limbii, din care s-au inspirat în creația lor. În recenzia poetului, la volumul de „novele” ale lui Slavici, apărută în 1882, găsim o caracterizare pătrunzătoare a operei prozatorului ardelean și o discuție de interes general asupra principiilor care stau la baza creațiilor literare de valoare: „Fără îndoială există talente individuale, dar ele trebuie să intre cu rădăcinile în pământul, în modul de-a fi al poporului lor, pentru a produce ceva permanent... Alecsandri numai e în generația veche acela care și-au încuscrit din capul locului talentul său individual cu geniul poporului românesc și de aceea el împreună cu Negruzzi, Donici ș.a., e întemeietorul unei literaturi, nu copiate sau imitate după lord Byron și Lamartine, ci în adevăr naționale. Tot această cale, care rezumă poporul, pentru a-l reda ca-ntr-o oglindă șie însuși, o urmează și Slavici”¹. („*Timpul*”, 28 III 1882).

Se știe că Eminescu a intervenit adesea în lucrările lui Slavici pentru a remedia lipsurile stilului acestuia; ne-o spune și scriitorul ardelean în *Amintirile* sale publicate târziu, în 1924. Într-o scrisoare către secretarul „Convorbirilor”, Eminescu arăta că s-a ocupat îndeaproape de opera prietenului său Slavici: a copiat, corectat și refăcut pasaje întregi din nuvelele lui Slavici, scrise greoi, într-un stil arid². Piesa *Fata de birău*, a aceluiași prozator, i se părea „în genere... scrisă cu prea expres colorit local”³. Rezerve de această natură l-au făcut probabil să nu insiste în această recenzie asupra limbii „novelelor din popor” ale lui Slavici, analizând numai fondul sănătos al operei și trăsăturile ei realiste.

Eminescu s-a exprimat și despre alți scriitori ai veacului trecut, apreciind succint limba operei lor, despre Heliade și despre contradicțiile orientării sale, despre opera lui Bălcescu

¹ Pagina aceasta antologică ar trebui să însoțească și azi orice analiză a operei lui Slavici. Aici nu reproduc decât două scurte pasaje, remarcabile prin justetea poziției poetului față de valorificarea fondului popular.

² Vezi G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, pag. 187-188.

³ M. Eminescu, *Opere*, Iași, 1914, pag. 649-650.

deosebit de valoroasă din punct de vedere literar, lingvistic și științific; de asemenea, a vorbit despre originalitatea operei lui Negruzzi, Alecsandri și, mai aproape de generația sa, despre Odobescu.

Heliade a jucat un rol deosebit în dezvoltarea limbii, atât ca scriitor, cât și ca teoretician literar, ca lingvist bine orientat, în prima perioadă a activității sale¹. Scriitorul muntean „ca un ciment invizibil a unificat totul și a aruncat în arena literară aproape goală a începutului de veac chemări care au răsunat puternic, galvanizând și organizând energiile disponibile, pentru fapta creației”². Într-una dintre variantele poeziei *La Heliade*, Eminescu scria în 1867:

„O limba lui! Îmi pare c-aud cum ea răsună
În aspra ei mînie zidind nor peste nor
Din ștearsa, nențeleasa a istoriei rună
A descifrat al ginții puternic viitor“.

(O. I, pag. 262)

Era o hiperbolă de tinerețe, care peste zece ani avea să fie completată cu judecata severă asupra inconsecvențelor literare și filologice ale lui Heliade. Propagarea italianizării, cu autoritatea unui scriitor de atîta prestigiu, reprezenta o primejdie. Eminescu a criticat aspru aceste tendințe într-un articol din „Curierul de Iași” (1877), din care citez: „Eliad se vede a fi fost în tinerețe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa elimină din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărțile sale didactice a dat ființă limbii științifice, din tipografia sa a ieșit la lumină între anii 30 și 50 aproape tot ce s-a tradus mai bine în românește. Cam de pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureștean o suficiență nepomenită și o decădere intelectuală cu atît mai primejdioasă cu cît Eliade era privit în vremea lui ca un fel de oracol. Limba «Curierului de ambe sexe» se latinizează și se franțuzește, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de știință filologică pozitivă și al unei imaginații utopiste...” (*Scrieri*, pag. 301).

¹ Vezi Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu, pînă la 1841* în „Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea”, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1956, pag. 57 și urm.

² George Munteanu, *Asupra reconsiderării lui I. Heliade Rădulescu*, în „Steaua”, nr. 4, 1959, pag. 92

Revolta împotriva greșelilor lui Heliade era explicabilă la poetul cu un simț istoric atât de adânc, cunoscător al literaturii și limbii vechi și populare, de care Heliade se îndepărtase mai târziu, preconizând sisteme artificiale, italianizante, în așa măsură încât scrisul său nu se mai putea citi.

Dar atitudinea lui Eminescu față de Heliade s-a schimbat mai târziu. Judecata de valoare obiectivă asupra scriitorului muntean se vede într-un scurt articol publicat cu prilejul dezvelirii statuiei lui Heliade din fața Universității. Într-un moment de maximă afirmare a capacității creatoare, poetul cântărește meritele lui Heliade și le apreciază la superlativ, chiar în domeniul limbii literare, pe care a subminat-o tendința italianizantă. Pentru Eminescu cel mai important rol al lui Heliade a fost acela de îndrumător priceput în modernizarea limbii și culturii române. Interesant e faptul că poetul confirmă aici teza lui Heliade că el însuși e „părintele” limbii literare de pe la 1850—1880. În coloanele ziarului al cărui redactor era, Eminescu a arătat că trebuie „să se deosebească înrîurirea hotărîtor bună asupra limbii române, de o seamă de greșeli ulterioare” ale lui Heliade. Îi recunoaște acestuia frumusețea și originalitatea limbii din prima perioadă a activității lui. *Gramatica românească* e redactată într-un stil clar și firesc: „El scria cum se vorbește — spunea Eminescu; viul grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbarat de formele convenționale de scriere ale evului mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mînuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere Eliad a fost cel întâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm astăzi. Chipul propus de el la 1828, pentru înțetățenirea termenilor tehnici, a termenilor noi pentru idei nouă, se urmează și se recomandă și astăzi ca cel mai potrivit. Dacă mai târziu, el, omul practic al bunului simț și al experienței, a început a croi sisteme apriori de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a ținut de începuturile sale cele bune (1826—1848) și a lăsat de o parte erorile” („*Tim-pul*”, 21 XI 1881)¹.

*

¹ Pentru amănunte și precizări documentate, a se vedea I. Oana, *Eminescu și Heliade*, în „Culegerea de studii” a Institutului pedagogic „Maxim Gorki”, București, 1961, pag. 128 și urm.

Printre scriitorii moderni însemnați se afla și Bălcescu. Eminescu a scris despre limba operei lui o pagină antologică de mare pătrundere analitică: „Limba lui Bălcescu este totodată culmea la care a ajuns romînimea îndeobște de la 1560 începînd și pînă astăzi, o limbă precum au scris-o Alecsandri, Const. Negruzzi, Donici și care astăzi e aproape uitată și înlocuită prin păsăreasca gazetarilor. Deși Bălcescu se întemeiază pretutindenea pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, totuși munca nu se bagă nicăiri în samă, precum în icoanele maeștrilor mari nu se vede amestecul amănunțit de văpsele și desemnul îngrijit linie cu linie. O neobișnuită căldură sufletească, răspîndită asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și, asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea persoanelor și întîmplărilor e dramatică, fără ca autorul să-și fi îngăduit a întrebuița undeva izvodiri proprii, ca poezii. Nicolae Bălcescu e dealtmintrelea o dovadă că limba romînească, pe vremea lui și înainte de dînsul, era pe deplin formată și în stare să reproducă gîndiri cît de înalte și simțiri cît de adînci, încît tot ce s-a făcut de atunci încoace în direcția latinizării, franțuzirii și a civilizației «pomădate» a fost curat în dauna limbei noastre” („Timpul”, 24 XI 1877).

Comentariul poetului aduce amănunte prețioase pentru înțelegerea mai multor probleme discutate și controversate pînă în zilele noastre: a) limba operei lui Bălcescu¹ oglindește treapta supremă, în epocă, a dezvoltării limbii literare romîne; sinteza: limbă veche — limbă modernă, în funcție de necesitățile fondului operei literare, marchează un moment crucial al înnoirii culturii și limbii prin contribuția unor personalități de prim rang, cum a fost și revoluționarul muntean; b) opera acestuia „e dealtmintrelea o dovadă că limba romînească pe vremea lui și înainte de dînsul era pe deplin formată și în stare să reproducă gîndiri cît de înalte și simțiri cît de adînci”, teză care se deosebește de acele opinii potrivit cărora limba romînă literară s-ar fi format abia în

¹ Tudor Vianu, *Bălcescu artist al cuvîntului*, în „Probleme de stil și artă literară”, E.S.P.L.A., București, 1955, pag. 65—86, citatul din Eminescu vine în sprijinul acestei analize.

veacul trecut¹; c) adaptarea limbii la specificul mediului, al caracterelor, imprimă naturale, stil, noutate expresiei artistice², lucru obținut prin muncă și „căldură sufletească” în oglindirea realității.

Opera fiecărui scriitor important aduce aspecte noi ale limbajului artistic în prelucrarea fondului lexical și stilistic vechi. Eminescu reține originalitatea acestei lucrări și comentariul său conține concluzii instructive pentru perfecționarea procedeelelor stilului scriitorilor. Adesea, raportarea la graiul viu subliniază criteriul simplității în expresie, în construcția gramaticală.

Odobescu nu scria ca Bălcescu, dar talentul indiscutabil al amândurora dă limbii operei lor strălucire, noutate, forță evocatoare; stilul lui Odobescu are un caracter amplu, accentuat înnoitor. Iată o opinie despre *Pseudokineghetikos*: „Epistolă, menită a fi precuvântarea cărții «Manualul vânătorului», ea a crescut supt mînile autorului ei într-un volum de observații, alusiuni, descrieri, ironii și pagine de erudiție. Stilul deci e cel epistolar — al scrisorilor intime. Scrisoarea intimă înlocuiește graiul viu, conversația, de aceea lipsesc din ea grămădirile de abstracții, perioadele încărcate cu propoziții subordonate; ca și în conversații, vorbirea se mișcă în scurte propoziții principale și relațiile logice ale cugetărilor se cunosc mai mult din cuprinsul propozițiilor, decît din forma gramaticală a combinării lor. Nici înorînduirea materiei nu e atît de strict ținută și cugetările se înfățișează în șirul, în care s-au prezentat ca inspirații ale momentului. În sfîrșit, autorul se servește de toate prerogativele stilului epistolar, chiar de postscriptum. Astfel, luînd vînătoarea din anticitate, din evul-mediu, din vremea modernă, tablouri vii se urmează cînd cu răpeziciune, cînd încetinel, îmbrăcate într-o melancolică descripție, pînă ce sfîrșești cartea, fără să știi cum ai ajuns la capătul ei. Limba e curată și are farmecul noutății. O mulțime de cuvinte și forme idiomatice, pînă acum scrise puțin sau de fel, dar a căror origine întăritoare este limba poporului nostru, fac cartea prețioasă și din punct de vedere lexical; citațiile arată gustul și cultura autorului...

¹ Iorgu Iordan, *Limba literară — privire generală*, în „Limba română”, nr. 6, 1954; cf. și „Gazeta literară” nr. 26, 1955.

² M. Sadoveanu, *Limba povestirilor istorice*, comunicare la Academia R.P.R., 1-2 II 1955, în „Limba română”, nr. 3, 1955, pag. 5-16.

De aceea nu ne place capitolul XII¹, dar ca alusiune la «Societatea academică», treacă!» (*Scrieri*, pag. 298).

Reținem, în partea finală, atenția poetului față de selectarea lexicului, a expresiilor populare, față de tezaurul *întăritor* al limbii poporului nostru. Acest caracter popular, artistic, dar legat de realitățile vieții și de limba pitorească a poporului, îl prețuia și în opera lui Creangă, lăudată în mai multe rînduri de Eminescu². Prin sprijinul constant al acestuia, proza humuleșteanului s-a impus în mișcarea literară a epocii; originalitatea lui Creangă ca scriitor și ca pedagog s-a bucurat de o apreciere aproape unanimă³.

*

În comentariile lingvistice ale poetului există însă și multe săgeți îndreptate contra autorilor preocupați de inovații potrivnice progresului limbii literare. În opoziție cu literatura sănătoasă a scriitorilor citați, se afla „opera” celor rupți de viața colectivității în care trăiau: „Sînt scriitori — și numărul lor e legiune — cari sugîndu-și condeiul în gură, scornesc fel de fel de cai verzi, creațiuni... ce prin nou-tatea lor atrag poate cîtva timp publicul și sînt la modă”; dar aceștia „primejduiesc în mare grad, gustul, sentimentul adevărului și bunului simț”. (*„Timpul”*, 28 III 1882). Opera lor nu contribuia la progresul literaturii și al limbii românești.

Capitolul destinat combaterii acestor inițiative negative este bogat și instructiv; el îmbrățișează o sferă largă de probleme și pune în lumină acuitatea analizei stilistice a poetului. „Siluirea limbii”, „corupția graiului vechi”, „babilonia academică” din anii 1870—1880 nu erau fenomene negliabile. Ca tînr colaborator al „Familiei” de la Pesta, Eminescu a denunțat „comediile fără spirit și mai cu seamă fără legătură ale d-lui Pantazi Ghica, pline de frazeologie franceză... Vorba în comediile sale nu e mediu prin care se exprimă cugetări, ci un haos de fraze”⁴.

În scrisul unor autori din Ardeal, influențați de modele de limbă străină și de curentul latinist, apăreau uneori un

¹ Se știe că acest capitol al cărții nu conține decît cîteva rînduri de puncte. Odobescu îl prezentase ca pe „cel mai plăcut pentru cititor”.

² A se vedea, mai sus, pag. 51, 60.

³ Bianca Bratu, *Învățătorul Ion Creangă*, Editura didactică și pedagogică, București, 1958, pag. 162.

⁴ Cu data de 18/30 I 1870.

lexic nepotrivit și un stil greoi, pretențios, departe de graiul viu al poporului. Eminescu era — se știe — un prieten devotat al Ardealului și în multe articole din periodicele vremii susținuse drepturile ardelenilor, oprimați de Habsburgi, la libertate și cultură.

În privința limbii literare însă erau multe lucruri criticabile; poetul le-a arătat cu sinceritate într-un articol *Despre limba cărturarilor din Ardeal*, publicat în „Convorbiri literare” (1 VIII 1877), din care citez: „În urma înrîuririi germane și a celei maghiare, scriitorii români din principatul Ardealului își formaseră șabloane sintactice pe care le împleteau cu cuvinte latinești, spre marea daună a limbii naționale. Limba germană e foarte bogată în vorbe, în urma înlesnirii cu care dintr-o radicală se pot forma o mulțime de cuvinte derivate, fie prin adăugire de sufixe, fie pe altă cale. Acuma unii scriitori căutau a altoi limbii noastre fisionomia alteia, cu totul străine de ea, și prin acest soi de cultivare a limbii¹ au ieșit la iveală fenomene care au dat ocazie penelor satirice să facă haz de jurnalistica de peste Carpați, care de altfel în privirea onestității politice merită mai mult respect decât gazetele noastre... Apoi autorii din Ardeal au mai ținut samă de așa-numita puritate a limbii și pentru acest scop au crezut de bine a prăda lexiconul latinesc și acelea ale limbilor romanice și a alunga toate cuvintele slavone, chiar cele mai nevinovate, chiar acelea care la noi își pierduseră de mult înțelesul primitiv”.

Tendințe similare se manifestau în presă, în cărțile de știință, în traduceri. „Familia”, de care Eminescu era atât de legat, folosea, cum se știe, o ortografie, un lexic și chiar construcții care o făceau inaccesibilă maselor largi, deși era destinată cititorilor de toate categoriile sociale. După mai puțin de două decenii însă, reacția scriitorilor și a cititorilor a înlăturat treptat aceste procedee, cât și ortografia imaginară, scrierea fără o bază fonetică reală.

*

Din toamna lui 1877, când Eminescu a început să lucreze la „Timpul”, criticile lui la adresa tendințelor cosmopolite în presă, teatru, literatură și, destul de frecvent, contra limbii

¹ Termenul de „cultivare a limbii”, care s-a părut nou și chiar nepotrivit unora, iată că apare încă la Eminescu, cu un înțeles precis, căci problema era actuală atunci și este și azi actuală; l-au folosit și Heliade, Andrei Mureșanu, G. Bariț, S. Bărnăușu.

folosite de numeroși autori improvizați, se intensifică. El combate cu accente mai violente galomania cercurilor culte și jargonul presei. Din nou trebuie accentuat faptul că nu este vorba în publicistica lui de un sistem de idei încheșat, de o tratare pretențioasă a unui capitol gramatical sau de o analiză a teoriilor lingvistice care se agitau atunci. Ca scriitor, ca publicist, în contact permanent cu tot ce se scria, dar perfect conștient și de nevoile comunicării mereu sporite prin progresul civilizației, Eminescu stăruie uneori pe marginea unor fenomene care interesau pe toți și care erau capitale pentru un scriitor: modernizarea vocabularului, fixarea gramaticii și îmbogățirea stilurilor.

Începutul activității lui la „*Timpul*” este marcat de strălucita succesiune de șase articole, publicate mai târziu sub titlul *Icoane vechi și nouă*. Contemporanii au putut citi la interval de mai puțin de două săptămâni (între 11 și 23 dec. 1877) o trecere în revistă critică a contradicțiilor societății burgheze și a curentelor cosmopolite în cultură. Este semnificativ faptul că fiecare dintre cele șase articole aduce precizări originale în legătură cu limba. Nu le putem reproduce pe toate; am extras însă pasajele mai importante care oglindesc rolul atribuit de poet limbii, în mișcarea culturală a timpului.

Tema fundamentală a criticii izvora din faptul că limba literară, neglijată în mediul politic și cultural, nu se bucura de atenția cuvenită nici în școală, nici în presă. Cadrele care activau atunci în aceste domenii erau selectate după criterii arbitrare, după simpatii și subordonări față de partidele politice burgheze, nu după pregătirea și onestitatea lor profesională. Pregătirea lor în domeniul limbii și al literaturii române era nesatisfăcătoare¹, de vreme ce ajungeau să susțină „autenticitatea unei scrieri care pentru filologii elementari chiar e o galimatia deplină și un falsificat greoi, pe care-l cunoști ca atare la cea dintâi vedere” (*Actualitatea*, în „*Timpul*”, 11 XII 1877). În multe școli nu se pune nici un temel pe orientarea elevilor în direcția deprinderii limbii literare: „Afirmăm că sînt sute de învățători cari nu știu să despartă cuvintele unul de altul, nici să puie punct și virgulă unde trebuiește. Nu mai pomenim de sintaxă sau de ortografie, căci în privința asta e vavilonie curată, și fiecare crede că poate scrie cum îi place” (*Ilustrații administrative*, ib., 18 XII

¹ Mircea Ștefan, *Mihai Eminescu, revizor școlar*, Editura didactică și pedagogică, București, 1956, pag. 136.

1877). Ce se va alege mai târziu de acești elevi? Jargonul va putea să cîştige tot mai mult teren în limba scrisă după tipare aproximative, sub influența modelului străin, franțuzit. Pe de altă parte, presa propaga „vorbe sforăitoare și fraza goală” (*Paralele economice*, ib., 13 XII 1877). Poporul însă „trăit în țară, nepricepînd altă limbă decît cea romînească, închinîndu-se în această limbă, vorbind cum se vorbește cu temei și sănătos... auzind *tiunile* și *tionele*, *imperatorele*, *redactorele*, *admisibilele* și *propriamentele* au gîndit în gîndul lor: De frate! noi om fi proști... ia auzi-i că nu știm nici măcar romînește” (*Bătrînii și tinerii*, ib., 14 XII 1877).

Ultimele două articole din seria citată critică stilul publicistic; folosind un plural al generalizării, Eminescu spune că subiectele „le luăm frumos din cărți străine, le așternem pe hîrtie în limba păsărească și facem ca negustorul care nu-și dă nici el seama de unde-i vine marfa — numai să se treacă. Chiar învățații noștri cînd vor să polemizeze, polemizează cu citate. Cutare minune a străinătății, d. X sau Y a vorbit cutare lucru, deci trebuie să fie neapărat adevărat, și să se potrivească, pentru că a ieșit dintr-o minunată morișcă de creier”. Ideea luată repede e servită de „dicționarul nepaginat al capului, compus din prea puține file”, dar bogat în termeni și construcții străine altfel decît în graiul obștesc („*Timpul*”, 21 XII 1877).

Încheierea ciclului de articole conține o caracterizare globală, aspră. Poetul era revoltat că presa, un atît de important instrument de propagare a ideilor, submina unitatea și „vrednicia” limbii vechi a poporului: „Abstracțiunile le vin [ziariștilor] foarte bine la îndemînă, căci prin mijlocul lor poți scrie coale întregi fără să spui nimic. Să nu ne înșelăm. Beția de cuvinte din gazetele romînești e numai întrecerea beției de cuvinte din cele străine... În sfîrșit presa nu-i cu mult mai mult decît o fabrică de fraze, care cu fățarnicie omenească îmbracă interese străine de interesul adevărat al poporului” („*Timpul*”, 23 XII 1877).

Spiritul critic al poetului a rămas consecvent, înfierînd și mai târziu în același loc („*Timpul*”, 27 VI 1880) „jugul frazei și al exploatării”, două aspecte conexe și deprimante, izvorîte dintr-o sursă comună, despre care citim interesante lămuriri într-un alt articol din același an (1880); întîlnim aici idei înrudite cu cele dezvoltate în partea a doua a *Scrisorii III*: „De cînd datează esportul nostru de grîne, de atunci importul de fraze. S-ar putea zice că România a pre-

schimbat păturile adânci și binecuvântate de Dumnezeu ale țărânei sale pe vorbe deșerte, pe teorii de gazetă¹, pe subțiri apucături advocățești ș.a.m.d., căci spiritele bune, ce mai sînt în viață, le datorim unei epoci cu mult anterioare celei actuale“ („Timpul“, 15 V 1880).

Comentariile poetului pe marginea fenomenului cultural și lingvistic deveneau tot mai critice, pe măsură ce cunoștea mai bine mediul pe care l-a descris incisiv în partea finală a *Scrisorii III*: „Pentru pătura superpusă... de la noi nu există nici limbă, nici știință, nici literatură românească“ („Timpul“, 22 X 1881), sau: „Ați războtezat cuvintele, ați suplantat înțelesul pe care li-l dăduse secolii vieții noastre istorice, ați scornit limba păsărească în locul celei românești...“ („Timpul“, 13 II 1882). Cîteva luni mai tîrziu, el a denunțat ironic sistemul venal al presei burgheze, preocupată de interese egoiste: „Redactorii faimoși ai celei mai mari foi din țară — era vorba de «Națiunea» — n-au în sacul lor de grăunțe intelectuale decît patru clase primare și vorbe, vorbe goale, culese din gazete străine. O logomachie stearpă, iată tonul tuturor foilor aproape, o ceartă pentru abstracțiuni fără sferă determinată și fără cuprins determinat, iar sub pretextul subțire al acestei certe de vorbe, animalul organic își caută hrana zilnică, fără nici un scrupul pentru binele aproapelui său“ („Timpul“, 3 VII 1882).

Critica lui Eminescu împotriva tendințelor cosmopolite în limbă a trecut de la principii la fapte concrete: a înfierat confuziile, servilismul și greșelile de limbă din gazeta „Dacia viitoare“ și s-a întrebat: „Vorbit-ar fi oare tot astfel Șincai, ce purtînd în desagi istoria romînilor a murit sub un gard?...“ („Timpul“, 17 II 1883). În alt articol, a criticat lexicul și frazele aceluiași ziar, artificiale și departe de graiul vorbit, popular: „Cu asemenea tirade retorice, rău scrise, nu ne ia nimenea ochii. Am mai îmbătrînit pe malurile Dîmboviței. Deci cu iertarea dumnealor fie zis: farisei, cu ori fără *animă*, precum știm a număra pînă la patru, tot astfel spunem și adevărul, oricare ar fi impresiile cu care-l vor întîmpina cei

¹ În ms. 2264, f. 402 acest text apare puțin altfel: „... Romînia și-a preschimbat pătura cea mai bogată a pămîntului pe cuvinte deșerte, pe fraze stereotipe...“

atingi de el... «Dacia viitoare» e rău scrisă, fără stil, fără idei, fără entuziasm, semn de bătrânețe prematură, de incapacitate de căldură” („Timpul”, 18 III 1883).

Organul partidului liberal folosea o limbă departe de cerințele firești ale cititorilor: „Acest «Român»¹ — spune Eminescu — e scris într-o limbă săracă, c-un dicționarăș de cel mult una mie vorbe cu totul cosmopolite, precum: «ingerință», «existință», «giurisprudință», «iniorință» etc.” („Timpul”, 1 IV 1881). O asemenea sărăcie de limbă și barbarismele erau inadmisibile de vreme ce exista un tezaur lingvistic popular atât de bogat. În alt ziar, în „Pressa”, se întâlneau la fiecare pas „vorbe ieftene într-adevăr de care nu ne preocupăm într-o țară și-ntr-un secol în care epitetele împlă ulițele, încât le pot găsi și cei mai târziori la pricepere. Nu vom face așa dar polemică cu «Pressa», căci nu ne-am înțelege, mai întâi pentru că nu vorbim aceeași limbă. Noi știm românește, «Pressa» nu; noi căutăm pentru ideile noastre cuvântul cel mai adecvat ce se poate. «Pressa» găsește arareori câte un echivalent francez” („Timpul”, 9 II 1880). Amănuntele acestea conțin precizări de importanță capitală pentru cunoașterea istoriei limbii literare de la 1880 și pentru definirea personalității poetului aflat în luptă cotidiană cu „stricătorii limbii”. Opoziția lui față de retorica goală a presei cosmopolite, plină de termeni străini, neînțeleși, se lega de efortul spre precizia și corectitudinea exprimării, de grija față de stil, într-un moment al pierderii echilibrului dintre tradiție și inovație în sectorul important al publicisticii. Din aceste critici documentate se desprind atât relațiile strânse dintre fond și expresie, dintre gândire și limbă, cât și unele concluzii mai generale, formulate fără nici un înconjur: „Cine crede că prin profesarea unei serii de fraze — spunea Eminescu tot în «Timpul» — a înlocuit munca, deci libertatea și cultura, acela se prenumără, fără s-o știe, între paraziții societății omenești, între aceia cari trăiesc pe pământ spre blestemul, ruina și demoralizarea poporului lor” („Timpul”, 17 II 1880).

Dar toate aceste manifestări negative în limba presei nu au putut îngrădi progresul limbii literare; existau și periodice bine scrise, cu respect pentru limba literară. Eminescu

¹ Ziar întemeiat în 1857 de C. A. Rosetti, care apăra interesele burgheziei în ascensiune; vezi N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, pag. 112 și urm.

laudă „Columna lui Traian“ a lui Hasdeu, care se ocupa de „știința istoriei, a limbei, a manifestărilor artistice a vieții... juridice, a datinelor. Acestea fac pe un popor să se cunoască pe sine însuși, îl păstrează în originalitatea și în tinerețea lui și-l mîntuie de platitudinea unei culturi cosmopolite“ („*Tim-pul*“, 1 IV 1882).

În aceste condiții istorice și cu sprijinul celor mai de va-loare scriitori și oameni de cultură, limba și-a asimilat lent, dar continuu, ceea ce-i era necesar pentru progresul civiliza-ției; legile ei obiective, limpezi, au înlăturat curențele la mo-dă atunci; „holda limbii vii“ a continuat să rodească. Scrii-torii mari ai epocii mînuiau limba cu grijă, încît meritele lor puteau fi pe drept cuvînt laudate de Eminescu: „Astăzi cînd ziare, profesori, ba pînă și o academie, și-au pus în cap să stîlcească graiul românesc, singurul liman și adăpost împotriva limbii păsărești, practicate de gazetari ș.a., sînt fără îndoială scrierile celui mai bun prosaist (C. Negruzzi) și a celui mai mare poet al nostru V. Alecsandri“ (*Scrieri*, pag. 329), adică ale acelor scriitori care s-au inspirat din tradiția istorică, din folclor și din bogăția expresivă a graiu-lui obștesc.

Opera scriitorilor merită prețuirea tuturor, nu numai pen-tru că ea este un document deosebit al realităților și al sensi-bilității umane, ci și pentru că pătrundem prin ea în miezul vieții și în tezaurul limbii literare; ea e o școală de stil. Noutatea asocierii cuvintelor stimulează gîndirea și gustul estetic. V. Hugo avea dreptate să scrie că „limba progresează datorită marșului maiestuos al marilor scriitori“, care și-au folosit talentul pentru a face din materialul comun al limbii un monument de artă și, în același timp, un puternic instru-ment de cultură¹ și așa cum a arătat, M. Gorki în unul dintre numeroasele lui articole despre problemele limbii literare: „Lupta pentru puritatea, pentru exactitatea și ascuțimea limbii este o luptă pentru un instrument de cultură“².

Capitolul pe care-l încheiem aci nu a atins decît cîteva probleme și aspecte ale efortului scriitorilor noștri de a per-

¹ Teze fundamentale a exprimat V. Hugo în *Prefața la Cromwell*, 1827; vezi V. Hugo, *Despre literatură*, E.S.P.L.A., 1957, pag. 52-53.

² M. Gorki, *O iazike*, [articole de critică literară], Moscova, 1955, pag. 569.

fecționa mereu acest instrument de cultură. Când Eminescu scoate în evidență diversele contribuții originale în acest domeniu, el manifestă atașament față de această muncă și subliniază datoria scriitorilor și a cititorilor de a reține lecția care se desprinde din munca și opera înaintașilor însuflețiți de dorința progresului și de ridicarea limbii pe o treaptă de cultivare cât mai înaltă.

Învățămintele care se desprind din comentariul lui lingvistic sporesc dacă ne raportăm la modul cum, printr-un efort conștient, Eminescu a depășit moștenirea literară ajunsă la el, dând prin opera sa o nouă strălucire limbii populare.

DESPRE ISTORIA LIMBII ȘI DESPRE CULTIVAREA LIMBII LITERARE

Din contactul strâns pe care Eminescu l-a avut cu vechile scrieri, cu limba populară, cu folclorul, au apărut unele observații originale în legătură cu tendințele generale ale limbii și cu cerințele de atunci ale cultivării ei. O primă și esențială concluzie a observațiilor lui privea statornicirea limbii literare, fixarea unor norme obiective care să asigure dezvoltarea unității și a capacității ei de comunicare. Poetul s-a opus sistemului etimologic, care aducea „daune însemnate... pronunției românești” (ms. 2257, f. 53). Cărțile vechi îi dovedeau că dialectele se contopeau treptat în limba comună scrisă („Timpul”, 22 I 1881), că „limba noastră nu e nouă, ci, din contra, veche și staționară. Ea e pe deplin formată în toate părțile ei, ea nu mai dă muguri și ramuri nouă și a o silnici să producă ceea ce nu mai e în stare, înșamnă a abusa de dînsa și a o strica”¹.

Ideea că limba e *staționară*, exprimată în 1877, când se încrucișau în arena culturii tendințe contradictorii, tindea să elucideze tocmai aspectul istoric al evoluției continue a limbii. Unii voiau să redea limbii haina cea veche, latină, alții s-o apropie tot mai mult de italiană, de franceză, propagînd inovații arbitrare, un lexic luat din acele limbi și tipare adoptate fără discernămint logic și estetic. *Staționar* nu trebuie înțeles însă ca ceva fix, încremenit, incapabil de evoluție; poetul știa bine că fondul lexical și structura gramaticală sînt vechi, latine, evolute lent, pe măsura nevoilor comunicării. Esența limbii se păstrează timp îndelungat aceeași, cu toate că pătrund în limbă cuvinte, expresii, modele stilistice noi, necesare culturii evolute.

¹ „Convorbiri literare”, 1 august 1877, pag. 198.

merge (cu e) nu si tina existenta, cum e final in
toate singururile care si au gina ante, se ca iusticiu, unde
mai desolate de a se lungi pe la masura, cao acustionale iusticiu
secolu vine a o fata a cartului inamicu de pînă de mult
si se arde ^{para ad} ~~de~~ ^{prominere} ~~prominere~~ bisericea. Ataci si adu gafa unde
pe care un daniel dicitu este in loc de este.

Modorani.

si faci si tacă, campini, (a mă, ^{para} pre buni,) (tari)
ce (ce) ge

Modorani.

lot, face, mănca, in loc de loti, face, mănca
si încă lat.

Danielu se la face, istambul etimologia pînă prominere romănescu a
sunt incornute. Avind did cum facultatea de a prominere cum se ora
generatiune si an generatiune vor pe la unde prominere romănescu,
si la la etimologia, etimologia cumă pînă la unde vor consera pînă la
prominere pînă la unde si vor face dicitu a la la unde cîbade
mai la dicitu romănescu au acasa la la unde scrisa; si si dicitu
si si unde si si consera unde pînă la unde. Si consera
si la unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
provincie la unde si si unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
la la unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
natura unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
si unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde
unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde unde

Manuscrișele Academiei R.P.R., nr. 2257, f. 53

În toiul controverselor, poetul adoptă o atitudine circum-
spectă și critică sistemele preconceptuate, false, care nu țineau
seama de realități: „Celor cari vor o purificare absolută a
limbii, li vom răspunde că acele vorbe pe care vor ei să le
alunge sînt așa de concrete, așa încrescute în țesătura limbii
romîne, încît trebuie să rupi țesătura toată ca să le scoți —,
și cum că limba se deșiră alungînd vorbe de-o ilusorie ori-
gine slavă, e dovadă în latiniștii noștri. Celor cari nu vor
acea curățire de fel, li vom răspunde, că ei singuri sînt ne-
consecvenți, căci ei au lepădat o mulțime de vorbe grece și

ruse, pe care le întrebuițau încă părinții lor¹... Am fi cam temerari de-a susținea cum că limba noastră și-a sfârșit deja curățirea sa, că e organizată, că a ajuns stadiul ultim al dezvoltării sale, și că acum n-ar trebui decât constatarea formală a acestei dezvoltări prin etimologie și sintaxă. Limba noastră, placă-ne-o a crede, are un trai lung și de aceea-i și trebuie o dezvoltare lungă. Purificarea ei merge-nainte deși e mai bine ca să meargă prea încet decât prea iute. Noi — generațiunea de față, nu împlăm decât șanțurile — noi avem să dăm *noțiuni* poporului nostru, ca să cugete, limba clasică e sarcina generațiunilor viitoare" (*Scrieri*, pag. 14—15).

În legătură cu purificarea limbii, L. Șăineanu, într-o scrioare din 1891 — când, la fel, era actuală problema cultivării limbii, și în speță problema neologismelor, a franțuzismelor (discutată amplu în legătură cu o conferință a lui Ionescu-Gion) —, se referă la „o admirabilă observațiune a lui Goethe“, pentru a sublinia necesitatea unor măsuri cumpănite în adoptarea termenilor noi, de care limba modernă se folosește adesea sub influența altor culturi. Iată vorbele poetului german, citate de lingvistul român în sprijinul ideilor sale: „A purifica și înavuți totodată limba maternă e preocuparea capetelor celor mai bune. Purificarea fără înavuțire e de cele mai multe ori lipsită de spirit; căci nimic nu e mai comod decât a face abstracțiune de conținut, și a nimeri expresiunea. Omul de spirit frământă materialul său lexical, fără a se preocupa din ce elemente consistă; cel fără de spirit în zadar vorbește cu puritate, deoarece n-are ce spune. Cum să simtă dînsul ce surogat nevoiaș el admite în locul unei vorbe semnificative, când acea vorbă n-are nicio dată viață pentru dînsul, fiindcă nu cugetă nimica rostind-o. Sînt multe feluri de purificări și înavuțiri, care toate trebuie la adică să concure, dacă e ca limba să crească plină de viață. Poezia și vorbirea pasionată sînt izvoarele din care țîșnește această viață, chiar dacă în impetuoșitatea lor ar tîrî cu dînsule ceva moloz: el se depune la fund și talazul curat se scurge asupră-i“. Și, în continuare, Șăineanu adaugă: „Nimic mai adevărat. Observațiunea lui Goethe ne pare chiar susceptibilă de o aplicațiune mai generală. Toate vorbele străine — deci și franțuzismele — care au inundat și

¹ Am exemplificat felul cum s-a schimbat lexicul, la interval scurt de timp, în *Limba literară și jargonul la 1844*, în „Limba română“, nr. 1, 1958, pag. 37—46.

inundă o limbă, vor fi desigur supuse unui proces de selecțiune: mare parte dintr-însele vor dispărea; altele, mai favorizate de soartă, vor persista și pot deveni parte integrantă a vocabularului național. Care însă anume? Iată ce nu poate nimeni prevedea și mai puțin decreta¹.

Poetul și filologul se află mereu în fața unor probleme complexe, legate de progresele civilizației și de îmbogățirea continuă a culturii naționale, încât amândoi pot aduce o contribuție substanțială la perfecționarea mijloacelor limbii literare.

*

Eminescu a pătruns în esența controverselor și a adus o perspectivă istorică justă, o înțelegere obiectivă a faptelor și a problemelor de principiu; soluțiile pe care le propunea erau nu numai realiste, dar și practice, esențiale, pentru modernizarea limbii literare.

La acest progres se gândea Eminescu propunând tineretului studios să se ocupe mai intens de problemele limbii, să studieze legile și normele evoluției istorice ale limbii, să adune bogăția, formele, lexicul rar din graiul popular: „Filologii clubului [studenților de la Universitatea din Iași] ar putea să se ocupe, d.e., cu strângerea locuțiunilor și proverbelor, cu cestiunile fonologice ale limbii române, cu stabilirea nomenclaturii științifice, cu adunarea numirilor de plante, insecte, metale ș.a. E drept că aceste sînt cestiuni care cer muncă, dar n-ar suferi de sterilitatea teselor cu totul generale. Am pune, de ex., întrebarea, cum de se prefăce în limba română grupul *sc* în *șt*? Ce înrîurire are *i* consonans (*jot*) asupra vocalelor și consoanelor cu care se înțîlnește? Cum se poate explica prefacerea lui *d* în *j* (*putred*, *putrejun*; *veșted*, *veștejit*). Iată cîteva numai din sutele de cestiuni de detalii, care merită atenția unui filolog tînăr” (*Scrieri*, pag. 234).

Studiul limbii poate da un impuls nou și literaturii; stilul poetic, care valorifică fondul vechi și particularitățile regionale, ferește pe autori de schematism și de șabloane uzate. „Mulți tineri — spunea Eminescu — nu stăpînesc pe deplin materialul de finețe și de distincțiuni și numesc multe lucruri cu același nume” (ms. 2285, f. 113), pentru că nu

¹ G. h. Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, publicat de P. V. Haneș, București, f.a., pag. 83-84.

acordă nici o atenție problemelor limbii, bogăției sale lexicale și stilistice. În același loc, citim și concluzia: „Limba și legile ei desvoltă cugetarea“, un principiu de mare importanță pentru formarea intelectuală a generației tinere, fapt pentru care poetul a insistat, îndeosebi, asupra învățării gramaticii în școli, așa cum se poate vedea într-un capitol următor al acestei lucrări.

*

Sfera de probleme lingvistice s-a lărgit, cum am spus, prin contactul poetului cu literatura veche și populară, cu lucrările și aspirațiile celor mai buni scriitori ai epocii. Munca lui artistică îi impunea observarea atentă a fenomenului lingvistic, de unde și unele comentarii care interpretau amănuntele și deschideau noi căi de înțelegere a problemelor controversate. De pildă, poetul a observat că în decursul evoluției sale, pornind de la baza latină, limba română a căpătat, în condiții istorice particulare, anumite trăsături specifice: „Limba română de aceea s-a depărtat și s-a înmuiat așa de tare, pentru că așa de lungă vreme nu a fost scrisă. Consistența unei limbi începe cu scrierea ei. Elementele primite în această scriere nouă, fiind chiar [=clare], devin consistente și rămân în limbă, dacă nu contrazic cu direcțiunea spirituală a poporului. Ele nu trebuie să coincidă cu natura limbii, ci numai să nu-i contrazică“ (ms. 2285, f. 169).

Studiile recente au demonstrat metodic, pe bază de fapte lingvistice, temeinic analizate, în ce constă depărtarea limbii române de latină și de limbile romanice, cum și cât de mult au influențat limbile slave limba română¹, cum apare înmuierărea acesteia și ce rol au avut diferitele influențe în evoluția limbii române literare².

Poetul afirmase că nu e filolog, dar precizările lui, în legătură cu structura fonetică și fonologică a limbii române, cuprinse în scrisoarea din 1877 — citată mai sus³ aduceau idei noi înaintea lui Hasdeu. Scrisoarea este un document convingător în privința competenței filologice a poetului⁴.

¹ Vezi Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, pag. 20.

² Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, Editura Științifică, București, 1960, pag. 499.

³ La pag. 29.

⁴ Vezi D. Macrea, comentariul la această scrisoare, în „Limba română“, nr. 5, 1953, pag. 19.

care vorbea despre „legile noastre fonetice” asemănătoare celor „vechi slave”, fapt ignorat, se pare, de Hasdeu; acesta — spunea Eminescu — „dacă... ar fi cunoscut fonologia slavonă, i-ar fi fost ușor să pună la locul lor pe etimologiști și să rezolve definitiv chestiunea ortografică”. Azi, lingviștii spun același lucru: „Structura fonetică și fonologică a limbii române este de tip slav, pe când structura sa morfologică este de tip romanic, precum de origine romanică este și cea mai mare parte a fondului principal lexical al ei”¹, ceea ce confirmă tezele poetului. Nu se remarcă aici și cauza precizată de acesta: apariția târzie a scrisului, care dă consistență limbii, pentru că-i fixează formele. De o oarecare statornicire a normelor nu se poate însă vorbi decât din secolul trecut; pînă atunci s-au putut exercita asupra limbii tot felul de influențe care n-au alterat însă sistemul o dată constituit și păstrat în limba poporului.

În altă direcție, întîlnim printre însemnările poetului și amănunte de istorie a limbii, alături de tezele principiale despre care am vorbit. Într-un loc scrie: „A praepositio, dar care și-au pierdut în mare parte natura sa prepozițională, însemnează *cătră, la, ca și, de*, și există încă în frazele: *a-casă, urlă a pustiu, miroase a brînză, vremea-i a ploaie, a ninsoare, este vrednic a mare întristare și lacrimi* (Pravila lui Matei Basarab, pag. ТІІА [384], glava ТѢН [378] (ms. 2306, f. 43).

Sursa istorică și populară a creației sale se vedește în aceste observații de amănunt, în prelucrarea materialului cules din scrieri vechi, din folclor, și în sinteza poetică nouă a valorilor expresive consemnate în documentele istorice și literare. Un exemplu concret al folosirii lor ni-l oferă *Strigoii* în care poetul a dat ca moto, la fiecare dintre cele trei părți, câte un fragment din literatura veche, din folclor, din sursele istorice (*Îndreptarea legii*, 1652)².

¹ Emil Petrovici, op. cit., pag. 38.

² Vezi M. Eminescu, Opere, ediția Perpessicius, vol. I, pag. 88, 92, 96.

LEXICUL

Observațiile lui Eminescu asupra *vocabularului* limbii conțin aceeași profunzime și noutate ca și analiza aspectelor istorice și populare ale limbii, prezentată în paginile precedente. Ne-au rămas de la el însemnări importante despre diversele straturi de vocabular, despre nuanțele semantice ale unor cuvinte, despre fenomenele gramaticale, despre ortoepie, ortografie, despre alte probleme ale limbii. Ele dovedesc prin amănunte o temeinică orientare filologică și o permanentă legătură cu problemele lingvistice.

Bogăția lexicală a limbii române, ca și influențele care au mărit această bogăție i-au atras atenția. Cuvintele vechi și populare îi dădeau posibilitatea de a nuanța prin sinonime și construcții plastice stilul artistic. În ms. 2263, f. 11, își notează problema sinonimelor în limbă și o exemplifică prin câteva cuvinte. Din bogăția lexicului poetul a ales cu grijă cuvintele necesare imaginilor și le-a adăugat adesea sensuri figurate noi, atât de greu de definit prin termenii comuni, fapt care ne-a dat mult de lucru la redactarea *Dicționarului limbii poetice a lui Eminescu*.

Dăm aici un singur exemplu: sinonimia a trei cuvinte vechi, — *praf*, *pulbere*, *colb*, — folosite în contexte figurate:

a) „Noi reducem tot la pravul azi în noi, mîni în ruină,
Proști și genii, mic și mare, sunet, sufletul, lumină —
Toate-s *praf*¹... *Lumea-i cum este*... și ca dînsa sîntem noi“.
(*Epigonii*)

b) „Precum *pulberea*¹ se joacă în imperiul unei raze,
Mii de fire viorie ce cu raza încetează,
Astfel, într-a veciniciei noapte pururea adîncă,
Avem clipa, avem raza, care tot mai ține încă...“
(*Scrisoarea I*)

c) „Dar lăsați măcar strămoșii ca să doarmă-n *colb*¹ de cronici;
Din trecutul de mărire v-ar privi cel mult ironici“.
(*Scrisoarea III*)

¹ Sublinierea noastră.

Cine s-a aplecat asupra variantelor eminesciene și-a putut da seama prin ce efort, susținut de o puternică inspirație și de dragoste față de tezaurul limbii, s-au născut imaginile în care fiecare cuvânt este plin de înțelesuri, bine cântărit în contextul poetic. Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi, o dată cu expedierea unor poezii, poetul insistă să nu se modifice absolut nimic din conținutul și forma versurilor sale, asupra cărora a stăruit și le-a cizelat atent: „Eu din parte-mi am *cântărit orice cuvânt*”¹ avertiza expeditorul scrisorii. Cu alt prilej, în legătură cu revistele literare din provincie, el vorbește despre „cumpănirea termenilor” (*Scrieri*, pag. 307). Două sinonime: a *cântări* și a *cumpăni*, care explică o linie fundamentală a procesului de selecție artistică în opera poetului, pentru ca el să obțină „cuvântul ce exprimă adevărul”, cuvântul care putea „acoperi exact” ideea, chiar dacă expresia apărea uneori și brutală; o prefera eufemismelor care învăluiau gândul în subtilități politicoase, dar false: „O, eufemism! — notează cu ironie poetul în ms. 2264, f. 178. — Fericirea nerozilor și scăparea viclenilor, cine te-a inventat a inventat forma în care se îmbracă lașitatea omenească, lipsa de convingeri limpezi, felonia”.

*

Proprietatea termenilor, ca cerință de bază a exprimării, e amintită într-un pasaj din „*Timpul*” (21 V 1882): „Se zice că prea dăm gură de lup onorabililor adversari și că în scrierea noastră nu se observă acele dresuri și cochetării stilistice, prin care strălucesc învățații «Românului». Gura păcătoșilor adevăr grăiește. Nu alegem vorbele după cum îndulcesc sau înăspresc lucrul, ci după cum acopăr mai exact ideea noastră. Vorba nu e decît o unealtă pentru a exprima o gândire, un signal pe care-l dă unul pentru a trezi în capul celuilalt identic aceeași idee și cînd sîntem aspri, nu vorbește, ci adevărul ce voiam a-l spune e aspru. De aceea nu prea întrebuițăm eufemismi... Ne pare rău că în țara aceasta nu s-au aflat pururea destui oameni cari să aibă curajul de a numi lucrurile cu numele lor propriu, nu cu cel figurat.”

Insistența lui Eminescu asupra proprietății termenilor se leagă de înverșunarea cu care a luptat contra retoricii goale din presa burgheză, despre care am citat destule mărturii în

¹ Vezi M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. III, pag. 4.

capitolele precedente. Degradarea limbii și „retoricele suliți” sînt condamnate, printre alte păcate, și în partea a doua a *Scrisorii III*.

Oglindirea exactă, onestă, a realității prin cuvinte simple și potrivite, nu prin subtilități goale, putea porni numai din sinceritatea pusă în slujba ideii adevărate: „În realitate, stilul nostru nu este eufemistic. Ne-am deprins a căta pentru orice idee expresia cea mai exactă posibilă. Dacă am voi să glumim, dacă nu ne-ar păsa de adevărul ce-l zicem, am putea să spunem lucrurile mai cu încunjur. Dar lucrurile la noi *nu se petrec*¹ cu încunjur?..” („Timpul”, 2 IX 1881).

Amîndouă citatele conțin idei de însemnătate capitală pentru definirea epocii și a caracterului lui Eminescu. Textul scurt evocă opoziția dintre poet și acei contemporani care n-aveau nici o convingere, nici o pregătire și alergau doar după căpățuială, sucind în fel și chip cuvintele „ce din coadă au să sune”, ca să pară ce nu erau, ca să parvină prin politică, prin fraze retorice. Sînt subliniate în citatele reproduse și problema legăturii indisolubile dintre gîndire și limbă și necesitatea de a spune cu simplitate adevărul. Deoarece limba este realitatea nemijlocită a gîndirii, cuvintele, vorbirea ne dezvăluie direct fondul concepției, al preocupărilor cuiva. Vorba e un „signal”² — zice poetul — pentru a trezi „aceeași idee” la altul; azi spunem, în termenii lui Pavlov: cuvintele sînt „un semnal de gradul al doilea” care evocă (pe lîngă simțuri — care sînt semnale de gradul întîi) și reflectă realitatea³. Poetul avea permanent în minte datoria, ca scriitor, de a găsi cuvîntul care poate reda exact ideea. În 1881, Eminescu sublinia faptul că „ne-am deprins a căta pentru orice idee expresia cea mai exactă posibilă”, adevăr legat de o lungă experiență artistică, consemnată în manuscrise, în

¹ Sublinierea semnificativă a lui Eminescu.

² Termenul de „signal” trebuie luat în accepția lui largă, pentru că, așa cum arată cercetările de azi, în societate „cuvîntul a apărut întîia oară ca semnal, dar a devenit imediat ceva mai mult... Comunicarea este altceva decît un semnal. Complexul sonor a fost la origine un semnal al semnalelor, dar chiar de atunci, nu numai semnal, căci era generalizare și abstractizare. Folosirea cuvîntului pentru a construi judecăți și raționamente îi dă un caracter și mai abstract față de semnal”. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală, varianta nouă*, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, pag. 174.

³ Vezi V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.P.L.P., București, 1956, pag. 314 și *Introducere în lingvistică*, sub redacția Al. Graur, Editura Științifică, București, 1958, pag. 38.

variantele poeziilor. Manuscrisele lui, încărcate de modificări, corectări, substituiți de cuvinte, de construcții stilistice, mereu retușate, sînt mărturia efortului de a comunica cît „mai exact” gîndurile sale. Analiza acestor variante va pune în lumină bogăția lexicală, particularitățile fonetice, gramaticale și imensul volum al construcțiilor stilistice din care poetul, artist al limbii, a selectat imaginile cele mai sugestive ale mesajului său.

*

Eminescu s-a oprit și la probleme de lexicografie, ca să lămurească acele cuvinte care constituiau punctul de plecare al unor teorii. Se putea evita irosirea argumentelor, dacă termenii în discuție erau clari. Într-un pasaj, el reia ideea necesității de a preciza sensurile exacte ale cuvintelor: „Pentru ca discuția să nu devie o simplă ceartă de cuvinte, o logomachie, pentru ca să nu se ignoreze tocmai noțiunea fundamentală de care e vorba, ne întrebăm: ce e reacțiune? O expresie împrumutată din mecanică, însemnînd acțiunea negativă produsă prin una pozitivă. În politică însă cuvîntul «reacțiune» s-a întrebuițat întîi la 1789, ca sinonim al contrarevoluțiunii, al unei acțiuni contrare revoluțiunii franceze. Cuvintele au înțelesul lor. Dacă acum le dăm un înțeles, acum un altul, nici o discuție nu e cu putință” („Timpul”, 22 VII 1880).

La numai cîteva zile după această precizare, apare, impusă de desfășurarea unei polemici pe teme politice, o referire la înțelesul exact al altui cuvînt în discuție: „Precum confrății [de la «Pressa»] nu știu în genere valoarea vorbelor întrebuițate, tot astfel nu știu nici ce este *absurd*. O idee poate fi greșită, fiindu-i premisele greșite, pentru asta însă nu trebuie să fie absurdă. *Absurd* e cel ce se contrazice pe sine însuși...” („Timpul”, 1 VIII 1880).

În cursul polemicii cu un alt ziar, cu „Națiunea”, se ivește necesitatea de a explica termenul *exagerație*, folosit impropriu de adversari. Cuvîntul nu exprima exact realitatea și era, cum se întîmpla adesea în publicistica din trecut, plasat în context pentru a deruta pe cititori. Eminescu îl explică, recurgînd la vechi termeni romînești, și arată de ce uzul lui nu era justificat: „N-am voi în adevăr să facem o cercetare lexicală asupra vorbeii «exagerație» care înseamnă a face din țînțar armăsar, a da lucrurilor proporțiuni ce nu le au. Cu toate acestea, nu o convingere preconcepută, ci experiența de toate zilele ne dovedește că foile romîne,

departe de a exagera, sînt din contra, mărginite prin numărul cuvintelor din dicționar, de a putea zugrăvi cum se cuvine tot ce se petrece în România ca viață politică și ca viață de stat. Ne-ar părea bine dacă s-ar mai putea exagera; din nenorocire însă o descriere cît de pesimistă a stării de lucruri e departe de a ajunge umbra măcar a mizeriei morale care bîntuie țara, o mizerie mai adîncă, dacă se poate, decît cea materială" („Timpul", 3 VII 1882).

Critica lexicală pălește, în acest citat, în fața criticii sociale. Era epoca ascensiunii capitalismului la noi, cu tot cor-tegiul contradicțiilor, cu tot marasmul adus de regimul de exploatare care, după un an de la cele scrise mai sus, avea să-l nimicească pe poet. Eminescu însă nu s-a temut să spună adevărul. Fondul critic al pasajului citat e înrudit cu acela din *Scrisorile* publicate cam în același timp.

Și, așa cum în viața politică și economică se copiau modelele occidentale, în vocabular se copiau expresiile, se introduceau cuvinte de prisos, neologisme de lux care voiau să acopere sărăcia fondului de idei. „Estrema galomanie a cercurilor noastre culte", despre care vorbea poetul, prefera un lexic străin, pretențios; jargonul pătrunsese și în cancelariile oficiale ale statului. De pildă, „Monitorul" din 1877, nr. 106, publica discursul „prezidentului senatului", plin de termeni străini, o retorică savantă pentru a epata asistența. Eminescu observă ironic: „Apoi «animele care debordă», «grijele cari gîdila anima», «resemnațiunea conștiinței de-a nu recula», între noi fie zis, vorbe de om serios sînt?" („Timpul", 25 III 1880).

*

Problema *neologismelor* ocupă un spațiu apreciabil în comentariile lingvistice ale lui Eminescu; opinia lui merită să fie cunoscută, pentru că ține atît de istoria dezvoltării limbii romîne moderne cît și de structura particulară a limbii sale poetice.

Primele lui poezii — și cele publicate în „Familia" de la Pesta și cele de la „Convorbiri" — erau pline de neologisme; unele cuvinte rare (*confia*, *a freme*) nu s-au menținut în limbă. Atitudinea critică a poetului față de neologisme rare s-a manifestat după 1870 și ea se încadra în curentul literar critic al epocii¹.

¹ Vezi G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura romînească*, pag. 151.

Cei mai însemnați scriitori, adepți ai curentului istoric-popular, puseseră judicios problema: să împrumutăm numai ceea ce e necesar — „termeni noi pentru noțiuni nouă“, — cum spunea poetul — pentru a numi exact noțiunile noi și numai când nu avem corespondente românești pentru o noțiune. Excesul noutăților lexicale stîrnise pana satirică a lui Alecsandri, Russo, Hasdeu. Pe la 1875 Eminescu vorbea despre „necuviința neologismelor netrebuincioase și netreb-nice“ (Scrieri, pag. 335).

În *Amintirile* sale, Slavici ne spune că poetul nu agreea neologisme. Dar Eminescu a utilizat neologisme în numeroase poezii, pentru a reda exact ideea pe care un sinonim aproximativ din limba comună nu o putea comunica; așa sînt: *voluptate*, *orgie*, *instrument*, *nefast*, *mizer* etc. (din *Împărat și proletar*). Neologismul nu e necesar totdeauna. Era doar o manie a cosmopoliților, pe care Eminescu i-a criticat cu îndreptățită violență, de a-l folosi abuziv.

Cînd într-o traducere întîlnește cuvîntul *prizon*, folosit doar de dragul falsei distincții, căci în limbă existau cîteva sinonime suficient de expresive, el scrie: „Cît despre limba traducătorului — ar putea fi mai romînească. Ce va să zică *prizon*? N-avem vorbe românești îndestule pentru a însemna punerea la răcoare? *Închisoare*, *temniță*, *prinsoare* nu sînt destul de bune pentru traducător? Cererea curățeniei limbii e atît de dreaptă și apoi nici nu ține pe nimenea nimic. Traducătorul n-are decît să se întrebe, cum zice românul cutărui sau cutărui lucru, pentru a se lecu de galomanie“ (Scrieri, pag. 341).

Eminescu a folosit însă, — mai ales în publicistică — pentru a vorbi pe limba adversarilor săi, termeni rari, latinisme și franțuzisme, care întăreau esența ironică a stilului său¹. Neologismul putea sublinia o anumită noțiune sau intenție, un specific al mediului cosmopolit, el era parcă o pecete a mentalității unor cercuri pe care le denunța poetul cînd vorbea despre: „muncă, nu *pornoscopie* pe bulevarde“ („Timpul“, 18 III 1883).

*

Comentariul lexical și stilistic pe care îl provoca apariția unor termeni tehnici noi este interesant, chiar dacă în procesul de înnoire a vocabularului limba s-a îmbogățit cu ter-

¹ Vezi Gh. Bulgăr, *Cuvinte rare în opera lui Eminescu*, în „Limba română“, nr. 1, 1961, pag. 48—57.

meni noi din categoria celor combătuți de Eminescu. De pildă, neologismul *pomologie* e respins, cu o notă de ironie în ms. 2257, f. 238: „*Pomologie*. Mai întâi o mică observație filologică. *Pomologia* e un cuvânt hibrid, pe care autorul ar fi trebuit să-l eviteze, cum trebuiesc evitate toate hibridele. Oare s-ar putea zice *Dumnezeologie* în loc de *teologie*, sau s-ar putea zice în limba germană *Versfussologie* în loc de *Metrik*? Nu. Prin urmare nici *pomologie*. Autorul cred că nu împărtășește eroarea cea foarte răspândită că bogăția unei limbi consistă în *cuvinte*. Adevărata bogăție consistă totdeauna în *locuțiuni*, în acele tiparuri neschimbate, care se formează în curs de mii de ani și dau fiecărei limbi o fisionomie proprie, apoi în bogăția formelor flexionare, în sufixe, în prepozițiuni (de care limba noastră are foarte multe), în sfârșit în acele mulțimi de finețe psihologice, care ele dau abia viață sunetelor moarte din cuvinte. Dacă n-ai un cuvânt, îl circumscrii pur și simplu, sau îl primești aproape neschimbat dintr-o limbă înrudită. Astfel în loc *pomologie* se potrivea, credem, mai bine *cultura pomilor*, căci a pune două cuvinte în loc de unul — *claritatis causa* — n-a fost niciodată un păcat. Cât despre cuvintele multe, în loc de-a îmbogăți, ele sărăcesc cumplit o limbă. Ele iau ideei vioiciunea intuitivă. Când la rostirea mai multor cuvinte ai să-ți închipuiești același lucru, ajungi a nu-ți mai închipui nimic, sau mai nimic la rostirea fiecăruia din ele” (*Scrieri*, pag. 313—314).

Neologismul citat îi părea deci un termen artificial, compus dintr-un cuvânt românesc și altul grecesc (*pom* și *logos* „studiu”); dar termeni de acest fel sînt azi destui în vocabularul tehnic internațional. Limba n-a ținut totdeauna seamă de recomandările literaților, și cuvintele necesare, frecvente în cărțile noi, se impun cu necesitate. Valoarea citatului stă însă în recomandarea de a utiliza resursele interne ale limbii, dacă e posibil, pentru a exprima noțiunile culturii moderne, făcînd astfel mai clar contextul, chiar dacă vor fi necesare mai multe cuvinte, o perifrază sau o locuțiune. Poetul preferă deci: „*cultura pomilor*” sau „*pomăritul*” (răspîndit și azi); întîlnise o dată și o altă expresie sinonimică, în titlul unei cărți vechi: „*Învățătura pentru prăsirea pomilor...* Buda, 1812” (*Scrieri*, pag. 313). Astăzi circulă atît *pomicultură* cît și *pomologie*, care și-au diferențiat însă sensurile¹.

¹ Vezi L. Marcu, și C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, Editura Științifică, București, 1961, pag. 459.

Un document din 1876 oglindește, de asemenea, atitudinea lui Eminescu față de neologisme. Este vorba de un manuscris al unei piese a Eugeniei Bodnărescu, scrisă după un roman francez; manuscrisul fusese corectat de poet. Cu acest prilej, el a propus unele îndreptări, pentru a da limbii claritate și concentrare, recomandând înlocuirea termenilor străini prin cuvinte vechi românești. În loc de: *asta e de rău augur*, mai bine: *menește a rău, semn rău; vei reveni iar* ar trebui înlocuit prin: *vei veni înapoi*; construcțiile: *bine că-mi amintii; am să fondez; necesariile zilnice; vocea lui tandră; învoiești aceasta; altelele voastre*, ar trebui schimbate cu sinonimele românești: *bine că mi-am adus aminte; am să înființez; cele de trebuință vieții zilnice; glasul lui duios; îi dai voie; înălțimile voastre*. Cuvintele *timp, caschetă, imposibil, imbarcat, urbea, menajat, a profita, economisi* pot fi înlocuite prin: *vreme, căciulă, cu neputință, suit pe corabie, orașul, cruțat, a folosi, a cruța*¹.

Multe dintre neologismele socotite atunci de prisos s-au statornicit însă în limbă ca paralele sinonimice care pot da varietate stilului. Nu este vorba aici de o condamnare categorică, ci de exprimarea unei preferințe, explicabilă prin întoarcerea poetului către tezaurul istoric și popular al limbii române. Limba are nevoie de sinonime căci ele aduc nuanțe stilistice variate în tezaurul expresiv.

Ce se întâmplă însă când două sau mai multe cuvinte vin în concurență prin similitudinea de înțelesuri pe care le au, când apare un sinonim neologic? Explicația poetului este pe cât de amănunțită, pe atât de originală, argumentată prin exemple luate din lexicul nostru: „Acuma ivindu-se lângă o vorbă veche și oarecum nesuficientă un sinonim care să împlinească nesuficiențele — vorba veche pierde din cercul însemnătății sale ceva — sau nu pierde nimic? Asta e întrebarea. Eu susțin că pierde. Vorba primitivă pierde din tere-nul său tocmai pe atât cât a cuprins sinonimul său. Presupunem că *a* a cuprins întinderea *x*, dar *b* cuprinde în același spațiu întinderea *y*, — atunci faptul întinderii lui *b* împlinit, nu-i rămîne lui *a* decît întinderea *x—y*. Sau e probabil și alt caz. Vorba primitivă cîștigă două puncte de vedere: unul larg și altul strict. Din punctul de vedere larg

¹ După P. V. Haneș, *Un manuscript corectat de M. Eminescu*, în „Preocupări literare“, nr. 1, 1936.

el păstrează drepturile sale și întinderea veche — acesta e înțelesul cel larg al cuvântului. Din punctul de vedere strict, el ni se prezintă tocmai așa cum l-au scurtat sinonimele sale — acesta e sensul strict al cuvântului“ (*Scrieri*, pag. 414—415).

Prin concurența sinonimelor se întâmplă deci un proces de alterare a sferei semantice a cuvintelor vechi care deplasează o parte a înțelesurilor lor înspre neologismele primite în limbă, pentru ca acestea să se consolideze. Într-adevăr constatăm că, de exemplu, *cuvînt*, *față*, *simplu*, *vechi*, *a vămui*, care sînt polisemantice în limba română, și-au redus sfera de înțelesuri prin acceptarea neologismelor: *motiv*, *aspect*, *naiv*, *antic*, *a taxa*. Primele au numai teoretic „întinderea veche“ pe care ne-o amintesc locuțiunile și expresiile fixe în limbă, dar, de obicei, azi le folosim „așa cum le-au scurtat sinonimele sale“ neologice care preiau asupra lor o parte a sensurilor vechi: *cuvînt* = *motiv* (am *cuvinte* pana să o fi rupt — *Scrisoarea II*); *față* = *aspect* (*fața orașului*) etc. Studiind sinonimele în cadrul evoluției lexicului romînesc vom putea constata în fiecare epocă acest proces de deplasare semantică sub influența progresului societății și al limbii. Sinonimele sînt un capitol important al lexicului, care oglindesc, într-o măsură, dezvoltarea limbii și influențele exercitate asupra ei dinafară. Aceste influențe pot determina pătrunderi masive de termeni în limbă, dar prin uz se alege totdeauna ceea ce e necesar. În epoca lui Eminescu exista această situație; poetul consemnează amănuntul și unele precizări interesante: „Cum e procedura noastră întru primirea cuvintelor latine [?] Totdeauna estremeitară. Unul primește *en gros*, altul de fel. A primi în locul unei vorbe romînești bune una latină care să-nsemneze tot aceeași, nu ni se pare consult — a primi un sinonim care, însemnînd aceeași, înseamnă totuși altceva, o altă nuanță a înțelesului, asta înseamnă a-și înavuți, a-și înnobila limba. O espresiune pentru *mai multe* înțelesuri e *miserie*, *mai multe* espresiuni pentru *un* înțeles e *copilărie*, *mai multe* espresiuni însă pentru *mai multe* înțelesuri, deși sinonime, e adevărată *avuție* a limbei. Și această *avuție* o recomand cu deosebire inovatorilor noștri. În genere vorbele nouă iau un înțeles abstract, cele vechi păstrează înțelesul concret; afară de acele vorbe nouă, de-a

căror sunete e legat un înțeles cu totul material și care n-au sinonim în limba românească" (*Scrieri*, pag. 415). Această din urmă categorie cuprinde termeni tehnici impuși de civilizația modernă: *avion*, *mașină*, *telefon*, *microscop* etc.

În schimb, acele neologisme care încep să fie folosite la un moment dat pentru a exprima mai exact anumite aspecte morale sau psihologice, pentru a califica unele trăsături de caracter sau însușiri de orice natură, întâlnind în limbă cuvintele vechi, polisemantice, le înlocuiesc adesea în contextele construite pentru a exprima aprecieri morale sau afective. O subtilă analiză a procesului de diferențiere semantică a unor cuvinte considerate, în linii mari, sinonime, ne-a dat Eminescu, în continuarea fragmentului citat mai sus: „Să vedem. *Mulțumitor*, *nemulțumitor* — grat, ingrat. *Mulțumitor* și *nemulțumitor* mie mi se pare că și-au desemnat deja cercul lor strict de însemnăță¹. Ele ating subiectul, ele ating cu desăvârșire individualitatea, eul subiectului — pe când obiectul ca atare poate să fie ingrat. Un tată are mulțămirea de-a iubi pe copilul său, cu toate că copilul e ingrat, un poet sau un pictor sînt mulțămîți de operele lor, deși ele, ingrate, nu li aduc nici onoare, nici bani adeseori. În fine gratitudinea implică o datorie din partea obiectului, mulțumirea de fel. Mulțămirea e internă — ea e pentru sine însăși — originară, ea este pentru că este. Grati-tudinea presupune o datorie, ea există pentru că are datoria de-a exista, și prin lipsa ei escită o nemulțămire morală. Mulțumirea² nu are datoria de a fi. Lucrul cel mai grat, venitul frumos și sigur al lucrării de pămînt, implică adeseori nemulțămirea cu starea de agricultor, e o stare dar nemulțămitoare, pe cînd cugetarea cea grea a filosofiei, fără a-ți aduce onoare sau bani, se-ntîmplă să te mulțămiască pe deplin, cu toată ingratitudinea lucrării. Mulțumire și nemulțumire sînt fenomene psihologice — grat și ingrat sînt cu desăvârșire etice. — Omul trebuie să fie mulțumit involuntar, astfel cum trebuie să fie, pentru că este. Nu așa gratitu-

¹ Cuvînt „ce pare o creație a lui E.“ zice Scurtu (*Scrieri*, pag. 415. nota), dar *Dicționarul Academiei*, II (F-1), 1934, îl atestă (în forma *însemnîță*), „termin creat de școala din Bucov.“, la Marian, *Ornitol.* I. p. 87: *însemnîța* [cuvîntul]lui“ (pag. 743).

² Cum se vede, poetul scrie cînd *mulțămire* cînd *mulțumire*; la fel: *dătorie* și *datorie*.

dinea. Omul *poate* să fie grat, dar poate să fie și ingrat — după cum își împlinește datoria lui etică" (*Scrieri*, pag. 415—416).

*

Eminescu nu excludea deci posibilitatea îmbogățirii limbii literare cu noi termeni necesari exprimării exacte a noțiunilor. Ne-o dovedește aceasta atât opera poetică, bogată în neologisme, cum am spus, mai ales în prima fază a creației, cât și — în mai mare măsură — opera publicistică, plină de neologisme, folosite ca și azi, în contextul cel mai modern. Iată două citate concludente:

„Căci acelorași mijloace
Se supun cîte există,
Și de mii de ani încoace
Lumea-i veselă și tristă;
Alte măști, aceeași piesă,
Alte guri, aceeași gamă,
Amăgit atât de-adese
Nu spera și nu ai teamă“.

(Glossă)

„A cheltui aproape tot venitul, strîns din cotisațiuni relativ desigur prea mari, pentru chiria localului, în care stau spre citire aproape numai ziare politice, ni se pare lucru ingrat. Nu vedem un singur ziar de filologie romanică. Nu vedem „Columna lui Traian“, al cărei redactor are deprinderea de a nu-și trimite revista gratis, dar care revistă este cu toate acestea cea mai importantă pentru studiul istoriei românilor după documente. Asemenea lipsește o revistă a științelor juridice și de stat, una cel puțin de științe pozitive...“ (*Scrieri*, pag. 232—233)¹.

O singură urmă de vechime în fragmentele citate: *cotisațiuni*, încolo lexicul și construcția sînt cele ale limbii de azi; aceleași neologisme ca acum nouă decenii. Reține atenția însă pentru acea vreme sugestia poetului de a se procura revistele de *filologie romanică*, de *istorie* și îndemnul de a

¹ Eminescu se referă în „Curierul de Iasi“, din 14 I 1876, la Clubul studenților de la Universitatea din Iași.

cunoaște documentele vechi, ca și problemele juridice și tehnice de actualitate. În acei ani filologia romanică era încă o disciplină relativ nouă.

*

Fixarea în limbă a cuvintelor noi, necesare, este însoțită de un proces de diferențiere semantică; adesea două sinonime capătă nuanțe de înțeles distincte; pe acestea scriitorul trebuie să le cunoască exact. Între neologisme și cuvintele vechi sinonimia nu este totdeauna perfectă, cum ne dovedește și un alt exemplu comentat de poet: „Să se știe că este diferență între *naiv* și *copilăros*. Copilăroșia este afectarea naivității, naivitatea reală consistă în necunoștința greutății vorbelor și a simțimentelor pe care un om le exprimă. Este o nuanță oarecare între aceste două...” (*Scrieri*, pag. 336).

Influențele limbilor străine și modelul stilistic al cărților traduse pot deruta pe autori și-i pot determina să se abată de la graiul simplu, popular. Modelul străin duce uneori la calc, la copierea unor procedee stilistice nepotrivite pentru limba română. Referindu-se la cuprinsul unei cărți tipărite atunci, Eminescu notează trei categorii de erori de limbă: „1. Vorba *îmbucurător* (pag. 9) e traducere ad litteram a nemțescului *erfreulich* —, și-l sfidăm pe dl. critic de a o regăsi în limba poporului sau în vreo carte netipărită în Ardeal ori Bucovina. 2. Și *aceasta-i prea lesne a arăta* (*sehr leicht zu zeigen*), în loc de: prea lesne de arătat (pag. 19). 3. *Fiind însă omul silit* (pag. 19), în loc de: omul însă fiind silit etc. Am fi putut s-o urmăm, dar ne temem de a nu voi să probăm ceea ce nu putem proba, cum că autorul adică ar fi învățat în școli nemțești; apoi nici ni place, nici avem timpul de a ne ocupa de secături și greșeli de virgulă, pe care timpul și școalele românești ale viitorului le vor șterge cu desăvârșire și din grai și din scris” (*Scrieri*, pag. 70—71).

Un rol deosebit în cultivarea limbii literare aveau și atunci ca și azi, manualele școlare. Acestea însă erau de multe ori redactate într-un stil greoi, neclar, cu destule pleonasme. Un control stilistic mai atent al cărților didactice era absolut necesar, pentru a apăra școala de influențele cosmopolite, de exagerările neologice și de sintaxa șovăielnică. De pildă, manualul de geografie al lui A. Gorjan e criticat de poet în „Curierul de Iași” din 1876: „Cartea trebuie introdusă, totuși vom observa și neajunsurile ei, asupra cărora autorul

ar trebui să revie... Așa de ex.: «Oraș numim o adunare de mai multe case, bine zidite și frumoase, cu strade regulate, așternute cu piatră». Adunare mare de mai multe... Dacă-i «adunare», se-nțelege că-i de mai multe, nu de una sau două. Apoi «case bine zidite și frumoase», «strade regulate, așternute cu piatră» etc. sînt tot note, care nu caracterizează orașul. Există orașe mari cu case urîte și rău zidite și cu uliți nimic mai puțin decît regulate și a căror așternut de piatră e mai mult o ironie și un atentat la bătăture, decît un pavagiu... căroră totuși nu li vom refuza numele de oraș» (*Scrieri*, pag. 280).

Într-un alt manual didactic apare un nume propriu inventat: „În România *Moldavă* toate șirurile de munți etc....” text pe care-l comentează critic: „O Romînie *Moldavă* nu există. Romînia e un stat nou, compus din două provincii vechi, care au trecutul și numele lor proprii. Unul e *Moldova*, nume destul de vechi, de frumos și de acoperit de glorie, încît departe de a-l renega sau schimba, sîntem în drept a ne făli cu el; celălalt e *Țara Romînească*, un nume tot atît de vechi și tot atît de îndreptățit. De ce să nu chemăm lucrurile pe numele lor, și, închinîndu-ne modei, să schimbăm pînă și numele propriu al străvechilor noastre țări, botezate odată de moși și de strămoși” („*Timpul*”, 27 VIII 1878). Discuția în legătură cu numirile vechi pornește, în alt loc, de la documente istorice „autografe” (*Scrieri*, pag. 399), care arată „cum că limba slavă la romîni datează de la amestecul destinului nostru cu acel al bulgarilor... împreună cu ei s-au repurtat luptele contra imperiului bizantin” (ib., pag. 404).

*

Cei care voiau să schimbe limba sub influența inovațiilor fără temei, dovedeau dispreț față de trecut, față de poporul care a păstrat de-a lungul veacurilor acest tezaur. Exemple concludente despre vechea bogăție lexicală oferă expresiile și locuțiunile. În articolul *Despre limba cărturarilor romîni din Ardeal*, din 1877, după ce arăta că limba romînă „veche fiind, ea e și bogată pentru cel ce o cunoaște, nu în cuvinte, dar în locuțiuni”, enumeră expresiile formate cu ajutorul cuvîntului *samă*. Îmbinările acestui cuvînt în sintagme sînt specifice, dar „la urma urmelor e indiferent care sînt apucăturile, de care se slujește o limbă, numai să poată deosebi din fir în păr gîndire de gîndire. Un singur cuvînt alătu-

nehmen, übergeben), *a ține samă de ceva* (etwas mit in Betracht ziehen), *a-l ține în samă pe cineva* (auf jemanden achten) ș.a.m.d. Aceste exemple le-am putea înmulți fără capăt; destul numai că de fiecare cuvânt vechi se ține un șir întreg de zicale, care înlocuiesc cu prisosință, ba întrec adesa mulțimea cuvintelor și fraselor nouă, primite în limbă, fără de nici o rînduială" (Scrieri, pag. 309—310).

Pentru locuțiuni, expresii și proverbe, Eminescu a dovedit un interes deosebit. Am arătat că el și-a întocmit liste alfabetic de locuțiuni și proverbe, iar cuvintele și expresiile vechi le-a încadrat în tipare sintactice noi; versurile sale aduc astfel și rime neașteptate¹. Listele de cuvinte pe categorii de rime (ms. 2265, 2171—2275)² cuprind un mare număr de cuvinte vechi, populare, regionale, dar și nume proprii din istorie, geografie, din cultura antică și modernă, necesare poeziei sale.

Afirmația lui Eminescu că limba română este bogată nu în cuvinte, ci în locuțiuni și expresii plastice și-a găsit ilustrarea în scrisul lui. Opera lui poetică demonstrează din plin această caracteristică a limbii române; în versurile lui au căpătat o nouă rezonanță poetică multe locuțiuni și expresii vechi, populare, despre care scria în stilul lui pitoresc: „Această parte netraductibilă a unei limbi formează adevărata ei zestre de la moși-strămoși, pe cînd partea traductibilă este comună gîndirii omenești în genere. Precum într-un stat ne bucurăm toți de oarecari bunuri, care sînt a tuturor și a nimănui — uliți, grădini, piețe —, tot astfel și în republica limbilor sînt drumuri bătute, care sînt a tuturor, — adevărata avere proprie o are însă cineva acasă la sine; iar acasă la dînsa, limba românească este o bună gospodină și are multe de toate" (Scrieri, pag. 314).

Multe construcții stilistice cu material lexical vechi, cu locuțiuni populare expresive, apar în versurile de maturitate: *Mîndra glăsuire a pădurii de argint; A popoarelor de muște sărbători murmuitoare; Printre cetele păgîne trec rupîndu-și large uliți; Tot alte unde-i sună aceluiași pîrîu; Frumoasă-n toate cele; Un cuiabar rotind de ape peste care luna zace.*

¹ *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* va da și seriile de rime din poeziile publicate de poet.

² Din păcate materialul poetului a fost publicat amestecat cu alte cuvinte culese și aranjate de N. Șerban, *Dicționar de rime*, București, 1946.

Despre această din urmă construcție poetică, T. Arghezi spunea: „Nimeni nu zice *cuibar de ape*. Toată lumea zice: copcă și vârtej. Dar *cuibar de ape* e plastic și pitoresc și frumos. Dacă în loc de *cuibar de apă*, care ar fi fost frumos numai întrucâtva, poetul ia pluralul și zice *cuibar de ape*, imaginea capătă și tremurul de furnicar al undelor. Este locul să mai bănuim că, înainte de *cuibar rotind de ape*, fusese *cuibar rotund de ape*; numai forma *cuibarului*, fără mișcare. *Cuibar rotind de ape* exprimă tot ce trebuia și acest rezultat poetul l-a obținut succesiv”. Iar mai departe, același poet explică: „*Peste care luna zace* e o imagine de completare, din cele familiare poetului, dar ea dă tabloului așternut și pune un punct de răcoare în mișcarea *cuibarului de ape*. *Cuibar* e și el un cuvânt căutat și lucrat. Instinctiv, relativ la limbă, poetul trebuie să fi scris întâi *cuib* și numai după aceea *cuibar*, dând versului și ritmul. Inversiunea: *peste care luna zace*, cu verbul la urmă, îi dă verbului o putere, absentă din construcția directă. Asta s-ar putea chema stil. Stilul pare să fie meșteșugul de a da cuvintelor duritate, relief, culoare și însuflețire”¹.

Poetul de azi a subliniat printr-o interpretare originală valoarea creației metaforice a lui Eminescu, la baza căreia se află cunoașterea fondului vechi al limbii române și priceperea de a-l prelucra în imagini noi. Unele variante ale *Scrisorii II* ne amintesc de acest amănunt esențial: *Cînd adînc știam tot graiul* (O. II, pag. 261). Reacția lui violentă contra cosmopoliților cu pretenții de autori, contra celor ce corupeau limba, era o consecință firească a cunoașterii valorilor tezaurului nostru lingvistic:

„Șarlatani, cari prin Franța vindeau vax, chibrituri, perii
Se proclam-autori aicia și încurcă limba țării
Deșirînd-o-n vorbe late... Și atuncea te aține
Urechiata-nchipuire un izvor pustiu devine
De ciudată buiguire...

.....

La ce hal v-ajunge limba, cugetarea la ce hal,
Cînd s-o mînuie permitem oricărui microcefal?”

(O. II, pag. 262—263)

¹ Conferință publicată apoi în volumul *Eminescu*, București, 1943; citatele sînt de la pag. 54—55.

Celor „cu mintea lor cîltoasă și cu stilul lor bombastic“ (O. II, pag. 261) le spunea că nu se poate alătura pălăvrăgelilor sterpe care perverteau gîndirea și exprimarea:

„Uneori te lupți să afli forma care să te-ncape
Și ei cer să scrii ca dînșii, v-o istorie pe apă...”

*

În legătură cu lexicul românesc vechi, Eminescu a observat unele apropieri între limba romînă și dialectele Italiei meridionale¹, problemă studiată mai tîrziu de lingviștii noștri².

Alte particularități lexicale pot demonstra unitatea popoului³, despre care vorbește într-un articol de ziar, cuprinzînd date culese probabil din cărți, dar amănuntele le-a putut verifica direct în peregrinările lui de tinerețe: „Există multe indicii, atît în numirile localităților și rîurilor, precum și în alte împrejurări, care denotă o unitate a neamului românesc, preexistentă formațiunii statelor noastre. În adevăr, pe cînd găsim în Țara Romînească Argeșul, găsim tocmai în nordul Daciei un pârâu numit Argestrul care se varsă din stînga în Bistrița, rîu ce izvorăște din Maramureș. Pe cînd în Țara Romînească aflăm Cîmpulungul ca ținut și descălecătoare, aflăm în Bucovina, în creierul munților, un Cîmpulung tot ca ținut și descălecătoare“ („Timpul“, 1 IV 1881).

Exista, cum se știe, opinia pe care Eminescu o și citează, că în locurile greu accesibile se păstrează mai bine și mai mult cuvintele și graiurile vechi, sau după cum se exprimă poetul: „E științifice[ște] constatat că în văile munților, prin locuri pătrunse rar de comunicațiunea cu lumea, acolo se păstrează mai neatinse idiome vechi, limbe mumii, dialecte împăiate...” (Scrieri, pag. 405).

Apar în scrierile lui și alte probleme lingvistice.

În legătură cu „titulatura vechilor noștri domni...“, Eminescu face o incursiune în domeniul etimologiei, grăitoare pentru documentarea lui științifică: „Așadar *domn* nu e, ca

¹ Vezi Buletinul „M. Eminescu“, X, 1939, pag. 82–86.

² I. Iordan. *Dialectele italiene de sud și limba romînă*, în „Arhiva“, 1924, 1926–1928.

³ Unitatea limbii și a popoului i-a apărut cu claritate prin cercetarea documentelor vechi și prin verificarea, pe teren, a acestei unități. Limba romînă îi părea cea mai unitară din Europa („Timpul“, 1 II 1881).

titlu de drept public, nici sinonim cu «dominus» măcar. Din dicționarul lui Miklosich constatăm că cuvântul voievod e compus din două, din *voi* (bellum, război) și verbul *voditi* (ducere), deci înseamnă conducător de război, «belli dux», «Herzog», «duc»; iar Mircea se numește «Grand Duc» („*Timpul*“, 3 III 1881). Uneori însă etimologiile lui sînt discutabile. Numele orașului *Cluj* ar fi „probabil... format în imitarea numelui etrusc *Clusium* care azi se numește Chiusi“ (ms. 2255, f. 14), etimologie posibilă după G. Călinescu (*op. cit.*, I, pag. 114—115), verosimilă însă e cea dată de N. Drăganu, anume, din numele de persoană slav *Miklus*¹.

Cu preocupări constante de istorie și filologie, mereu dornic de a îmbrățișa viața în toată mișcarea ei vastă, numai cu cîteva zile înainte de a i se încheia atît de tragic munca intelectuală, Eminescu regreta un mare neajuns al vremii sale: „ignorarea celor mai elementare cunoștințe de istorie și de lingvistică“ („*Timpul*“, 15 VI 1883). Activitatea lui multilaterală a stimulat un nou avînt nu numai al literaturii, ci și al culturii în general, al cultivării limbii în special.

¹ N. Drăganu, *Romîni în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, pag. 441.

PROBLEME DE GRAMATICĂ

În Amintirile sale, I. Slavici vorbește despre preocupările de gramatică ale prietenilor săi: Eminescu, Caragiale, Coșbuc. Eminescu era bine documentat — cum s-a putut vedea pînă aici — asupra specificului lexical și gramatical al limbii. Călătoriile lui prin diverse regiuni l-au ajutat să observe mai exact aspectele graiului și norma generală a vorbirii; evoluția limbii o observase în documentele vechi; el cunoștea, ca un filolog, particularitățile limbii literare și ale celei vorbite, încît Gaster și Tiktin îl considerau drept o autoritate în problemele limbii romîne. Slavici, privind retrospectiv epoca prieteniei sale cu poetul, ne spune că „nici unul dintre contemporanii săi nu era mai bine decît el dumirit asupra gramaticii romînești¹. Citea scrierile romînești mai vechi și mai noi și scruta graiul viu al poporului, ca să se dumirească². Poetul se oprea uneori la amănunte gramaticale; propria-i documentare filologică putea fi utilă fixării normelor obiective, împotriva autorilor de sisteme lingvistice artificiale. „Cu deosebire stăruitor era Eminescu în ceea ce privește corectitudinea gramaticală, spunea Slavici — și, după puțină mea știință, nu e la noi nimeni atît de dumirit, cum era dînsul, asupra etimologiei³ romîne⁴“.

În epoca prieteniei lor, Eminescu, Slavici și Caragiale, prin anii 1877—1880, cînd toți trei erau colaboratori la „Timpul“, își fac un plan de întocmire a unei gramatici care

¹ Faptul e confirmat prin numeroasele observații de amănunt din rapoartele poetului-revizor școlar, din alte comentarii publicate în presă. Vezi Mircea Ștefan, *op. cit.*, pag. 134—160.

² Ioan Slavici, *op. cit.*, pag. 153.

³ *Morfologia*, în terminologia veche.

⁴ Ioan Slavici, *op. cit.*, pag. 38.

să-i satisfacă și să fie în același timp o expresie a normelor limbii vii.

Iată-i deci pe cei trei scriitori distribuindu-și sarcinile pe capitole, în vederea întocmirii unei lucrări gramaticale. Ea trebuia să sintetizeze specificul și progresul limbii literare, opoziția față de sistemele artificiale, academice. Citez din nou din *Amintirile* lui Slavici: „Deoarece nici una dintre gramaticele, care existau atunci, nu se potrivea cu aceste principii, ni-am pus în gând să ne croim o gramatică — așa numai pentru noi. Eminescu a luat asupra sa etimologia [morfologia], Caragiale s-a pornit să stabilească sintaxa, iară eu îmi dădeam silința să mă dumiresc în ceea ce privește alegerea, întrebuințarea și așezarea vorbelor, potrivit cu firea limbii românești” (pag. 165). Nu ni se spune în aceste *Amintiri*, publicate târziu de Slavici (1924), dacă lucrarea a făcut unele progrese sau a rămas numai un proiect.

În schimb, observațiile poetului, risipite prin articole, ne-au rămas ca un document al pasiunii lui pentru frumusețea limbii și în special pentru gramatică. În rapoartele lui ca revizor școlar, poetul a insistat asupra studierii gramaticei care e, de fapt, „o școală a gândirii, un factor de bază în dezvoltarea gândirii logice a copiilor. Pe bună dreptate Mihai Eminescu a legat problemele de gramatică de cele de logică, legile gramaticale de cele ale gândirii¹. Această pasiune îl îndemna să recomande anumite principii: „E datoria unui publicist de a respinge produsele greșite și criticele sale vor fi cu atât mai aspre, cu cât literații, de care va vorbi, vor fi mai lipsiți de cultură. Când cineva nu s-a împrietenit nici măcar cu gramatica românească, să nu cuteze a scrie poezii și romane” (*Scrieri*, pag. 387). De asemenea, cărțile științifice și cu atât mai mult cele didactice, nu puteau fi redactate oricum. Circulația lor putea generaliza erorile. Când un autor (A. Vlădescu), „doctor în drept, doctor în medicină”, publică o broșură despre *Causele crizei financiare în România*, plină de greșeli gramaticale, poetul revoltat scrie în „*Curierul de Iași*”, din 7 iulie 1876: „doctorul în medicină, doctorul în drept, a uitat să vede a învăța acea gramatică, pentru care pricină îl sfătuim să mai intre în clasa a II-a a «universității» din Hîrlău, ca să studieze profunda teorie despre acordarea subiectului cu predicatul și

¹ Mircea, Ștefan, op. cit., pag. 146.

adiectivelor și verbilor cu substantivele, la care se referă. Cum că această prețioasă teorie îi lipsește, dovedim prin următoarele citate: ...este cinci ani de când..., vitele cornute discrește la noi... (susținem că ele discrește, pentru că se face doctori)... O altă prețioasă regulă, dincolo de sfera cunoștințelor d-rului, este că numele proprii se scriu cu inițiale mari. Iată-le: ...seria munților *carpații*. Bariera noastră mutată a *dunări*... Resbelul *crimei* (citește Crimeei) ș.a. ș.a." (*Scrieri*, pag. 383).

*

Cauza adâncă a acestor greșeli trebuie căutată mai ales în sistemul vicios de învățământ de atunci. Chiar pe treapta ierarhică cea mai înaltă, în actele oficiale ale ministerului, apar greșeli de limbă evidente; era o continuare a modului schematic de a scrie, pentru că în școală se învățau definiții și nu se studia logic gramatica, lipseau „cunoștința vie și concretă a părților cuvântului”, „exercițiile de stil”; „pronunțarea falsă merge mână-n mână cu scrierea falsă” (*Scrieri*, pag. 258). O circulară a ministrului G. Chițu, în care acesta cerea „niște memorande critice” pentru reforma învățământului, e discutată de M. Eminescu și însoțită de următoarea notă: „Frumoase intențiuni — nu-i vorbă — și n-avem nimic de zis în contra lor. Dar nu vor găsi oare cetitorii noștri, că oarecare cunoștințe de gramatică, interpuncțiune și stilistică n-ar fi cu totul de prisos la acel onorat oficiu? Mai ales în perspectiva acelor interesante *investigații științifice*, pe care are de gând să le facă?” (*Scrieri*, pag. 279).

Ca revizor școlar, poetul a făcut observații critice privind modul în care se predă atunci limba română. În însemnările lui citim: „Scrierea e în toată școala [din Roman] neglijată, caligrafia o noțiune cunoscută numai teoreticește, gramatica există ca un fel de schematismu de cuvinte, a căror întrebuințare reală li lipsește copiilor” (ib., pag. 256). Nici în Vaslui situația nu era mai bună, cum se vede dintr-un raport către minister, trimis de Eminescu la 1 mai 1876, în care el spunea: „Gramatica se predă mecanic, după manualul lui Măcărescu, care conține definiții, nu garantează însă nicidecum cunoștința concretă a regulilor limbii. În privința ortografiei, se înțelege că nu e de cerut ca să știe și copilele cutare sau cutare din multele sisteme ortografice, a căror cunoștință primejduiește bunul simț; întrebarea se re-

duce mai cu seamă la *pronunția corectă* și la scrierea — fie chiar cu totul fonetică — a cuvintelor și formelor pronunțate corect" (*Scrieri*, pag. 258).

Aspectele gramaticale puteau fi legate și de nevoile prozodiei. Faptele particulare de ordin morfologic îi permiteau să introducă inovații în versificare. De pildă, în ms. 2260, f. 120 poetul nota: „Verbii a căror forme conjugative vin în urmă, după obiceiul vechi, au câte două lungimi și formează spondei: fî-vôr, părē-vôr“.

*

Activitatea literară și publicistică a poetului s-a îmbinat uneori și cu analiza gramaticală de amănunt. Un manual de sintaxă apărut în 1876 (al lui Stoicescu și Călinescu) este recenzat sever în „*Țîmpul*“. În același timp, câteva constatări de ordin general, în legătură cu stadiul cercetărilor de sintaxă, indică din nou preocupările de filolog ale poetului: „E cunoscut că pînă acum — scrie Eminescu — nu avem nici o scriere serioasă asupra sintaxei romîne, întrucît ea se deosebește de aceea a altor limbi și că chiar partea sintactică a gramaticii lui Cipariu are prea multe generalități și prea puține observațiuni în privirea modului curat romînesc de a lega cuvintele între ele. Un studiu lung și amănunțit al limbii scrise de cei mai buni autori și al graiului viu al poporului ar putea să ne ducă de-abia la cunoștința deplină a acelor legi, cari stăpînesc nu numai modul de-a vorbi, dar chiar modul de-a gîndi a poporului nostru. Abia după ce un asemenea studiu s-ar fi făcut, s-ar putea utiliza în mod mai larg și pentru școală; pe cînd gramaticile sintactice de pînă astăzi vor trebui să se mărginească cu predarea acelei părți generale care stabilește niște legi comune tuturor limbilor.“

Cam de acest din urmă soi e și gramatica ce-o avem dinaintea noastră. Răul e numai că d-nii autori nu par a mînuî îndestul de bine limba lor maternă, pentru a oglindi în fraze într-adevăr romînești legile generale ale gîndirii. În genere cartea foiește de neologismi. Să cităm din mulțime câteva fraze cum sînt, însemnînd alături cum ar trebui să se zică: ... *Crez că finise de scris amicul meu, cînd l-ai vizitat*; recte: *crez că amicul meu, cînd l-ai vizitat, finise de scris. Crez că va fi auzit fratele tău despre tine*; recte: *crez că frate-tău va fi auzit despre tine* ... *Dacă voi fi scris tot,*

cînd vei veni la mine, atunci mergem să ne preîmblăm; recte: *Dac-atunci cînd vei veni la mine* voi fi scris tot, mergem să ne primblăm ș.a.m.d. Putem zice, că prea puține fraze numai sînt construite conform cu spiritul limbei romînești. Par ar fi fraze traduse dintr-o gramatică franțuzească și travestite oarecum pe romînește. Din acest punct de vedere, apoi din cauza mulțimii extraordinare de neologismi, stabilim că întreaga carte e o încercare greșită" („Timpul", 27 VIII 1878).

Am citat mai înainte opinia lui Eminescu despre lexicul unor manuale, ca acela al lui Gorjan. Din punct de vedere gramatical, manualul nu-i putea învăța pe copii o limbă corectă: „Cele mai însemnate ni se par greșele de definiție și cele gramaticale — scria poetul — căci, dacă o cunoștință materială falsă se poate rectifica prin experiență proprie sau străină (scrisă), nu e tot astfel cu cele de limbă și de logică, care se contractează prin deprindere și cu greu se pot desvîta... Prin definiții rele, copiii învață a lua sama la lucruri neesențiale și a trece cu vederea pe cele esențiale. O greșală gramaticală, de care foiește cartea, este substituirea persoanei a treia plurale prin a treia singulară. Ex.: Din ce se *compune* locuințele noastre? De ce se *face* valuri pe mare?..." (Scrieri, pag. 280).

Asemenea erori erau posibile din cauză că studiul limbii era neglijat în școli. Într-un articol despre „cărțile de citire", Eminescu critica orientarea cosmopolită a învățămîntului de atunci și tendința de a reduce numărul de ore acordat studiului limbii în școlile elementare: „O bună carte de citire ar fi de recomandat la toată pătura din care faceți parte; poate ați ajunge în adevăr a cunoaște și prețui poporul nostru. Limba romînească ați și șters-o din licee, voiți s-o ștergeți și din școala rurală, cu toată comoara ei de locuțiuni, de proverbe, cu bogăția ei de forme și gingășia de simțiri?" Și, mai departe, întărind ironia împotriva guvernanților liberali, nepăsători față de educația intelectuală a tinerei generații, continua: „Vreți să înlocuiți pe Alecsandri cu «Ceasurile de mulțumire» ale lui C. A. Rosetti, pe Donici cu «Kolekțiunea de poezii» ale lui Serurie, pe Gr. Alexandrescu cu «Orele de repaos» ale lui Radu Pătărlăgeanu. Mai bine nu vă amestecați unde nu vă fierbe oala. La pehlivăanii de burse și politice, la escamotări de bilete din urne electorale, la pungășie și tripotagiu vă pricepeți. Adevărat meșteri, n-avem ce zice. Dar pînă și de bițele «Cărți de citire» vă legați,

cari ar trebui să fie un obiect de îngrijire națională...? Ș-acți vreți să v-arătați filosofia de țăp în toată goliciunea ei? Dar nu vedeți că nu știți a scrie românește, pentru că în viață-vă n-ați avut o «Carte de citire» în mână?» („Timpul”, 17 IX 1881).

Articolul citat cuprinde, în continuare, o interesantă antiteză: „De-ar fi propus încăi bătrînul Ioan Ionescu a se adauge articole agronomice în *Cartea de citire*, om care scrie materii agronomice în limba bună, pe placul țăranului și al tuturor, om cu condei simpatic. Dar redactorii lui «iniorinte», «permaninte», «iustiție» și ai altor cabazuri lingvistice, oameni ce scriu neogrecește, bulgărește, cu termeni franțuiziți, în loc de românește, sînt autorități în materie de *Carte de citire*? Ciudată pretenție!”

Gramatica arbitrară a unor astfel de autori era un pericol pentru școală, pentru tineret. Deși în fond aici era o dispută politică, referirea la cultură, la limbă, demasca încă o dată pe impostori. Nu trebuiau îngăduite demagogia, incompetența, pervertirea limbii în școală; de aceea, articolul cerea: „Studiul principal al unei școale rurale sau primare e limba românească; ea este totodată organul prin care neamul își cunoaște ființa sa proprie, organul prin care acest neam moștenește avutul intelectual și istoric al strămoșilor lui... Agronomie cîta poftiți. De șase ori pe săptămînă, zilnic, dar limba romînă rămîne limbă și s-a încheiat”. De ce? În ms. 2285, f. 113 întîlnim o altă idee fundamentală: „limba și legile ei dezvoltă cugetarea”, principiu deosebit de important și pentru educarea tineretului; normele gramaticale, sinonimia, acordul etc. reclamă o concentrare și un control al gîndirii, ca matematica și ca alte științe exacte. Într-o altă formă, ideea fusese exprimată încă în „Foaia pentru minte...” din Brașov (1 ian. 1842): „Limba unei nații re-lucează asupra duhului ei”. Știința pedagogică de azi e de aceeași părere: limba formează și comunică ideile¹. Teza aceasta subliniază rolul limbii ca instrument de comunicare și în formarea intelectuală a individului.

¹ Vezi *Logica*, sub redacția I. P. Gorski și P. V. Tavanet, Editura Științifică, București, 1959, pag. 14.

ORTOGRAFIA ȘI ORTOEPIA

Unitatea limbii literare presupune un sistem ortografic și ortoepic bine încheiat. Această problemă a preocupat mult pe scriitori, pe filologi și pe oamenii de cultură din secolul trecut, fără a se ajunge la un acord general în vremea lui Eminescu. Fixarea ortografiei întâmpina mari dificultăți din cauza luptei dintre cele două principale curente: etimologismul și fonetismul. Înainte de 1870, etimologismul își impusese oficial sistemul ortografic, fără ca scriitorii de seamă să-l aplice. Aberațiile n-au prins rădăcini; fiecare scria cum credea. Situația confuză este ilustrată laconic și ironic de poet în ms. 2266, f. 65: „Dați un premiu pentru rezolvarea problemului ortografic”. Amănunte despre acest „problem” citim în comentariile sale din „Timpul”: „C-o ușurință foarte mare negațiunea s-a introdus în scriere prin alungarea cirilicelor din limbă, prin alungarea elementelor lexicale slavone. Știm însă ce voim? Din contra, câți oameni atâtea ortografii — sau mai drept vorbind cacografii” (2 IX 1878).

Rezolvarea dificultăților ortografice se contura totuși din ce în ce mai clar: scriitorii solidari în jurul principiului fonetic constituiau barajul cel mai puternic împotriva etimologizantilor care dețineau funcții importante la Academie. Sistemul ortografic, recomandat de aceasta, s-a aplicat doar ici-colo. Cine compară, de pildă, ortografia din acei ani (1875—1880) a „Convorbirilor” cu cea a „Familiei” observă mari diferențe, provenite din orientarea filologică diferită a conducerii celor două reviste. La „Familia”, primele poezii ale lui Eminescu au fost retranscrise într-o ortografie etimologizantă, de aceea ele se deosebesc mult de forma poeziilor care au apărut la „Convorbiri”, apoi în volum în 1883. Se știe că la „Convorbiri” exista o opoziție față de curentul purist-latinizant.

Poetul s-a situat consecvent de partea celor care susțineau principiul fonetic în ortografie, la fel cu Alecsandri, Odo-bescu, Maiorescu, Slavici, Creangă, Caragiale ș. a. Hasdeu, cu autoritatea lui de lingvist, istoric, scriitor, ar fi putut combate cu succes pe adversarii fonetismului. Eminescu îi reproșă în scrisoarea din 14/27 octombrie 1877, din care am citat mai sus, că n-a făcut tot ce trebuia pentru fixarea unei ortografii științifice.

O oarecare rezolvare s-a ivit treptat, după ce în 1860 s-a impus alfabetul latin¹; principiul fonetic a căpătat o extindere mai mare, conform cu realitatea graiului popular. Era încă mult de făcut, ca tendințele etimologizante să dispară. Poetul propune să se elimine „vocalele pure care nu se pronunță cum se scriu, o pus în loc de u; de ex.: potînd în loc de putînd, potență în loc de putință, bene în loc de bine, tene în loc de tine ș.a.... Daunele ce le face sistemul etimologic pur pronunției românești sînt însemnate. Avînd fiecare facultatea de a pronunța cum va vrea, generațiune cu generațiune vom păstra viciul pronunției corupte, — și teama etimologiștilor cum că fonetiștii vor consacra prin us pronunția provincială și vor face dialecte, e ilusorie” (*Scrieri*, pag. 411).

Faptul că principiile sănătoase ale fonetismului se afirmă tot mai lămurit chiar și în Ardeal, patria latinismului, îl bucura în mod deosebit pe poet. La rubrica „Noutăți” a „Curierului de Iași” el scrie în 1876: „Noi ne bucurăm de propășirea fonetismului în Transilvania. Acesta este un puternic mijloc, pentru a păstra vechea noastră avere națională: unitatea în limbă și o normă unică în pronunție” (*Scrieri*, pag. 330). În puțini ani, aspectul bizar al limbii latinizante se schimbă radical, chiar în revista unde debutase poetul, în „Familia”.

*

Problemele *ortoepiei* ocupă un loc întins în comentariile filologice ale lui Eminescu. Multe observații ale sale dovedesc subtilitate în distingerea nuanțelor de intonație, de pronunțare a limbii, exercitată mai ales cîtă vreme poetul s-a ocupat intens de teatru (ca sufleur, cronicar și autor dramatic). Arta scenei și lucrările legate de teatru i-au prilejuit

¹ Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Editura Științifică, București, 1961, pag. 73.

multe reflecții originale, instructive și azi, care însă n-au preocupat pe cercetătorii ortoepiei românești. Este aproape sigur că lucrarea lui Cipariu, pe care îl prețuia, *Elemente de poetică, metrică și versificație* (Blaj, 1860) l-a putut influența în unele comentarii. Studiul *Ortoepia și fonetica*, de Iosif Popovici (Cluj, 1923), nu pomeneste însă de ideile lui Eminescu în privința ortoepiei.

Poetul a avut la îndemână și lucrări străine care se ocupau de ortoepie; a cunoscut și a studiat opera lui E. Th. Rösch, *Arta reprezentării dramatice*, pe care a și tradus-o (ms. 2254)¹. Două capitole ale cărții se ocupă de „pronunția fără dialect și fără vițiu” și analizează „frumusețea pronunțării”, „însemnătatea vocalelor și a consoanelor”, „silabele”, „cuvîntul” etc. Autorul german sublinia ideea că pronunțarea cuvintelor, frumusețea limbii, depind de vorbitor, de „cît suflet poate el inspira sunetului articulat”. Eminescu a aplicat la faptele de limbă română unele idei din acest tratat.

În ms. 2257, f. 53—66, sub titlul: „Cestiuni de pronunție românească”, sînt notate amănunte în legătură cu specificul dialectal și cu tendințele literare ale limbii scrise. O „pronunție generală”, adică unitară, nu se putea realiza decît atenuînd notele prea regionale, abia vizibile în limba cărților vechi. Cu toate că rostirea moldovenească i se părea, după mărturia lui Slavici (*Amintiri*, pag. 40), „cea mai dulce și mai bogată în sunete”, unitatea limbii literare impunea acceptarea, în multe cazuri, a rostirii muntenești. Deci nu: *șină, ține, și, țipă, zînă, zîuă*, ci „curat și clar: *șină, ține, și, țipă, zină, ziuă*”; în loc de *îmbraca, pieptana, legana*, mai bine: *îmbrăca, pieptăna, legăna*; să nu se „corumpă” *u* în *o* (*on om*), cum fac moldovenii (*Scrieri*, pag. 412—413).

Scriitorii care încarcă opera lor cu rostiri dialectale nu fac un serviciu unității limbii. Poetul îi critică, fie ei cu reputație cît de mare: „*Dumnedzăul meu!*, *dz* în loc de *z*. Vezi scrierile lui Asachi și novelele publicate în almanacurile calendarelor sale, prin care el consacra această pronunție! Dar, îmi va răspunde un etimologist, cum că prin citațiuni de natura *acesteia* eu nu fac decît verific oarecum prin fapte ceea ce d-lor susțin în principiu. Fapte de astea se repetează într-adevăr neconținut pînă cam pe la anul '58, însă era

¹ Sumarul acestei cărți la D. Caracostea, *op. cit.*, pag. 377—378.

un timp acela de descentralizare, atât politic, cât și literar, cu toate astea cei ce erau unioniști în politică, era unioniști și-n pronunție, deși nu în principiile lor lingvistice (vezi «România literară», foiletonul «Zimbrului» ș. a.). Apoi o altă notă critică, tot acolo: „ge în loc de j (pronunția moldovenească) începe iar a se ivi în ziarul «Traian»: *giudecată, giust, giumătate*. Un alt fenomen e cel din scrierile scrise de chiar mâna d-lui Alecsandri, în care preface pe *ge* cel mai legal în *j*, după francezi, cred — *jingaș*” (ib., pag. 412).

Nu totdeauna însă e bine cum rostesc muntenii. De pildă, pronunțarea: *d-aur, p-aici*, în loc de: *de aur, pe aici*, cu *e* scurtat, nu-i recomandabilă. De asemenea, nu e estetică, în vorbirea moldovenilor, „lungirea peste măsură a lui *e* intonat, urmat în silaba a doua de un alt *e*, de ex.: *pépene, réce, tréce* ș.a.” (Scrieri, pag. 410).

Fonetismele dialectale, ca închiderea — în Moldova — a lui *ă* (medial și final) în „*sî faci, sî taci, cumpînî*”, pronunțarea diftongului *ea* ca *e* deschis (*a mé, pré bunî*), trecerea lui *e* final neaccentuat în *i* (*tari*), unele fonetisme ardelești, ca dispariția lui *i* semiconsonantic din plurale (*toț, făceț, mîncaț*), nu pot fi acceptate în limba literară. Rostirea dialectală a unor intelectuali ardeleni îl supără: „Fiecăruia din noi i-ar fi rușine să pronunțe rău nemțește, românește ba... Silescu-se oare profesorii de prin gimnasiile românești ca să învețe junimea a-și pronunța bine limba lor natală? Poate... dar nu credem... Cum am mai spus — nu facem nimăru-i o crimă din străinism, cum nu-i facem din pronunția rea, însă pe cât avem încă vreme, să ne silim prin școli, de nu în casă și-n viața publică, de-a introduce o pronunție generală” (ib., pag. 411).

Unitatea literară a limbii s-ar fi putut realiza mai ușor prin școală. Printr-un raport către minister, poetul cerea, la 1 mai 1876, ca elevii să fie deprinși cu „*pronunția corectă* și... scrierea — fie chiar cu totul fonetică — a cuvintelor și formelor pronunțate corect” (ib., pag. 258). Cum am văzut însă, activitatea didactică lăsa mult de dorit atunci, ca și publicistica și teatrul. Poetul a fost nevoit să aprecieze critic activitatea acestor instituții culturale din secolul treisprezecelea, din dorința de a consolida temeliile dezvoltării limbii române moderne¹.

¹ Vezi revista „Școala și viața”, București, 1939, nr. 9.

În teatru influențele, pe care le criticase drept cosmopolite în diverse comentarii din care am citat pînă aici, duceau spre „deprinderi de rostire contrare ortoepiei românești”, cu „unele intonări retorice false”.

După Eminescu, dintre cele trei elemente principale ale dramei: caracterele, situațiile (sau planul) și limba, aceasta „poate avea un farmec liric”, poate da viață nouă, palpitantă, unei opere. Ca în poezie, limba, rostirea actorului, comunică spectatorului valorile intime ale psihologiei personajelor, „lupta sufletească, care se reprezintă prin simțeminte exprimate în mod plastic și intuitiv”. Nici „vorbirea afectată”, nici „tonul îngînat și plîngător” nu pot cuceri publicul, nu ajută la progresul artei dramatice. Actorul trebuie să-și supravegheze cu mare atenție pronunțarea, el „trebuie să-și asprească pronunția și să vorbească din piept, rostind fiecare cuvînt bine despărțit de celelalte și cu oarecare energie. Aceasta este pronunția cea mai prosaică, ce-i dreptul, dar e cu mult de preferat celui ton îngînat, care face declamația nespus de monotonă. Să nu se teamă că prin vorbirea apăsată și energică s-ar pierde ceva din simțirea, ce voiește a exprima. Oricît de energic pronunțate vor fi cuvintele, simțirea adevărată va pătrunde prin ele” (*Scrieri*, pag. 356).

Cronica din care am citat a apărut în „Curierul de Iași” (6 III 1877), unde, sub titlul *Teatru*, poetul a publicat cîteva considerații pricipiale asupra artei dramatice. În legătură cu limba mai citez această idee: „Nu știm de unde și pînă unde actorii romîni au pronunții atît de străine. Limba romînească este din acele cu dreaptă măsură; ea n-are consoane prea moi, nici prea aspre, nici vocale prea lungi sau prea scurte: mai toate sunetele sînt medii și foarte curate. Cu toate acestea în teatru avem ocazie de a auzi vorbindu-se cu ton franțuresc (nasal), sau spaniol (gutural) ... E drept că o ortoepie romînească, o carte despre buna rostire lipsește, dar nu lipsește rostirea vie a claselor culte, nu lipsesc scrierile bune, nu lipsește limba scrisă, a cărei dreaptă rostire este fixată de două sute de ani și mai bine. Ba chiar actorii romîni vorbesc foarte omenește acasă și [cu] prietenii lor; pe scenă-i altceva, acolo trebuie să vorbească ca franțujii și spaniolii” (*Scrieri*, pag. 356—357).

De ce actorii noștri pot atît de ușor și repede imita pronunțarea limbilor străine? Ne-o explică tot poetul în prefața la cartea lui E. Baican *Literatura populară sau palavre și*

anecdote (București, 1882): „Bogăția consonantică și vocalică a limbei îi dă înlesnire romînilui de-a imita cu ușurință pronunția altor popoare, pe cînd celelalte cu greu deprind fonologia limbii noastre“. Istoriceste, era explicabilă o anumită imitație. „Teatrul romînesc a avut — spune Eminescu — în trecut drept model teatrul frances“ (*Scrieri*, pag. 336), apoi au pătruns noi influențe, cele romanice afirmîndu-se mai cu putere. Însemnările lui critică în special rezultatele negative ale acestor influențe. Accentul franțuzesc era cel mai răspîndit și mai supărător, practicat mai ales de actorii vîrstnici care pronunțau — spune poetul — cu „acele prelungiri a sfîrșitului cuvintelor, care rezultă din împrejurarea că limba francesă nu are alt accent decît numai pe ultima silabă. De acolo actorii noștri deprinsese a cînta ultima silabă a cuvintelor romînești, încît auzai următoarele intonații: «Ei bine, domnuleee!, D-zeul meeeu» ș. a., pe cînd urechea romînească cunoaște îndată că tonul vorbirii în exclamația dintîi cade pe *bi* (în *bine*), în a doua pe *ze* (în *Dumnezeul*)“ (*Scrieri*, pag. 336—337).

Pe cînd era și cronicar dramatic, poetul a emis numeroase judecăți obiective despre valoarea estetică a interpretării textului scris, despre corectitudinea pronunțării și a insistat adesea asupra laturii negative a imitației: „Am spus-o de mai multe ori, că un *n* nasal de felul celui franțuzesc nu există în limba romînească și pronunția *conte*, *contra*, în care o și *n* să se rostească ca un singur sunet, nu se află după a noastră știre decît în vechea limbă bulgară, în limba polonă de astăzi și în cea francesă. Căci *on* nasal nu e sunet compus, ci o vocală de sine stătătoare, pentru care în limba romînească nu aflăm nimic analog. Totodată protestăm contra unor neologisme, introduse în frumoasa traducere a lui C. Negruzzi. «*Resbel* civil» desigur că nu este în scrierea lui Negruzzi, deși l-am auzit rostindu-se“ (*Scrieri*, pag. 356).

Iacob Negruzzi, fiul prozatorului scria, în același sens, o aspră critică împotriva folosirii acestui cuvînt de jargon: „Îmi aduc aminte că în zioa în care *resbelul* ieși pentru întîia dată sfiicios la lumină, d. Hășdău cu spiritul său sarcastic cunoscut, își bătu așa joc de dînsul, încît ai fi crezut că acest cuvînt ciudat nu va mai îndrăzni să se arate¹; și cu toate acestea *resbelul* domnește și pînă astăzi; el a deveni cuvînt oficial: Ministerul nu mai este de *resboi* ci de

¹ Vezi jurnalul „Lumina“ a d-lui Hășdău [nota lui I. N.].

resbel, gazete se întreabă dacă va fi pace sau *resbel*, legile militare vorbesc numai de *resbel*. Însfîrșit, *resbel* în cărți, *resbel* în gazete, *resbel* în cuvintele rostite în adunările noastre publice, *resbel* pînă și în convorbirile particulare. — Însă pentru ce *resbel*?¹ Același autor, prieten și sprijinitor al lui Eminescu, revine asupra cuvîntului² cu o lungă demonstrație, cu citate din scriitori, pentru a sublinia absurditatea adoptării unui asemenea cuvînt și încheie: „Eu unul nu mă îndoiesc că toți acei cari țin la frumusețea, sonoritatea și bogăția limbei noastre îmi vor împărtăși părerea și vor striga împreună cu mine: război *resbelului*!”³.

Critica aceasta mai dezvoltată, mai tăioasă adesea, era în concordanță cu ideile lui Eminescu.

Revenim la problemele teatrului văzute de Eminescu; prin imitație se puteau deforma unele sunete specifice românești; era vorba de „uciderea sermanului *ă*” (= *î*), destul de frecventă. Unui actor îi spune cam cele ce-avea să spună mai târziu despre limba unor gazetari din București: „Domnul în cestiune este poate creatorul unei limbi nouă numită cea *romene*. O limbă foarte interesantă din punct de vedere patologic. Căci într-adevăr, pentru ca un simplu actor să-și închipuiască a reforma în sensul său (și ce sens!) vocalele unei limbi plăsmuite de secole și milioane de oameni, trebuiește neapărat ceva din instinctul nostalgiei îndreptate spre țara pășărească” (*Scrieri*, pag. 335).

Nuanțarea vorbirii personajelor în teatru era în mod greșit împinsă uneori și în altă direcție, tot așa de criticabilă, către exagerări regionaliste: „A face din pronunția provincială a unui popor un element de plăcută naivitate e permis, pentru că persoana care vorbește astfel ne devine simpatcă, dar a face *ridicolă* o pronunție înlăuntrul unui ș-aceluiași popor este procedura unui om care caută efect cu orice preț” (*ib.*, pag. 345).

*

Și valorile multiple ale accentului în limbă l-au preocupat pe Eminescu. „Acea parte intențională a vorbirii”, numită de el accent *logic*, este considerată ca un factor stilistic de

¹ Iacob Negruzzi, *Opere complete*, vol. I, 1893, pag. 398.

² Și remarcă, în notă: „d. Hășdău scrie astăzi *resbel*, v.d.e.: »Columna lui Traian«, pe februarie 1877, pag. 88” *Ibidem*, pag. 412).

³ *Ibidem*, pag. 414.

diferențiere în context, astfel: „Să luăm de ex. întrebarea: *De unde vii tu?* Accentul logic poate cădea pe fiecare din cele trei vorbe: *unde*, *vii* și *tu*, și în fiecare caz fraza va avea alt înțeles. «*De unde vii tu?*» (Tonul pe *un*...). Întotdeauna la o asemenea întrebare, ne vine să ne închipuim că esteriorul persoanei întrebate trebuie să arăte urme, c-a petrecut în locuri grozave, din care a ieșit ca vai de el. «*De unde vii tu?*» (subînțeles: nu te întreb ce gândești sau ce faci, ci de unde *vii?*). Aicea s-arată că cel întrebant a fost într-un loc ce-i era oprit să-l viziteze. În fine «*De unde vii tu?*» subînțeles: nu-mi pasă unde au fost ceilalți, unde ai fost *tu?*). Întrebătorul arată interes exclusiv pentru cel întrebant. Se înțelege că printr-un singur exemplu nu putem da decât o idee aproximativă despre accentul logic. Destul însă că prin acest accent, care în cărți se-nseamnă, în casuri excepționale, cu litere cursive, se modifică adesea întreg sensul vorbirii. Alt înțeles are: *ce face?* și cu totul altul: *ce face?* Întrebarea din urmă are înțelesul proverbial de: *cum? aud? se poate?* Ei bine acest accent *logic*, sufletul vorbirii, se așează de cătră actori adesea cu totul falș. A vorbi natural este încă un mister pentru preoții Taliei române” (*Scrieri*, pag. 339—340).

Alături de acest accent logic, există accentul *etic* care poate pune în lumină anumite laturi ale expresivității, dacă actorul este stăpîn pe toate mijloacele intonației nuanțate a sentimentelor sale. Cum problema e capitală pentru scenă, poetul, într-o altă precizare, în același loc, o subliniază pentru a atrage atenția actorilor: „Ne sfiim a mai atinge acel accent care, asemenea în terminologia artei scenice, se numește *etic*. Vom spune numai în treacăt, că un actor trebuie să cunoască tonul cel mai adînc și cel mai nalt al vocii sale vorbite și că în nuanțele infinite ale acestei scări se pot oglindi sute de caractere, mii de simțiminte omenești. Cînd un actor cunoaște însemnătatea fiecărui ton al glasului său, precum și fiecărei încrețituri a feței sale, abia atunci își cunoaște averea și e artist. El mînuie persoana sa proprie ca pianistul un piano, ca violonistul vioara. De aicea se vede totodată că importanța mijloacelor e secundară, alături cu talentul «înnăscut»... Dar pînă la accentul *etic* și în comparație cu acesta, cel logic este ceva cu totul elementar și trebuie păzit” (ib., pag. 340—341).

Perspectivile progresului în teatru erau totuși vizibile în atitudinea tinerilor actori, ceea ce îndreptăța optimismul. Lupta contra imitației sterile, a modei occidentale, începea să aducă un spirit sănătos și o limbă mai îngrijită în teatru. „Constatăm cu plăcere că acești tineri — spunea poetul — cu totul în antitesă cu vechii rutinari ai teatrului nostru, vorbesc natural, au ceea ce se numește «l'art de causer», ceea ce în vremi trecute, afară de Millo, n-o mai avea nimeni” (Scrieri, pag. 336).

Orice inițiativă în direcția promovării realismului în teatru e lăudată deci de poet. Resursele culturii noastre și patriotismul autorilor legați de interesele poporului puteau imprima originalitate creației literare și limbii poetice: „Într-adevăr ne bucurăm mult văzînd un început de emancipare de nefasta influință francesă, cu toate ideile ei pe dos despre clasicism, cu mișcarea ei pe catalici, cu vorba afectată și pronunția falsă. Reîntoarcerea la natură și la pronunția firească și-mbărbătată a limbii românești ni pare un succes foarte însemnat, oricît de neînsemnat ar părea unor ochi mai puțin pătrunzători” (ib., pag. 337).

În această privință merita toată atenția exemplul realismului rus, care, prin Gogol, ne-a arătat ce sursă bogată de idei poate fi viața cu toate contradicțiile ei, dacă autorul știe să le pătrundă în toată semnificația lor, dacă știe să le exprime simplu și cu înțelesuri adînci: „Ca toți scriitorii care nu se silesc să ne spuie ceva, pentru a ne procura petrecere, ci care au de spus ceva adevărat, fie chiar un trist adevăr, Gogol nu vînează nicăiri efectul, pentru că el n-a scris pentru tantieme, nici pentru succes, ci pentru că i-a plăcut lui să scrie, cum simțea și vedea lucrurile, fără a se preocupa mult de regulile lui Aristotel” (ib., pag. 343).

*

Cum s-a văzut și din activitatea multilaterală a generației de scriitori de dinaintea lui Eminescu, teatrul putea deveni un factor important de propagare a limbii literare îngrijite. Această problemă importantă a urmărit-o și cunoscuta direcție a teatrului din Iași din 1840: Alecsandri, Negruzzi, Kogălniceanu.

Tradiția bună nu s-a pierdut, cu toată moda franțuzită, cu toate influențele cosmopolite. Eminescu vedea în teatru un mijloc de educație de primul rang; una dintre sarcinile

7 | lui importante era „menținerea și răspîndirea limbii corecte”. De aceea, este explicabilă insistența lui asupra fondului și limbii pieselor, asupra pronunțării, asupra perspectivelor artei dramatice românești. În lumina posibilităților existente și a datoriei artistului de a sprijini progresul culturii și al limbii, Eminescu a practicat critica dramatică prin care se puteau remedia lipsurile existente. Un pasaj original pe care-l desprind dintr-o cronică mai amplă, schițată potrivit unui plan mai vechi de analiză, notat în ms. 2253, f. 303: *Teatru românesc*, ilustrează preocupările lui judicioase: „Lupta sufletească, care se reprezintă prin simțeminte exprimate în mod plastic și intuitiv, nu o găsim nicăieri în acest specimen unic — căci materialul, în care se manifestă această luptă este limba, și despre limbă — în specie despre cea română, autorul sau traducătorul nu pare a fi avut nici cunoștințe elementare măcar. Caractere nu sînt — cel puțin reale nu; căci oameni boiți cu alb și cu negru nu însemnează caractere. Situațiuni născute din caractere asemenea nu sînt. Deci trei elemente pot fi într-o dramă, care să constituie valoarea ei. Unul caracterele, aceste fac ca ea să fie frumoasă, al doilea situațiunile (deci planul), acesta interesează, al treilea limba, care poate avea un farmec liric. Din acestea trei, drama... posedă pe al patrulea” (*Scrieri*, pag. 334).

Comentariul poetului cuprinde o sferă largă de probleme, cu o adîncă intuire a coordonatelor principale pe care se sprijină progresul culturii și al limbii literare. Fiind fundamentală pentru structura și calitatea artistică a operei, limba poate pune în valoare resursele înnoitoare și simțul estetic al autorului; de aceea, problemele limbii l-au preocupat pe Eminescu în toate etapele activității și creației sale, de aceea indicațiile lui privitoare la dezvoltarea valorilor vechi ale culturii și limbii sînt de mare importanță și actuale; ele sintetizează o experiență originală și pornesc dintr-o cunoaștere temeinică a realității și a tendințelor către progres¹.

¹ Numeroase studii publicate în ultimii ani au analizat aspectele particulare ale activității poetului; vezi Grațian Jucan, *Bibliografie eminesciană*, în „Limbă și literatură” V, 1961, pag. 371 și urm. Instructivă și documentată este și biobibliografia Mihail Eminescu, publicată în colecția sovietică „Scriitori din țările străine”, Moscova, 1960, sub redacția P. I. Roizman, 66 pag.

CONCLUZII

Comentariile literare și filologice ale lui Eminescu au îmbrățișat aspecte importante ale unui moment istoric din dezvoltarea culturii noastre. Două trăsături fundamentale se desprind cercetînd această activitate a sa: a) cunoașterea amănunțită a textelor vechi și din epocă, a limbii poporului și informația științifică de specialitate la zi; b) conținutul realist, obiectiv, al ideilor și al comentariilor sale. Asimilarea bogăției mijloacelor expresive ale limbii literare române i-a ușurat crearea unor noi valori stilistice și l-a îndemnat să combată inovațiile iraționale, sistemele artificiale, contrare spiritului limbii române. Perspectiva istorică largă și observarea critică a fenomenelor specifice atunci limbii și literaturii i-au dat siguranța orientării și fermitatea argumentelor folosite împotriva adversarilor progresului limbii române.

Cel mai artist dintre scriitori s-a dovedit a fi și cel mai documentat cunoscător al bogăției limbii, al legilor și posibilităților ei de dezvoltare. Nici un scriitor român n-a studiat mai atent documentele și scrierile vechi și n-a pătruns departe, în toate regiunile locuite de români, pentru a vedea și înțelege realitatea vieții și specificul limbii române. Eminescu a cunoscut direct și a urmărit cu ochi de artist și de filolog limba textelor vechi și graiurile românești; de aceea normele lingvistice și sensurile dezvoltării mijloacelor expresive îi apăreau lui mai clare decît altor contemporani. De pe această poziție el a combătut erorile curenților cosmopolite, căci importul de tipare și cuvinte inutile, jargonul franțuzișilor se ridicau împotriva progresului limbii române. Ideile pe care le-a emis erau documentate și conforme cu realitatea istorică. De aceea confrății l-au apreciat, chiar dacă nu l-au iubit totdeauna, pentru că le-a fost superior, filologii l-au ascultat,

pentru că el vedea mai clar faptele și distingea mai fin nuanțele cuvintelor și ale construcțiilor.

Atașamentul lui Eminescu față de trecut și față de folclor este explicabil: expresia literară, oricât de modernă, își are temelia în fondul istoric al limbii obștești. Folclorul și toate manifestările geniului popular constituie o sursă inepuizabilă pentru poet. Ele demonstrează unitatea limbii și forța propulsivă a creației colective. Unitatea în timp și spațiu a limbii literare, bogăția ei stilistică, pot oferi oricând învățăminte poetului și filologului. Creația literară clasică a vremii și opera lingvistică a lui Cipariu, Heliade, Cihac, Hasdeu, Lambrior, cu ceea ce era mai bun în ele, constituiau o opreliște în calea denaturărilor și a inovatorilor nechemati.

Eminescu a definit prin caracterizări pregnante originalitatea limbii artistice a lui Bălcescu, Negruzzi, Alecsandri, Odobescu, Slavici, Creangă, îndemnând astfel posteritatea literară să continue munca literară vastă, onestă, de pe temelii realiste, populare. Aceste caracterizări nu și-au pierdut valoarea și pot fi foarte bine integrate cercetărilor actuale, tot mai ample, asupra specificului stilului artistic, privit în evoluția lui și în particularitățile creației individuale a scriitorilor de valoare.

Poetul nu s-a izolat de realitățile vieții contemporane și nu s-a înfeudat nici unei dogme; a fost un om al vremii sale, cu un cap deasupra celorlalți, privind progresul limbii ca o sinteză dintre tradiție și inovație, ca o adaptare a limbii la necesitățile comunicării. Eminescu a fost dușmanul improvizărilor și al modei, care promovau tendințe nesănătoase, rupte de baza istorică a dezvoltării culturii naționale. Criticul neînduplecat al frazeologiei goale, al retorismului și al politicii cosmopoliților s-a sprijinit de istorie, pe folclor și pe graiul pitoresc al poporului pentru a demonstra originalitatea, bogăția și progresul posibil al limbii literare. Creația lui poetică e o ilustrare admirabilă a ideilor cuprinse în diversele comentarii în legătură cu dezvoltarea limbii române; posteritatea a confirmat justetea deplină a ideilor sale, realismul principiilor enunțate de el.

Din analiza mai în amănunt a acestor idei se vede, o dată mai mult, că Eminescu a fost o mare personalitate, nu numai ca poet, ci și ca cercetător al istoriei, al tezaurului lingvistic, al culturii noastre în ansamblu.

Numeroasele citate pe care le-am dat pentru a ilustra concepția literară și ideile filologice ale lui Eminescu, legate de

conținutul mesajului său artistic, au putut demonstra, cred, actualitatea acestor idei și utilitatea practică a cunoașterii acestor preocupări ale lui. Toate amănuntele discutate aici se cuvin raportate la valoarea de ansamblu a operei, pe care acad. Tudor Vianu a caracterizat-o recent în aceste cuvinte bine alese: „Socialismul vede în cel mai mare poet al poporului nostru pe luptătorul pentru dreptate, pe satiricul vechii orânduiri, pe poetul patriot, pe pictorul naturii și pe cântărețul tradițiilor naționale, pe poetul care urmărește în creația sa adevărul, cu mintea cea mai bogată și mai adâncă a epocii sale, stăpîn pe vastele perspective ale gândirii și ale culturii, în contact neîntrerupt cu toate resursele inspirației populare, unul dintre ziditorii hotărîtori ai inteligenței și sensibilității românești din secolul al XIX-lea. Altădată era prezentat un Eminescu întors către trecut. Astăzi atrage atenția chipul poetului orientat către lumea care vine, mesajul său adresat viitorimii“.¹

Mai rămîne destul de făcut pentru a cunoaște bine întreaga contribuție a lui Eminescu la dezvoltarea limbii romîne literare și, în special, la îmbogățirea stilului artistic, prin poeziile lui și prin variantele acestora. Eminescu a fost adesea apropiat, prin rolul deosebit pe care l-a jucat în cultura noastră, de Pușkin, de Petöfi. Moștenirea acestora este studiată multilateral și de curînd au apărut noi inițiative pentru a da o amploare și mai mare studierii operei întregi a lui Pușkin². Opera lui Eminescu se cuvine la fel cercetată multilateral, pentru a putea învăța cît mai mult din ea. Căci activitatea complexă a poetului, înnoitoare în atîtea direcții³, a deschis drumuri largi pe care mergem și acum, prețuind ideile lui ca un izvor de cunoaștere și de îndemn în munca de îmbogățire a culturii noi, în eforturile generale de perfecționare a limbii romîne literare contemporane.

¹ Tudor Vianu, *Jurnal*, E. P. L., București, 1962, pag. 178.

² Vezi „Izvestiia Akademii Nauk“, otdelenie literatury i iazyka, nr. 1, tom. XXI, Moscova, 1962.

³ Modernă și îndrăzneată este și proza lui literară, cu o pecete puternică a originalității limbajului poetic, cum am arătat în *Expresia poetică în proza literară a lui M. Eminescu*, în „Limba și literatură“, VI, 1962, pag. 175–192.

SUMARUL

Considerații introductive	5
Temeiurile istorice ale limbii literare moderne	24
Limba populară și limba artistică	42
Limba scriitorilor; stilul științific și cel publicistic	57
Despre istoria limbii și despre cultivarea limbii literare	73
Lexicul	79
Probleme de gramatică	97
Ortografia și ortoepia	103
Concluzii	113

Redactor responsabil de carte: Mihai Ionescu
Tehnoredactor: Victoria Stănculescu

*Dat la cules: 15. 08. 1963. Bun de tipar: 27. 11. 1963.
Apărut: 1963. Tiraj: 20 000+125 ex. broșate. Hirtie:
semivelină de 65 g/m². Format: 54×84/16. Coli edito-
riale: 6,45. Coli tipar: 7,25. T.: 8987/1963. Indici de
clasificare zecimală :pentru bibliotecile mari: 4:8(R).,
pentru bibliotecile mici: 4:8.*

Tiparul executat sub comanda nr. 6232/1963 la Între-
prinderea poligrafică, Cluj str. Brassai nr. 5—7, R.P.R.